Homa Ildikó

Az érzelmekről való beszéd nyelvi formái és szerepük a pszichoterápiás folyamatban

DOKTORI DOLGOZATOK

Egyetemi Műhely Kiadó

X 35152

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem)
Dr. Benedek József egyetemi tanár, akadémikus (BBTE, Kolozsvár)
Dr. Gagyi József egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Marosvásárhely)
Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár, akadémikus (BBTE, Kolozsvár)
Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE, Budapest)
Dr. Nyírő Miklós egyetemi docens (Miskolci Egyetem)

DOKTORI DOLGOZATOK
33.

Megjelent a Communitas Alapítvány támogatásával

Homa Ildikó

Az érzelmekről való beszéd nyelvi formái és szerepük a pszichoterápiás folyamatban

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2021

X 35152

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta a KON-21/1-0276 szerződés alapján.

© Homa Ildikó; Bolyai Társaság, 2021

Lektorálta: Dr. Szilágyi N. Sándor nyugalmazott egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Dr. Vargha Jenő László egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Szerkesztette: Fazakas Emese

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár
Felelős kiadó: Rancz Mónika
Korrektúra: Szabó Beáta
Számítógépes tördelés: Metaforma Kft., Kolozsvár
Borítóterv: Makkai Bence
Nyomdai munkálatok: GPO Graphics, Kolozsvár

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001435894

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HOMA, ILDIKÓ
Az érzelmekről való beszéd nyelvi formái és szerepük a pszichoterápiás folyamatban / Homa Ildikó. - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2021
Conţine bibliografie
ISBN 978-606-8886-66-4

159.9

Egyetemi Műhely Kiadó
Bolyai Társaság – Kolozsvár
Igazgató: Veress Károly
Felelős kiadó: Rancz Mónika
400604 Cluj-Napoca
B-dul 21 Decembrie 1989 nr. 116
Tel.: 0264-591582
E-mail: egyetemimuhely@gmail.com
https://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-kiado/

X 351152

Tartalomjegyzék

Előszó 7

1. AZ ELMÉLETI HÁTTÉR 11
1.1. Bevezetés 11
1.2. A kutatás módszertana és hipotézisei 14
1.3. „Nyelvi" és „lelki" érzelmek: érzelemkoncepciók a kognitív nyelvészetben és a lélektanban 19
1.3.1. A lakoffi kognitív metaforaelmélet alkalmazása az érzelemszavak esetében 19
1.3.2. Frijda fenomenologikus érzelemelmélete 24
1.3.3. Az érzelmek kutatása a lélektanban 27
1.3.4. Az érzelmek neurobiológiája 33
1.4. Elme és lélek 36
1.4.1. A fogalmi és a hangulatreprezentációs rendszer 36
1.4.2. A hangulatreprezentációs rendszer és Ch. Osgood kutatásai 38
1.4.3. A hangulatreprezentációs rendszer és D. Stern amodális percepció elmélete 41
1.4.4. Az érzelmek dimenzionális elmélete 46
1.5. Az érzelmek és a téri reprezentáció 50
1.5.1. Az érzelmek „reprezentációja" 50
1.5.2. Az érzelmek és a téri dimenziók összefüggései 54

2. AZ ÉRZELMEK A BESZÉDBEN 59
2.1. Kognitív domének és metaforák a pszichoterápiás beszélgetésben 59
2.1.1. A lakoffi metaforaelmélet alkalmazása a pszichoterápiában 59
2.1.2. Kognitív domének és metaforák vizsgálata pszichoterápiás korpuszban 63
2.1.3. A pszichoterápiás korpuszvizsgálat eredményei 72
2.2. Az érzelmek és a téri helyek kapcsolatai 77
2.2.1. A magyar nyelvű kérdőíves kutatás 80
2.2.1.1. Az érzelemszavak eloszlása a téri helyek szerint 81
2.2.1.2. A magyar nyelvű kérdőíves kutatás eredményei 86
2.2.2. A román nyelvű kérdőíves kutatás 96
2.2.2.1. Az érzelemszavak eloszlása a téri helyek szerint 97

2.2.2.2. A román nyelvű kérdőíves kutatás eredményei 102
2.2.3. A kínai nyelvű kérdőíves kutatás 108
2.2.3.1. Az érzelemszavak eloszlása a téri helyek szerint 108
2.2.3.2. A kínai nyelvű kérdőíves kutatás eredményei 112
2.2.4. A magyar és román nyelvű kérdőíves eredmények összehasonlítása 113
2.2.5. A magyar, román és kínai nyelvű kérdőíves eredmények összehasonlítása 167
2.2.6. A kérdőíves kutatás eredményei 186
2.2.6.1. Nyelvészeti és lélektani tanulságok 186
2.2.6.2. A kulturális mintákkal való kapcsolatok 202

3. ÖSSZEFOGLALÁS 218
3.1. A kutatás összegzése 218
3.2. Kitekintés 220

Szakirodalom 223

Rezumat 229
Abstract 233

Előszó

Könyvem doktori értekezésként készült el 2019-ben, a benne bemutatott kutatást pedig már 2014-ben elkezdtem. Öröm számomra, hogy értekezésem most könyvformában is megjelenhet, mert olyan témát tárgyal, amely a mindennapi életünket is érinti. Nem véletlenül tartott ennyi ideig a tudományos vizsgálódás, hiszen nem volt könnyű egy olyan kutatási területen doktori tanulmányokat folytatni, amely nem a saját tudományterületemen történik.

Pszichológusként vallom, hogy az ember életében talán a legfontosabbak a saját érzései, hiszen ezek képezik személyiségének azt a dinamikus részét, amelytől nemcsak gondolkodó, hanem érző lény is. Mindannak a vizsgálata, amit lelkünkben átélünk (érzelmek, érzéseink, hangulataink) feltételezi legalább két tudományterület összekapcsolását: a nyelvészetét és a lélektanét. Mivel a lélektanban a ma uralkodó kognitív paradigma értelmében nem igazán lehet tudományos szinten beszélni a lélekről (olyan értelemben, ahogy erről alább szó lesz), ezért kutatásom tárgyát a nyelvészet keretében próbáltam megközelíteni, nem felejtve, hogy az embert és lelkivilágát egyik tudományterületről sem lehet teljesen megismerni.

Viktor Frankl szerint az ember *egység a sokféleségben* (Frankl 1996: 22), és ezt dimenzionál-ontológiai példákkal illusztrálja. Ha egy kúp alakú poharat egy függőleges és egy vízszintes síkra vetítünk, mindkét síkon más-más geometriai formát látunk, egy háromszöget és egy téglalapot. Egyik sem tükrözi teljesen a lényeget, sőt meg is hazudtolhatja, hiszen a síkra vetítésben nem látszik, hogy a pohár nyitott, és térfogata van. Hasonlóan járunk, ha különböző dolgokat, mint például egy hengert és egy kúpot vetítünk egy vízszintes síkra, mert az eredmény ugyanaz a kör, csak éppen többértelmű lehet. Ahhoz, hogy megértsünk egy jelenséget, fontos több síkra is levetítenünk, több tudományterület szempontjából is megvizsgálnunk. A világ és az ember egészlegességét nem tudjuk megérteni, ha csak „felparcellázva" gondolkodunk róla. A nyelvi jelenségeket is egy sokkal tágabb kontextusba kell helyeznünk ahhoz, hogy túl tudjunk látni a nyelvi konvencionalitáson.

Ha kizárólag a kognitív metafora elméleti keretében gondolkodunk, akkor az érzelemszavainkban a kognitív doméneket fogjuk felkutatni, és segítségükkel valóban le tudjuk írni a nyelvi és pszichológiai jelenségek egy részét. Viszont számtalan olyan érzése, lelki rezdülése van

az embernek, amely nem bontható le kognitív elemekre. Tudniillik a legtöbbször az embernek *fogalma sincs arról,* hogy miért van olyan hangulata, amilyen, csak arról, hogy jó vagy rossz hangulatban van. Vannak olyan érzéseink, érzelmeink is, amelyeknek nem vagyunk tudatában, vagyis „képtelenek" vagyunk fogalmi szinten, de nem lelki szinten is.

Frankl antropológiai nézetei szerint az ember több dinamika találkozásának a metszéspontjában helyezkedik el: a biológiai homeosztázis, a pszichodinamika és a noodinamika metszéspontjában. A noodinamikát meghatározó *nous*-t 'szellemi'-nek szokták fordítani, de ez megtévesztő a magyar nyelvben, mert nem a racionális szellemit jelenti, hanem éppen azt, ami lelki az emberben, és ami *szabadon dacolhat* akár a racionalitással is. Frankl (2002: 17) eredeti ötlete, hogy ahogyan van ösztönös tudattalanunk, ugyanúgy van egy szellemi tudattalanunk is. Frankl (2002: 30) szerint a szellemi tudattalan emocionális és nem racionális, intuitív mélységében gyökerezik az etika, erotika és a páthosz, vagyis a lelkiismeret, a szerelem és a művészet, és ezek mindegyikének megvan a maga eszköze: az intuíció, az imagináció és az inspiráció. A ráérzés, az elképzelés és az ihlet kizárólag a lelkünk funkciói.

Az ember a térben bontakozik ki nemcsak fizikai, de lelki értelemben is, amikor beszédével megszervezi a teret. Az ember a beszédben egy olyan eszközre tett szert, amellyel leképezheti, megteremtheti vagy módosíthatja a valóságot. De rajta múlik, hogy inkább a digitális-procedurális vagy az analóg eljárásokat részesíti előnyben, hogy megmarad a kategoriális leszűkítések és konvenciók szintjén, vagy nyitott egy fenomenológiai látásmódra.

A nyelvi világunk nem homogén, hanem létezik egy rend benne, amely a szavak értékjelentése alapján szerveződik (Szilágyi 1996: 11–36). Ahogyan az ember számára fontos, hogy a fizikai teret strukturálja, éppen úgy tesz a nyelvi világban is. Az érzelmi és lelkiállapotainkra utaló szavaink ebben a nyelvi téri rendszerben helyezkednek el. Alapvetően két pólus közt élünk, ahogy Weöres Sándor ezt megfogalmazta *A teljesség felé* című művében: „Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra. Az igazság nem mondatokban rejlik, hanem a torzítatlan létezésben. Az öröklét nem az időben rejlik, hanem az összhang állapotában."

A metaforikus értelmezési keretben maradva a létra fokait az érzelmi állapotainkban látom, hiszen azok röpítenek minket a magasba, vagy azokon csúszunk vissza a mélybe. A kutatásom nyomán ezeket a létrafokokat igyekeztem azonosítani és leírni.

A tudományterületek összekapcsolásában és egy új látásmód kialakításában nagyszerű mentorok támogatását élvezhettem. Nagy hálával tartozom elsősorban irányító professzoromnak, dr. Szilágyi N. Sándornak, a doktori bizottságom tagjainak és opponenseimnek, és nem utolsósorban Fazakas Emesének, könyvem szerkesztőjének, aki nemcsak a védés előtt és opponensi minőségben, de utólag is, könyvem véglegesítésében, a szöveg javításában és a mondandóm pontosításában nagyon nagy segítséget nyújtott.

SZTE Könyvtár SZEGED 2.

1. AZ ELMÉLETI HÁTTÉR

1.1. Bevezetés

Az érzelmek kutatása egy kimeríthetetlen terület, számos tudományos vita folyt eddig az érzelmek természetére, funkciójára, struktúrájára, szerepére vonatkozóan. Izzard (2007: 260) szerint a kutatók különféle értelemben használják az érzelem szót, és éppen ezért megkérdőjelezik a diszkrét érzelem létjogosultságát, és szükségesnek látják a fogalom kitágítását. Izzard (2007: 261) felhívja a figyelmet az érzelem (*emotion*) és az érzelemsémák (*emotion schemas*) közötti különbségre. Az alapérzelmek azok az érzelmek, amelyeknek régebbi neurobiológiai hátterük és evolúciós eredetű kifejező viselkedéses komponensük van. Az érzelemsémák megkülönböztető jegye a kognitív kiértékelés. Az alapérzelmek számának tekintetében is különbözik a kutatók véleménye. Izzard (2007: 262–263) szerint az alapérzelmeknek öt lényeges jegyük van: jellemző rájuk a belső testi aktivitás és a kifejező viselkedés, valamilyen észlelt ingernek kell kiváltania őket, egyedi érzésminőségük van, egyedi szabályozó minőséggel, valamint nem ciklikus motivációs képességekkel rendelkeznek. Az alapérzelmek viszonylag függetlenek a ciklikus homeosztatikus folyamatoktól és a fiziológiai szükségletektől, ezáltal biztosítják a motivációt az alkalmazkodó funkciókhoz. A kifejező viselkedés és a belső testi aktivitás evolúciós eredetű, és a fejlődés során már korán megjelenik. Számos fejlődéslélektani és arcfelismerési kutatás igazolta Darwin hipotézisét, mely szerint az alapérzelmek univerzálisak és velünk születettek.

Az alapérzelmeknek egyedi érzésminőségük és neuronális mintázatuk van, ahogyan ezt Damasio és munkatársai (2000: 1051) igazolták kísérleteikben. Az alapérzelmek nem tartalmaznak semmilyen magasabb rendű kogníciót, és az egyedi minőségű érzetek kéreg alatti neurális rendszerhez kötöttek. Az alapérzelmek modulálják a viselkedéses és kognitív rendszert, amely aztán visszahat az érzelemre. Az alapérzelmek és az ízlelés közötti analógia alapján azt is mondhatjuk, hogy a filogenetikusan régebbi szubkortikális struktúrák révén az alapérzelmek is éppen úgy kontrollálják – legalábbis valamilyen mértékben – a cselekvési rendszert és a tudatosságot, ahogyan a túlélés érdekében az alapízlelés diszkrét érzetei (Izzard 2007: 264).

Az érzelmek kutatásában számos vizsgálati módszert dolgoztak ki, annak megfelelően, hogy az érzelemnek milyen aspektusát szeretnék tanulmányozni. Az érzelemkutatásban különböző irányzatok léteznek, és abban mindegyik egyetért, hogy az érzelmi állapot összetevői a szubjektív élmények, a fiziológiai reakciók és a kifejező viselkedések, abban viszont már nem, hogy melyik komponens a meghatározó az érzelem keletkezésében, illetve mi az elsődleges következménye. Pléh Csaba (2011: 121) az érzelmek alternatív elméleteit az alábbi táblázatban foglalja össze:

Kiváltó	Elsődleges reakció	Másodlagos reakció	Képviselők
Biológiai inger	Vegetatív arousal	Érzelem	James Lange
Biológiai inger	Érzelem	Vegetatív arousal	Cannon–Bard
Szociális esemény	Arousal	Következtetés–Érzelem	Schachter–Singer

Az érzelmeket önjellemző kérdőívekkel, testi reakciókat mérő vagy viselkedést megfigyelő módszerekkel lehet tanulmányozni. A verbális beszámolók, kérdőívek nehézsége az, hogy nyelvbe és kultúrába ágyazottak. Számos esetben nehéz nyelvileg megfogalmazni a belső történéseket, hiszen olyan benti valóságot kell kivetíteni a külső világba, amely az emberen kívül nem létezik. Felvetődik tehát a kérdés, hogy megfogalmazhatók-e egyáltalán az érzelmi tapasztalatok, lehetséges-e magát az érzelmet vizsgálni nyelvi közegben. Fenomenologikus megközelítésben a tapasztalat vizsgálhatóságának kritériuma, hogy olyan szavakkal írjuk le, amelyek *láttatnak* és *felfednek* (l. Schwendtner 2004: 138). A nyelv és az érzelmek viszont szoros kapcsolatban vannak egymással. Csak azt kell eldöntenie a tudományos vizsgálatnak, hogy az érzelmek a nyelvben „találhatók", vagy a nyelven keresztül lehet eljutni hozzájuk (Belli, Harré és Íñiguez 2010: 250).

Kognitív nyelvészeti szempontból az érzelmek vizsgálata több elméleti kerethez is köthető. Kövecses (2000: 6–14) hét nézőpontot mutat be az érzelmekkel kapcsolatos kutatásokban. A „címke nézőpont" szerint az érzelem szó jelentése pusztán az érzelmeket kísérő fiziológiás és viselkedéses jelenségek társítása az adott szóhoz. Ez a nézőpont Schachter és Singer véleményére épül, amely szerint az érzelmet pusztán a kognitív címke határozza meg. A „magjelentés nézet" azon a klasszikus szemantikai megkülönböztetésen alapszik, amely szerint

a szó jelentésében elkülönítjük a denotatív és a konnotatív jelentést. A denotatív jelentés képezi a jelentés magját, a konnotatív jelentés változik személytől és kultúrától függően. Ebbe az irányzatba tartoznak Wierzbicka (2005) kutatásai, aki szerint az érzelmek leírhatók úgynevezett primitív szemantikai univerzálékkal. A „dimenzionális nézet" szerint a jelentést meghatározott számú dimenzióval lehet leírni annak érdekében, hogy a jelentés és a tapasztalat közötti űr áthidalható legyen. Ennek a nézetnek a képviselője Frijda (2009), aki szerint az érzelmi tapasztalat négy dimenziója az affektus, értékelés, cselekvésre való készség és autonóm arousal. Az „implikációs nézet" a konnotatív jelentésből indul ki, és az érzelmeket a maguk kulturális közegében vizsgálja, hiszen a szavak konnotációs rendszere kultúrafüggő. A „prototípus nézet" a prototipikus érzelmeket vizsgálja, és olyan általános szkripteket, szcenáriókat, modelleket kíván azonosítani, amelyek leírják a prototípusos érzelmeket. Egyes szerzők szerint, mint például Lakoff–Johnson (1980) és Kövecses (2000), a kognitív metaforák és metonímiák azok a nyelvészeti fogalmak, amelyekkel leírhatók ezek a modellek. Más szerzők, például Wierzbicka (2005) szerint a kognitív metaforák nem alkalmasak a prototípusos érzelem magyarázatára, amely sokkal egyszerűbb és kultúrafüggetlen elemeket tartalmaz. A „társas konstruktivista" nézet szerint az érzelemfogalom egy szociálisan megkonstruált valóság. Az érzelem jelentése egy adott kultúrához kötött. Kövecses (2000: 14) a különböző nézetek kibékítése érdekében az általa is képviselt „testbe ágyazott (*embodied*) kulturális prototípus nézetet" ajánlja, amely az érzelem vizsgálatában egyaránt figyelembe veszi a testi folyamatok adottságait és a szociokulturális tényezőket.

A felsorolt nézetek közül a Frijda által is képviselt „dimenzionális nézetet" tartom a legalkalmasabbnak az érzelmi jelenségek vizsgálatára, mert az általa fentebb megnevezett dimenziók lehetővé teszik az érzelmi tapasztalat fenomenológiai leírását. Az egzisztenciaanalitikus pszichoterápiás irányzat az érzelmi tapasztalatot ezekben a dimenziókban ragadja meg, és erre építi az értelmezési keretét. Eszerint pszichoterápiás változás akkor jöhet létre, ha a megélt tapasztalatban azonosíthatóvá válnak ezek a dimenziók. A cselekvésre való impulzus, a testi tünetek és az érzelmi állapotok egy tudatos értékelési folyamat elemzése nyomán lelki jelentést nyernek.

1.2. A kutatás módszertana és hipotézisei

Kutatásom egyik célja megvizsgálni azt, hogy az érzelmi állapotokat jelölő szavak jelentésszerkezete kizárólag fogalmi konceptualizálás útján és a kognitív metaforaelmélet elvei szerint szerveződik-e, vagy létezik egy másik módja is annak, ahogyan az érzelmeinket megnevezzük, illetve beszélünk róluk. Értekezésem első felében az érzelmi állapotok és érzelmek meghatározásait, valamint a pszichológiai és nyelvészeti tudományos kutatások vonulatát mutatom be.

Amikor az érzelem szót interdiszciplináris keretben használjuk, nagyon körültekintőnek kell lennünk, hiszen a nyelvésznek mást jelenthet, mint a pszichológusnak, és ez utóbbinak is mást-mást, annak függvényében, hogy milyen irányzathoz tartozik.

A tudományos mellett létezik egy köznyelvi használata is az érzelem szónak. Az ÉrtSz. az alábbi meghatározásokat adja az érzelem és érzés szavainkra:

érzelem *főnév* (***lélektan*** is) Az ember tudatának, lelkivilágának az az állapota, tartalma, gyak. az értelemmel és az akarattal szemben az a megnyilatkozása, amelynek forrása az emberekkel, tárgyakkal, a külső világ jelenségeivel szemben való nem tudatos, egyéni állásfoglalás.

érzés *főnév* **1.** Külső v. belső inger, hatás által keltett érzet, benyomás. *Feszülő, jó, kéjes, kellemes, kellemetlen, könnyű, rossz* érzés; *a fájdalom, a jóllakottság, a hideg, a meleg* érzése. **2.** Az a lelki tartalom, állapot, melyet vmely nem tudatos, ösztönös állásfoglalás határoz meg; érzelem. **3.** Sejtelem, hit, vminek (előre) megérzése; benyomás, impresszió.

Mindkét szó esetében azzal az „implicit elmélettel" találkozunk, amely szerint az érzelem és az érzés az emberben szemben áll a rációval. Ez az „implicit elmélet" jelenik meg AZ ÉRZELEM ERŐ kognitív metaforánkban is, amelyet Kövecses (2003: 118) az érzelem kognitív modelljeként ír le, és amelyet alább részletesen bemutatok.

Az érzés és érzelem meghatározása a különböző nyelvekben sem egyezik, az angol *emotion* és *feeling* szavakat például nehéz lefordítani magyarra, mert mindkettő mindkét értelemben használható. Vannak olyan szavaink is, amelyekben nincs benne az érzés és érzelem, de mégis tudjuk, hogy arról van szó, ilyen a *lelkiállapot* és *hangulat*. Az ÉrtSz. így határozza meg őket:

lelkiállapot *főnév* Vmely személy érzelem- és gondolatvilágának egy meghatározott időpontban való, meghatározott körülmények hatására kialakult állapota.

hangulat *főnév* **1.** Olyan érzelmi állapot, amely belső érzetekből, ill. különféle érzelmek összeszövődéséből áll, és viszonylag tartósan színezi tudatunk és viselkedésünk egész tartalmát. **2.** Vmely csoportnak, együttesnek, társaságnak, kisebb közösségnek bizonyos helyzetben közös benyomások, hatások, érzések nyomán kialakult egységes kedélyállapota. **3.** Nagyobb közösség, tömeg egységes érzelmi állapota; közhangulat, közvélemény. **4.** Szónak, kifejezésnek az a tulajdonsága, hogy a beszélő, az író érzelmét tükrözi, a hallgatóban, olvasóban érzelmi hatást kelt.

Egy egzisztenciaanalitikus pszichoterapeuta számára inkább a lelkiállapot és a hangulat (főleg az 1. jelentésében) a fontos, amely magába foglalja az érzelmeket is, hiszen ezek egy egységes képet adnak a személyről és problémáiról; az objektiválható, mérhető érzelmek vagy érzések leginkább a statisztikai kutatásokban jelentősebbek. A pszichoterápia lényege az érzelmi állapotainknak a *megértése*, integrálása az élettörténeti keretbe. De nem kognitív megértésről van szó, hiszen a *kínzó gondolatainkat* nem megérteni akarjuk, hanem *elviselni*. Frankl (2002: 31) szerint a pszichoterápia célja nem mindenáron a tudatosítás, hanem a tudattalan tartalmak átmeneti tudatosítása, hogy azután ismét a tudattalanba süllyedjenek vissza.

A lelki zavarok és azok alapját képező érzelmi zavarok meghatározása paradigmafüggő. A lélektanban, amelyet mai művelői szerint már nem lehet etimológiailag meghatározni, és ezért választják inkább a *pszichológia* terminust, számos paradigma váltotta egymást. A lélekgyógyászatban, a lélektan egyik alkalmazási területén hagyományosan három nagy vonulatot különböztetnek meg: a mélylélektani, a humanisztikus és a kognitív-viselkedéses irányzatokat. Ha megnézzük az irányzatok megnevezéseit, akkor már láthatjuk, hogy a mozgás a mélyből a felszínre vezet, abban az értelemben, hogy a mélylélektan az ember belső mozgatórugóit, szándékát, „titkos vágyait" igyekszik feltárni, szemben a kognitív irányzatokkal, amelyek az ember „fekete dobozként" felfogott *bensejével* nem kívánnak foglalkozni, hanem inkább csak azzal, ami az emberi viselkedés „felületén" látható és mérhető.

A lelki zavarokat mindhárom vonulat képviselői az érzelmi életünk problémáinak tekintik, csak másképpen határozzák meg. A mélylélektan

a tudattalanban elrejtett és felszínre nem hozott (nem verbalizált, nem *kibeszélt*) érzelmekre összpontosít, a humanisztikus irányzat az emberi szabadság érzésére, amelyet minden körülmény között, sőt még a korlátozó körülmények ellenére is érezhetünk, a kognitív-viselkedéses irányzat pedig megpróbálja a zavaró szubjektív érzelmek fontosságát minimalizálni a helyes, vagyis a logikus gondolkodás kialakítása révén. Mivel a három irányzat közül véleményem szerint a humanisztikus irányzatnak van a legtöbb köze az emberhez és lelkéhez, és ezáltal leginkább ez alkalmas arra, hogy lélektani vizsgálódásainkat ezen keresztül a bölcsésztudományokhoz közelítsük, ezért a jelen kutatásban ezt az irányzatot választom kiindulási pontként. A humanisztikus irányzaton belül is egy sajátos megközelítést választottam: az egzisztenciaanalitikus megközelítést, mert ez viszont a nyelvtudományhoz való közeledést teszi lehetővé. Az egzisztenciaanalitikus irányzat alapgondolata, hogy az ember akkor teljesíti be életét, akkor él értelmesen, ha úgy tetszik, akkor lesz boldog, ha *belső beleegyezéssel* él. Az egzisztencializmus az ember világba vetettségét vallja, melyet négy szempontból tárgyal. Az ember négy világban él: a környezeti (*Umwelt*), társas (*Mitwelt*), személyes (*Eigenwelt*) és spirituális (Überwelt) világban. Ez a négy világ az övé, és ebből származik minden kérdése és problémája, mert e négy világban folytonos döntéseket kell hoznia. Az ember élete nem csupán lét, hanem „felelős-lét". A felelős lét dialogikus létet feltételez: az ember valaki előtt *felel* (*beszél*). A dialogikus lét azt jelenti, hogy sosem vagyunk egyedül, ha ön-magunknál vagyunk, mert mindig beszélünk önmagunkkal. Alfried Längle (1993: 3) szerint a lélekgyógyászat célja a belső beszéd megtanulása, az önmagunkkal való személyes kapcsolat megkeresése, amelyből kifejlődhet a világgal való személyes kapcsolatunk. Ezért különösen fontos az elcsendesedés, mert aki nem tud elcsendesedni és egyedül lenni önmagával, nem hallja meg saját belső hangját, az elmagányosodik. Ebben a gondolatkörben érthető az is, amit sokszor pejoratív módon használunk: *elmentek (neki) hazulról*.

A lelki zavart tehát meghatározhatjuk úgy is, mint a (belső és külső) beszédtevékenység hiányát vagy hiányosságát. Ezért is nevezi már a mélylélektan is a lelki zavarok orvoslási módját „beszél(get)ő gyógymódnak" (*talking cure*). David Peat megfogalmazásában a lélekgyógyász és a lelki zavarára megoldást kereső személy között egy „nyelvi mező" (*linguistic field*) alakul ki, amelyben a szemantikát és a szintaxist sajátos, stilizált vagy korlátozott módon használják. A nyelvi mező diagnosztikus és prognosztikus eszközként használható.[1]

[1] http://www.fdavidpeat.com/ideas/langling.htm#psycho (2013. 09. 05.)

Az emberi kommunikáció bonyolultabb folyamat, mint azt a jakobsoni kommunikációs ábra sugallja. A beszélő és a hallgató nem ugyanazt a kódot használja, csak hasonlót (vö. Szilágyi 2004: 54), ami ugyancsak megnehezíti az egyébként is bonyolult lélekgyógyász–kliens kapcsolatot. Lélekgyógyászokként be kell vallanunk, hogy sokszor nem tudjuk pontosan, melyek azok a tényezők, amelyek a kliens problémájának megoldását eredményezték, de egyet biztosan tudunk, hogy a mentális vagy tudati tartalmak beszédbe vagy írásos szövegbe öntése észrevehető hatást gyakorol az emberek lelki és fizikai egészségére. Ezt bizonyítják James Pennebaker (2003: 162) kutatásai is, aki a kifejező írásnak a lelki egyensúlyra kifejtett hatását tanulmányozta. Az érzelmileg fontos kérdésekről való beszéd vagy írás jobb önismerethez vezet, és hatékony segítség a traumatikus élmények érzelmi feldolgozásában.

Az érzelemkifejezésnek számos nyelvi eszköze van, amint azt Péter Mihály erről szóló könyvében (1991) leírta. A nyelvészet az érzelemkifejezés vonatkozásban két irányzatot különböztet meg: az egyik a racionális vonulat (absztrakt objektivizmus), amely szerint, mivel a nyelv a gondolkodás eszköze, az érzelemkifejező nyelvi formák csak járulékos elemek, a másik pedig az érzelmi vonulat (individualista szubjektivizmus), amely szerint az érzelmeknek fontos szerepük van a nyelv használatában és keletkezésében.

Az érzelem és a racionalitás közötti harc a lélekgyógyászok elméleti vitáinak tárgya. A kognitív-viselkedéses lélekgyógyászok a kogníció elsőbbségét vallják az érzelmekkel szemben, azt állítják, azért vannak negatív érzelmeink, mert rosszul, nem a logika szabályainak megfelelően gondolkodunk. Az egzisztenciaanalitikus irányzat szerint az érzelmi viszonyulás elsődleges. Az érzelem az életben fontos dolgok és helyzetek észlelésének specifikus velejárója, és szerepe az emberi személynek az élethez és az értékekhez való kapcsolása. „Jól csak a szívével lát az ember" – mondja Saint-Exupéry.

Szilágyi N. Sándor (2012, 2015) nyomán fontosnak látom, hogy az emberi viselkedésben működő két rendszer, az *elme* és a *lélek* harmóniában legyen egymással. Ezért nem elegendő csak a gondolkodásunkat meghatározó *fogalmi reprezentációk*ról beszélnünk, és még az érzelmeinket is annak terminusaiban meghatároznunk, hanem szükséges, hogy a lelkünk reprezentációit, a *hangulatreprezentációk*at is figyelembe vegyük. A hangulatreprezentációnak nincs még nagy szakirodalma, de ezzel a tudományos munkával szeretnék ehhez is hozzájárulni. Az *amodális reprezentáció* sterni fogalma úgy tűnik,

hogy elég közel áll ahhoz, amit Szilágyi N. Sándor hangulatreprezentációnak nevezett. Az amodális észlelés sajátosságai (alak, intenzitás, ritmus) által biztosított egységes látása a világnak kiterjeszthető a nyelvre is. Az alakzat észlelése fontos egy egységes szemléletben, ezért az érzelmi állapotok és a térbeli dimenziók közötti összefüggésekkel is foglalkozom.

A könyv második, gyakorlati részében pszichoterápiás jegyzőkönyvek anyagában azonosítok kognitív doméneket és metaforákat. A vizsgálódásra használt korpusz terjedelme nem nagy, de csak azért volt erre szükség, hogy a fentiek értelmében megfigyelhessük a különböző típusú lelki zavarok és érzelmi állapotok közötti összefüggéseket, valamint azt, hogy miként jellemzik a különféle zavarokat különböző módon a kognitív domének. A korpuszban azonosított lelkiállapotokat és érzelmi állapotokat a hangulatreprezentációk sajátosságai szerint is azonosítani lehet. A kognitív domének nagy része a térre vonatkozott, ezért az érzelmi állapotok és a tér közötti összefüggéseket is vizsgáltam.

A nyelvi anyagon történő elemzés második fele egy kérdőíves kutatás eredményeit mutatja be, amelynek célja annak a vizsgálata volt, hogy a nyelvi világ értékjelentések mentén szerveződő struktúrájába hogyan illeszkednek bele az érzelmi állapotainkat jelölő szavaink. A magyar nyelv igekötőrendszerében is látható téri szerveződésből kiindulva (Szilágyi 1996: 13–33) téri helyeket és irányokat jelölő szavak és érzelmi állapotokra utaló szavak társítására kértem meg a résztvevőket. A kérdőíves kutatás hipotézise az volt, hogy létezik a nyelvben egy téri irányok mentén szerveződő értékjelentés-struktúra, amely a szolidáris értékek vonzásának elve szerint szerveződik, és ez az érzelemszavainkban és azok rendszerében is tükröződik. A nyelvi világban az érzelmi állapotokat jelölő szavaink különböző „helyeket" foglalnak el. A kutatás második kérdése arra vonatkozik, hogy ezek a „helyek" mennyire univerzálisak, illetve mennyire nyelvtől függőek. Ezért a kérdőíves kutatást kiterjesztettem a román és a kínai nyelvre is, amelyeknek nincs olyan jól kidolgozott igekötőrendszerük, mint a magyarnak. Az igekötőrendszerben tükröződő háromdimenziós teret viszont a kérdőívben névutókkal és határozószókkal jelöltem, hogy könnyebb legyen az asszociáció a kérdőívet kitöltők számára. Végül a kérdőíves kutatás eredményeit nyelvi és kulturális szempontból is értelmezem.

1.3. „Nyelvi" és „lelki" érzelmek: érzelemkoncepciók a kognitív nyelvészetben és a lélektanban

1.3.1. A lakoffi kognitív metaforaelmélet alkalmazása az érzelemszavak esetében

Kövecses (2000: 3) az érzelem konceptualizálásában megkülönbözteti a *leíró* és a *kifejező* érzelemszavakat Searle asszertív és expresszív beszédaktusainak analógiájára. A leíró érzelemszavaknak gyakran asszertív funkciójuk van, a kifejező érzelemszavak pedig az expresszív beszédaktusban jelennek meg. A kognitív nyelvészet a leíró érzelemszavakkal foglalkozik, és azokat próbálja egy kategoriális rendszerben elhelyezni. Kövecses (2000: 3) szerint a leíró érzelemszavakat tartalmazó szókészletünk az érzelmeink megnevezésére használt szavaink sokkal tágabb csoportját teszik ki, mint azok, amelyeket érzelemkifejezésre használunk. Azok a kutatók, akik a prototípus nézetet követik, az érzelemszavakat egy hierarchikus rendszerben helyezik el, hasonlóan Rosch fogalmi kategóriáihoz: létezik egy alapszint, egy fölérendelt és egy alárendelt szint. Például a harag (*anger*) fölérendelt kategóriája az érzelem (*emotion*), az alárendelt kategóriája a bosszúság (*annoyance*). A kultúraközi kutatások igazolták, hogy az alapszinten megjelenő érzelemmegnevezések megegyeznek a különböző nyelvekben. Kövecses (2000: 4) Frijda, Markan, Sato és Wiers kutatásaira hivatkozva a következő, 11 nyelvben azonosított univerzális érzelem alapkategóriákat sorolja fel: öröm, szomorúság, harag, félelem és szeretet.

Kövecses (2000: 5–6) a leíró szavak csoportjában további két érzelemszó-csoportot különböztet meg: a szó szerinti (*literal*) és a képletes (*figurative*) érzelemszavak csoportját. A képletes (*figurative*) érzelemszavak metonimikus és metaforikus jelentésszerkezetűek, és Kövecses szerint ezek korlátlan lehetőséget nyújtanak érzelmeink kifejezésére. Amivel a kognitív nyelvészetnek érdemes tehát foglalkoznia az érzelemszavak tanulmányozásában, az Kövecses szemléletében (követve Lakoff és Johnson kognitív metaforaelméletét) a metaforikus domének és leképzések rendszere.

Az érzelmek metaforikus konceptualizálásában részt vevő kognitív domének nem érzelemspecifikusak, léteznek viszont olyan domének, amelyek több érzelemhez is kapcsolódnak, mások viszont az érzelmeknek egy kisebb csoportjához vagy csak egy meghatározott érzelemhez. Kövecses (2000: 36–46) szerint minden érzelemre

jellemzőek a következő kognitív metaforák: AZ ÉRZELEM LÉTEZÉSE JELENLÉT itt (pl. *az* érzelmeim *elszálltak*), AZ ÉRZELEM LÉTEZÉSE KÖRÜLHATÁROLT TÉRBEN VALÓ LÉT (pl. *eksztázisban van*), AZ ÉRZELEM LÉTEZÉSE EGY TÁRGY BIRTOKLÁSA (pl. *nagy bánata van*), AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY (pl. *nőtt benne a félelem*). A legtöbb érzelemre jellemző kognitív domén a következő: konténer, természetes és fizikai erő, bezárt állat, megosztott szelf, teher, betegség, téboly (l. Kövecses 2000: 38). A legáltalánosabb domén a *konténer*, hiszen a legtöbb érzelmet, lelkiállapotot az emberi test tartályszerűségéhez kötjük. Az érzelmek a testünkben zajló folyamatokként mindig BENT relációban jelennek meg a nyelvben. Nem az összesre, de több érzelemre is jellemzőek a következő domének: tűz/melegség, hideg/meleg, fény/sötétség, fent/lent, életerő/gyengeség, haszonérték, táplálék, háború, játék, gépezet, éhség, állati agresszió, eldugott tárgy, varázslat, elragadtatás, egység, út, fizikai károsodás.

Kövecses (2000: 40) szerint a következő kognitív metaforák csak egy adott érzelem esetében jelennek meg:

– FENYEGETŐ, FIZIKAI IDEGESSÉG – HARAG (pl. *reszkettem mérgemben*)
– ELREJTŐZÖTT ELLENSÉG, TERMÉSZETFELETTI LÉNY – FÉLELEM (pl. *félelem tört rám*)
– FÖLD FELETT LEVÉS, MENNYBEN LEVÉS, EGY ÁLLAT, AMELYIK JÓL ÉL, KELLEMES FIZIKAI ÉRZÉS – BOLDOGSÁG (pl. *mennybe repültem a boldogságtól*)
– RUHÁTLANSÁG, KISEBBEDÉS, A VILÁG KIZÁRÁSA – SZÉGYEN (pl. *láthatatlanná váltam volna*).

Az angol nyelvben lehetséges, hogy ezek csak egyetlen érzelemre jellemző metaforák, a magyarban viszont találunk olyan példákat is, amelyek megcáfolják az állított kizárólagosságot: összezsugorodott *félelmében* (nemcsak a szégyen, de a félelem is járhat kisebbedéssel), *szívébe rejtette szerelmét* (a szerelem is lehet rejtőző érzés), *szabadon lebegő szorongás* (a szorongás is lehet fent állapot), *a szerelem képes mindent legyőzni* (a szerelem is lehet természetfeletti erő, nemcsak a félelem).

Abból kiindulva, hogy az érzelmet nemcsak lelkiállapotnak, hanem szenvedélynek is tekinthetjük, Kövecses (2000: 51) az érzelmek konceptualizálásában Lakoff nyomán az eseménystruktúra metaforát tartja alkalmas magyarázó elvnek. Az eseménystruktúra metafora olyan almetaforákkal rendelkezik, amelyek alkalmasak az érzelmek esemény- vagy cselekvésjellegének leírására. Az eseménystruktúra metafora és annak két almetaforája alkalmazható az érzelem esetében is: AZ ÉRZELEM ESEMÉNYSTRUKTÚRA, AZ ÉRZELMEK FIZIKAI ERŐK, AZ ÉRZELMI

VÁLASZOK MÁSOK OKOZTA MOZGÁSOK. Az eseménystruktúra metaforában igazából az érzelem népi felfogása tükröződik: az érzelem valamilyen kiváltó oknak a mozgásos eredménye bennünk, amellyel szemben elveszíthetjük a kontrollt, vagy viselkedésünkkel válaszolhatunk rá. Ez az ERŐ metafora azonban inkább a nyugati kultúrára jellemző, ahol az érzelem konceptualizálásában leginkább alkalmazott metafora AZ ÉRZELEM ERŐ. Kövecses (2000: 61) szerint ez a mögöttes „mestermetafora", amely a többi metaforának az alapja: AZ ÉRZELEM TŰZ, ELLENSÉG, TERMÉSZETI ERŐ.

Az érzelmek az interperszonális kapcsolatokban nyilvánulnak meg, ezért érdekes megvizsgálni, hogy az érzelmek és az emberi relációk univerzuma közt milyen kapcsolódási pontokat találunk. Kövecses (2000: 110–112) összehasonlította a két fogalom specifikus metaforáit, és arra a következtetésre jutott, hogy a két doménlista között nagyon kevés az átfedés. A barátság specifikus doménjei: osztozás, közelség/távolság, melegség, kötelék, kereskedelmi csere, épület, gépezet, eszköz, növény, utazás, értékes áru. Az interperszonális kapcsolatok két általános metaforája, AZ INTERAKTÍV KAPCSOLATOK KERESKEDELMI CSERÉK és AZ ÖSSZETETT RENDSZEREK ÖSSZETETT FIZIKAI TÁRGYAK közül az utóbbi az, ami az emberi relációk „mestermetaforájának" tekinthető.

Az érzelmekről alkotott népi felfogás, amint fentebb láttuk, az ok-okozat (érzelem)- kontroll-visszacsatolás (érzelmi válasz) séma mentén működik, a tudományos elméletek is nagyjából ezt a sémát írják le, ami viszont Kövecses (2000: 130–133) szerint hiányzik belőlük, az a kontroll elem. A nyelvben azonosított és az érzelmek konceptualizálásában megjelenő metaforák az érzelem tudományos elméleteiben is jelen vannak, a különböző elméletek különböző metaforikus aspektusokat emelnek ki. Kövecses ebből a szempontból öt érzelemelméleti típust nevez meg. Az első típusú elméletek az érzelem testi zavart okozó aspektusát hangsúlyozzák (AZ ÉRZELMI ZAVAR FIZIKAI IZGALOM, pl. *bizsereg a lelkem*), és ez a nézet megtalálható a pszichoanalitikus és egynémely behaviorista elmélet nyelvezetében. A második típusú elméletek az érzelmet motivációs erőként mutatják be, ezekben az elméletekben a kiemelt aspektus a mozgásra, cselekvésre való késztetés (AZ ÉRZELMI HATÁS FIZIKAI MOZGÁS, pl. *elfutnék szégyenemben*). A harmadik típusba tartozó elméletek az érzelemben a szubjektív testi érzéseket emelik ki. A James–Lange-féle érzelemelmélet alapgondolata, amely szerint a testi változások jelentik az érzelmet, megjelenik AZ ÉRZELEM BELSŐ ÉRZET (pl. *megremegett a szívem*) és AZ ÉRZELMI HATÁS TESTI ÉRINTÉS (pl. *égetett a szégyen*) metaforákban. Kövecses (2000: 133) szerint a negyedik

típusú elméleteknek, amelyek arra a darwini alaptételre építenek, hogy az érzelmek evolúciós örökségek, a központi metaforája AZ ÉRZELEM VADÁLLAT (pl. *a szomorúság letepert*). Az ötödik elmélettípus az érzelem kognitív vonatkozásait emeli ki, és ezeknek az elméleteknek a közös alapja az az elgondolás, hogy az érzelmek irracionálisak, és ez olyan metaforákban jelenik meg, mint AZ ÉRZELEM TÉBOLY, AZ ÉRZELEM CSALÓ, AZ ÉRZELEM MÁMOR (pl. *őrületbe kergette a félelem, az érzelmei félrevezették, elbódított a szerelem*).

Szem előtt tartva azt, hogy minden tudományos pszichológiai elmélet másféleképpen konceptualizálja az érzelmeket, egyetértek Kövecses fentebbi kategórizációjával, hiszen minden elmélet egy értelmezési keretnek megfelelő nyelvezetet használ, viszont a Kövecses által felsorolt metaforák nyomán nem lehet megkülönböztetni a különböző elméleti típusokat. Például a pszichoanalitikus elmélet is használja AZ ÉRZELEM BELSŐ ÉRZET és AZ ÉRZELMI HATÁS TESTI ÉRINTÉS metaforákat. Gyakorlatilag csak két pszichológiai elméleti típus azonosítható: a pszichodinamikus elméletek alapját képező metafora AZ ÉRZELEM ERŐ és a kognitív elméletek alapját képező metafora AZ ÉRZELEM IRRACIONÁLIS GONDOLAT.

A kognitív metaforaelméletnek az érzelmek tanulmányozásában amellett, hogy törekszik az érzelmek konceptualizálásában részt vevő kognitív domének feltárására, fontos célkitűzése a kultúraközi variációk feltárása. A legalapvetőbb érzelemdomén a kognitív nyelvészek számára a TARTÁLY (konténer), és a legtanulmányozottabb prototipikus érzelem ennek megfelelően a HARAG. Mivel A HARAG EGY KONTÉNERBEN LEVŐ FORRÓ FOLYADÉK metafora felépítésében a kognitív motivációt a fiziológiás tünetekben jelölik meg, és ezek univerzálisak, ez a metafora minden nyelvben meg fog jelenni.

Lakoff és Johnson *Metaphors we live by* (1980) című korszakalkotó műve alapján a kognitív nyelvészek többsége az emberi gondolkodás metaforikus voltát vallja. A metafora nem pusztán nyelvi stilisztikai eszköz, hanem gondolkodásunk eszköze, és lehetőség a világ megismerésére. Kognitív metaforáink testi tapasztalatainkra és az abból származó tudásra épülnek, az elménk ezért egy testesült[2] elme (*embodied mind*). Mivel metaforáinkban elemi univerzális tapasztalatok sűrűsödnek, számos kognitív metafora univerzális, és azonosítható a legtöbb kultúrában. Ezeket a metaforákat nevezik elsődleges metaforáknak, szemben a komplex metaforákkal, amelyekben érvényre jutnak a kulturális hatások. A kultúra meghatározza annak a módját,

[2] Magyar fordításban így honosodott meg, valójában testbe ágyazottságról van szó.

hogy miként alakul át egy elsődleges metafora komplex metaforává. Kövecses (2005b: 3–4) a következő elsődleges metaforákat sorolja fel: A RAGASZKODÁS MELEGSÉG, AZ OKOK ERŐK, AZ ESEMÉNYEK MOZGÁSOK, A HALADÁS MOZGÁS ELŐRE, A CÉLOK ÚTICÉLOK, A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK.

Ha a kulturális különbözőségeket akarjuk tanulmányozni, akkor a komplex metaforákat érdemes vizsgálatunk tárgyává tenni. Az életet például a legtöbb nyelvben az ÚT vagy a HARC doménekkel konceptualizálják, a hmong nyelvben azonban AZ ÉLET FONAL metafora jelenik meg (Kövecses 2005b: 3, hivatkozva Riddle 2000-es tanulmányára; de *az élet fonala* a magyarban vagy a románban is megvan). Kövecses (2000: 140–169) számos példát hoz különböző nyelvekből, amelyek azt igazolják, hogy az elsődleges metaforák szintjén nagy a hasonlóság, azonban ennek vázát kultúrafüggően különböző elemekkel egészítik ki a különböző nyelvek. A magyar, a japán és a zulu nyelvben is megvan A HARAG TARTÁLYBAN LEVŐ ANYAG metafora, de mindegyik nyelv ebből az általános sémából kiindulva másképpen konceptualizálja a haragot: a magyar a tartályt a fejbe helyezi, a japán a gyomorba, a zulu pedig a szívbe. Míg az angolok és a magyarok számára a folyadék forró, és ezért a gőztől majd szétrobbanhatunk, a kínaiak a számukra kulturálisan is jelentős *csi* energia felhalmozódásában, de nem a forróságában látják a düh forrását. A japánoknál a *hara* ('gyomor, belek') fogalmával írják le a haragot.

A boldogságra is hasonlóképpen a TARTÁLY metaforát alkalmazzuk, és ez is azonosítható a különböző nyelvekben. Kövecses (2005a: 188) Ning Yu 1995-ös tanulmányára hivatkozva azt írja, hogy a BOLDOGSÁG A SZÍVBEN LEVŐ VIRÁG metafora csak a kínai nyelvben létezik. Itt ki szeretném egészíteni viszont azzal, hogy ez a magyar nyelvben is megtalálható, hiszen az örömvirág metaforája megjelenik egy régi csíksomlyói Mária-énekben is.[3] Persze az örömről van szó, és nem a boldogságról, de a két érzelem fogalmi tartománya eléggé fedi egymást, sőt van magyarul *boldogságvirág* is.

1.3.2. Frijda fenomenologikus érzelemelmélete

A fenomenológiai perspektívában a megfigyelt jelenség szubjektív leírása hangsúlyosabb a statisztikai kimutatások objektivitásához viszonyítva, hiszen mindegyikünk a maga egyediségében észleli a világot.

[3] „Nyíljon ki szívetekben az örömvirág, zengjétek, hogy hallja meg az egész világ..." (az ének első két sora).

A fenomenologikus pszichológia azt a személyt vizsgálja, aki az „itt és most"-ban, egy adott helyen valamilyen tapasztalatot él át. A tapasztalat elsősorban érzelmi jellegű, hiszen ezen keresztül ragadja meg az ember a világot. Sartre szerint (l. Strongman 2003: 24) az érzelmi tudatosság nem reflektív, és valójában nem más, mint a világról szóló általános tudatosságunk.

Bár a mai főárambeli pszichológiának számos ellenvetése van a fenomenologikus megközelítéssel szemben, mivel az az érzelmeket nem a függő vagy független változók viszonylatában tárgyalja, mégis olyan témákkal foglalkozik, amelyek a lélektan örök érvényű témái maradnak: az *objektív* és *szubjektív* valóság megkülönböztetése, a *self* és a *tudatosság* (Strongman 2003: 34).

A fenomenológiai megközelítésből kiindulva a kutatásom azt is vizsgálja, hogy hogyan lehet megragadni egy objektivizálódott szubjektív tapasztalatot, és hogy objektivizálódhat-e egyáltalán egy egyedi átélés. A személy az érzelmi tapasztalatát a nyelvben próbálja meg kifejezni, annak konvencionális elemeit használva, és ez korlátozza szabadságában.

Mielőtt az érzelmek egyéni kifejezésmódját vizsgálat alá vetnénk, tisztázzuk, hogy melyek az érzelmi állapotok jellemzői, mitől érzelmi egy lelkiállapot. Zajonc (2003: 281) az érzelmek tanulmányozásában két nagy irányzatot különböztet meg: a *kognitív* érzelemelméletek szerint az érzelmi állapotokhoz kognitív folyamatok szükségesek, az ilyen elméletek inkább az érzelmi élmény okait magyarázzák, míg a *szomatikus* érzelemelméletek szerint az érzelmi élményekben a testi folyamatoknak van elengedhetetlen szerepük, és inkább az érzelmek kifejezését tanulmányozzák.

A fenomenologikus pszichológia az érzelmi tapasztalat jelenségéből indul ki, és ennek három jellegzetességét emeli ki: az egészlegességet, a kontroll elsőbbségét és az értékelést. Az *egészlegesség* azt jelenti, hogy az érzelmi tapasztalat az egész embert igénybe veszi, az észlelési-érzékelési, gondolkodási, szomatikus folyamatok egymásra hatva működnek. A *kontroll elsőbbsége* abban nyilvánul meg, hogy az érzelmi tapasztalatban jelen levő vágyak, érzések, gondolatok elsőbbséget élveznek a figyelmi és viselkedéses folyamatok kontrolljában. Az értékelés hozzátartozik az érzelmi tapasztalat lényegéhez, hiszen az érzelmi tapasztalat nem más, mint egy értékelő viszonyulás a környezethez, személyekhez, dolgokhoz (Frijda 2009: 264). Az érzelmi tapasztalat fenomenologikus elemzése azon a kérdésen alapul, hogy „milyen, mihez hasonló az érzelmi tapasztalat, és hogyan jelenik meg"

(Frijda 2009: 265). Amikor a tapasztalatot elemezzük, akkor a tudatosságnak két szintjét különböztetjük meg: a *nem reflektív* vagy *elsőrendű*, illetve a *reflektív* vagy *másodrendű* tudatot. Az elsőrendű tudat (*first order consciousness*) a jelenséget önmagában, önmaga milyenségében ragadja meg, a másodrendű tudat (*second order consciousness*) azonban már tartalmazza a tudatosság elemét, vagyis tudjuk, hogy tapasztalunk valamit, és képesek vagyunk megfogalmazni ezt. Az érzelmi tapasztalat vonatkozásában az elsőrendű érzelmi tapasztalat lenne a hiteles, hiszen abban a figyelem nincs megosztva a tárgy és a tárgyat észlelő személy között, az észlelés ebben az esetben kategorizáció nélküli. A legtöbb érzelmet vizsgáló kutatás sajátélmény-beszámolókon alapszik, vagyis valójában a másodrendű érzelmi tapasztalatokról szól, és a nyelvi kategóriák korlátozzák, mert a beszámolókban az egyén a számára elérhető érzelemszavakat használja (Frijda 2009: 266).

Frijda (2009: 267) érzelemelmélete szerint az érzelmek négy alapfolyamatot foglalnak magukba: affektus, értékelés, cselekvésre való készség és autonóm arousal.[4] Az affektus az öröm vagy fájdalom érzését és ennek mögöttes folyamatait jelenti, az értékelés az észlelt esemény jelentésére, a cselekvésre való készség a motivációs állapotra vonatkozik, amely valamilyen külső viselkedésben is megnyilvánulhat, az arousal pedig a perifériás fiziológiai reakciók erősségére. Az érzelmi tapasztalat a négy folyamat valamelyikének vagy több folyamatnak a tudatosításából ered. A fenomenologikus érzelemértelmezés számára a cselekvésre való készség központi jelentőségű. A cselekvésre való készség amellett, hogy biztosítja az érzelmi tapasztalat dinamikusságát, kiemeli az érzelem nem propozicionális jellegét. Frijda (2009: 268) szerint mind a négy érzelmi alapfolyamat kimenete elsődlegesen nem propozicionális és nem konceptuális jellegű. Az érzelem kognitív elméletei szerint az érzelmek hasonló módon reprezentálódnak, mint a gondolatok.

A cselekvésre való készségnek neurális alapja van, amiért a központi idegrendszer felelős, és nem kell szükségszerűen megjelennie a perifériás motorikus viselkedésben. Ezt számos kísérletben igazolták. Zajonc (2003: 289) szerint az érzelem inkább úgy kerülhet feldolgozásra, mint a mozgásos készség. Az ő szemléletében a motorikus reprezentációk képezik a *merev* reprezentációkat, a *lágy* reprezentációk gyűjtőfogalmával szemben, amelyek a verbális, propozicionális, analóg

[4] „(...) the four A's of Affect, Appraisal, Action Readiness, and Autonomic Arousal" (Frijda 2009: 267).

vagy ikonikus reprezentációformákat foglalják magukban (Zajonc 2003: 305). Zajonc (2003: 309) szerint az érzelem három elemből áll: zsigeri vagy autonóm arousal, érzelmi kifejezés a mozgatórendszer szintjén és érzelmi átélés. Az első kettő a merev rendszerhez tartozik, az utolsó a lágy rendszerhez. „A »lágy« reprezentációhoz szükség van a kognitív rendszer közvetítésére. Az érzelem »lágy« reprezentációja tehát éppen olyan, mint bármely más elvont asszociációs struktúra: propozicionális vagy analóg formájú, de az érzelem esetében valamely szenzoros vagy kinesztéziás inputból jönnek létre. Ebben az összefüggésben az érzelem átélése egyszerűen azt jelenti, hogy jelen van egy kogníció az érzelem felismerésével. Szélsőséges esetben az érzelem keletkezésének csak az arousal a szükséges következménye. Sem az átélésnek, sem a kifejezésnek nem kell az érzelmi folyamat részét képeznie. Az utóbbi akaratlagosan elnyomható – ennek tökélyre fejlesztett változatát az angol magániskolákban lehet elsajátítani –, vagy akár csekély tehetséggel is színlelhető. Ami pedig az átélést illeti, az érintett kogníciók sokszor nem hozzáférhetőek a tudat számára, mint például az elfojtott bűntudatnál." (Zajonc 2003: 309)

Az érzelem merev és lágy reprezentációit azonban nem mindig lehet megkülönböztetni. Hogy egy adott viselkedés az érzelem vagy a belső szubjektív állapot kifejezése-e, vagy nem, azt végső soron nem lehet igazolni. Zajonc (2003: 410) felhívja a figyelmet a *kifejezés* fogalmának a veszélyére, mert az, bár Darwin óta mindenki magától értetődőként használja, egy előfeltevésekkel terhelt fogalom: amikor a *kifejezés* szót használjuk, akkor ennek a jelentésében mintegy összesűrítve az alábbi feltevések vannak: „a) minden érzelemhez hozzátartozik egy-egy megkülönböztethető belső állapot; b) ez a megkülönböztethető belső állapot meghatározott formában való megnyilvánulásra törekszik; c) egy az egyben típusú megfelelés van a belső állapot és a külső megnyilvánulása közt; d) létezik egy olyan idegi »kioldó« (trigger) folyamat, amely a belső állapotot a külső megnyilvánulással összeköti; e) a belső folyamat elegendő energiával rendelkezik ahhoz, hogy külső megnyilvánulása létrejöjjön, de bizonyos körülmények között ezt mégis »el lehet fojtani« egy még ennél is több energiát igénylő folyamat segítségével" (Zajonc 2003: 411). Vagyis a *kifejezés* terminus eleve egy olyan elméletet tartalmaz, amelynek mindegyik eleme bizonyításra szorulhat. Éppen ezért a szerző inkább az érzelmi *efferentáció* terminust használja.

J. P. Fell szerint az érzelem tanulmányozásában az ember nem tudja függetleníteni magát a preteoretikus tapasztalatától (Strongman 2003: 28). A husserli gondolatból kiindulva, amely szerint az ember mindig

egy kognitív helyzetben van, és jelentéssel, struktúrával látja el a világot, hat lehetőséget sorol fel arra, hogy miként tekinthetünk az érzelemre:

1. az érzelem mint jelentés egy jelentéses környezetben;
2. az érzelem mint amit a személy eseményként él meg;
3. az érzelem mint „értelemadás";
4. jellegzetes emberi érzelmek és hangulatok abból a szempontból, hogy miként hozza fel őket az az intuitív megértés, amely a megismerést jellemzi;
5. annak a figyelembevétele, hogy hasonlónak tűnő érzelmek minőségileg különböznek a kogníció miatt;
6. annak figyelembevétele, hogy a nyelv hogyan módosíthatja az érzelmet.

A kognitív pszichológia számára az érzelmek predikciója és kontrollja a fontos, a fenomenologikus pszichológia számára az érzelemjelenség leírása az elsődleges.

1.3.3. Az érzelmek kutatása a lélektanban

Az érzelmek szerepének tisztázása az ember életében, az érzelem és az ész harca nemcsak a naiv pszichológiában, de a tudományos gondolkodásban is már a kezdetektől fogva jelen van. Modell (2003: 8–11) szerint az elme mai komputációs elmélete Descartes-ra vezethető vissza, aki matematizálni szerette volna az emberi lelket. Pléh Csaba (2013b: 199–200) szerint Descartes-ot többen félreértelmezték, hiszen számára is nagyon fontos a szenvedélyekkel való helyes együttélés útjának megtalálása. Modell (2003: 6) Toulmin tudománytörténeti kutatásaira hivatkozva rámutat arra, hogy Descartes dualizmusa abból a törekvésből származott, hogy szerette volna az elmét, amely a „tiszta ideák és elkülönített ideák" tárháza, leválasztani az érzelmek bizonytalanságáról. Ebben az értelmezésben Descartes törekvése nem más, mint a bizonyosság keresése, és elgondolásában a „tiszta ész mítosza" tette lehetővé az elme kontrollját. Tudománytörténeti szempontból egy fontos szempontra világít még rá Toulmin nyomán, nevezetesen, hogy Descartes elméletét – és persze minden tudományos elméletet is – abban a történeti-társadalmi kontextusban kell megértenünk, amelyben keletkezett. A 30 éves protestáns–katolikus háború által meghatározott szenvedélyes társadalmi felbolydulásban egy időtlen, formális és változatlan filozófiára volt szükség (Modell 2003: 6). Ugyanez a gondolatmenet alkalmazható a 20. században tapasztalt embertelenségekre

válaszként megszülető pszichológiai modellek kialakulásában. A kognitív paradigma az ember és környezete ellenőrizhetőségét hirdeti. Modell (2003: 5–7) úgy gondolja, hogy az amerikai kultúra intoleráns a belső konfliktusokkal és zavarokkal szemben, és ezért törekszik az elme működésének „objektív" tudományos magyarázatára, ebből fakad az is, amit Hilary Putnam (hivatkozik rá Modell 2003: 7) az „objektivitás utáni sóvárgásnak" (*craving for objectivity*) nevez.

A „betegágy melletti" (l. Pléh 2013b: 42) pszichoanalitikus pszichológia tudattalan iránti érdeklődését felváltja a behavioristák „mérhető" külső viselkedésre való összpontosítása, majd ennek egy továbbgondolt változata vezetett el a mai kognitív pszichológiához. A tudományos vizsgálódás íve az ember bensőjétől a viselkedéséig, majd a viselkedésétől a belső gondolkodásáig vezet. Ebben a kognitív ívben az érzelmek kutatásának elhelyezése nem könnyű feladat. A számítógép megjelenése új lehetőséget és egyben ösztönzést is nyújtott a kutatók számára arra, hogy algoritmizáltan értelmezhessék a lelki folyamatokat, így a matematikai modellálás vált az objektivitás kritériumává. Az 50-es évektől kialakult új kognitív szemléletben az ember mint információkezelő lény jelenik meg, és ebben a paradigmában a reprezentáció kulcsfogalommá válik (Pléh 2007: 1122–1124). A gondolatok reprezentációjával kapcsolatos alapvető kérdés azonban, hogy ezek analóg-képi vagy propozicionális elvűek-e, még nincs tisztázva.

Pléh Csaba (2013b: 200–201) az érzelmekkel kapcsolatos tévhiteket három legendában foglalja össze. Az *emberré válási legenda* arra épül, hogy az ember esetében az érzelmek elvesztették szerepüket, a *kulturálódási legenda* szerint az érzelmeknek már nincs jelentős szerepük a modern életben, a *felnőtt érettség legenda* pedig azon az elképzelésen alapszik, hogy az életkorral az érzelmek jelentősége csökken. Az érzelmekkel kapcsolatos kutatások irányát valójában ez a három legenda jelöli ki. A kutatások egy része arra vonatkozik, hogy milyen módon jelentek meg az érzelmek, és mi a szerepük az evolúcióban, a kutatások másik része azt vizsgálja, hogy az érzelmeink társadalmi konstruktumok-e, a harmadik kutatási irány pedig azt, hogy miképpen befolyásolják az életünket az érzelmeink, mi a szerepük a felnőttkori döntéseinkben és kapcsolatainkban.

Gendron és Feldman Barrett (2009: 316) az érzelmek kutatásáról szóló tanulmányukban rávilágítanak arra, hogy a kezdetektől kialakult két klasszikus irányzat, az alapérzelmek elmélete (*basic emotion theory*) és az értékelő elméletek (*appraisal theory*) mellett létezik egy harmadik irány is, a pszichológiai konstrukciós elmélet (*psychological*

constructionist theory) is, amely igazából nemcsak az újkori kutatások eredménye, hanem az érzelemkutatás kezdeteikor már létező irányzat volt.

A fentebb említett szerzők három nagy időszakot neveznek meg az érzelemkutatásban. Az első időszakot, az „aranykorszakot" Darwin kutatásai határozták meg (az időszak kezdetét a *The Expression of the Emotions in Man and Animals* című, 1872-es könyve nyitja meg), és az ő meglátásaiból nőtt ki az a megközelítés, amit ma alapérzelem irányzatnak nevezünk. Darwin elképzelésében az érzelmek olyan mentális állapotok, amelyek jellegzetes testi kifejezéseket okoznak. William James szerint ennek éppen az ellenkezője igaz, az érzelmeket a testi változások okozzák (l. Gendron és Feldman Barrett 2009: 316). Az aranykorszaknak a behaviorizmus vetett végett, és a „sötét korszak" időszaka következett az érzelemkutatás számára, körülbelül 60 évig (1900–1959), a „reneszánsz" korszakot a 60-as évektől számíthatjuk. Gendron és Feldman Barrett (2009: 316) három szerzőnek tulajdonítja az érzelemkutatás kiszabadulását a „behaviorizmus szorításából": Magda Arnold, Stanley Schachter és Jerome Singer kezdtek először arról írni, hogy az érzelem értékelő viszonyulást jelent.

Gendron és Feldman Barrett (2009: 317–318) szerint a pszichológiai konstrukciós elméletek kiindulópontja az, hogy az érzelem számos olyan alap pszichikai alkotóelemből tevődik össze, amelyek nem érzelemspecifikusak. A legtöbb konstrukciós elméletben az érzelemnek két alkotóeleme van: egy testi szenzoriális izgalom vagy az ennek megfelelő mentális érzés (affektus) és egy fogalmi vagy kognitív elem. A konstrukciós elméletek lényege az, hogy olyan primitíveket azonosítson, amelyek nemcsak az érzelmek, de más mentális állapotok konstruálásában is szerepet játszanak. A konstrukciós és az értékelő elméletek közös vonása az, hogy az érzelmeket mindkettő egy jelentés-létrehozó cselekvésnek tartja, az érzelem révén egy belső szenzoriális vagy affektív állapot jelentésessé válik (Gendron és Feldman Barrett 2009: 318).

Gendron és Feldman Barrett (2009: 318–323) számos *leegyszerűsítési mítoszt* is szétoszlat, például azt az elképzelést, hogy az alapérzelmek elmélete Darwinnak köszönhető, hiszen neki nem állt szándékában egy érzelemelméletet megalkotni. Számos későbbi szerző, mint például John Dewey, John Watson, Floyd Allport és William McDougall (l. Gendron és Feldman Barrett 2009) vitték tovább az ő gondolatait, felhasználva azokat az alapérzelmek elméletének kidolgozásában. Egyes elgondolásait pedig félreértelmezték: például Darwinnak azt

a kijelentését, hogy az érzelmi kifejezések tudattalan szokások vagy reflexek, arra használták a későbbi szerzők, hogy igazolják, az érzelmek komplex reflexek, amelyek az evolúció során alakultak ki. Darwin eredeti elképzelése viszont az volt, hogy egy specifikus viselkedés, amely valamilyen funkcióval rendelkezik, idővel társul egy belső állapottal, és később valahányszor a belső állapot jelen van, a viselkedés is megjelenik. Egy másik félreértelmezett gondolata az állatok érzelmeivel kapcsolatos. Darwin nem vont le egyértelmű következtetést arra vonatkozóan, hogy állatok hasonló érzelmekkel rendelkeznének, mint az emberek.

Egy másik leegyszerűsítés a James–Lange-féle modellre vonatkozik. A legtöbb pszichológiai tanulmányban Jamest az alapérzelem irányzathoz tartozónak gondolják, mert tévesen társítják Langéval, aki arról írt tanulmányt, hogy az érzelmet a test vazomotoros válaszreakciói eredményezik. Egy másik lényeges különbség köztük a variabilitás kérdése. James szerint az érzelemszavaink nem neveznek meg biológiailag privilegizált kategóriákat, csak leíró jellegük van, és minden egyes érzelemkategóriában a variabilitás a norma. Lange szerint az érzelmek rendelkeznek egy objektív fiziológiai bélyeggel, és ezért objektíven tanulmányozhatók (Gendron és Feldman Barrett 2009: 324).

Az értékelő elméletek alaptételeit David Irons öt pontban fogalmazta meg (Gendron és Feldman Barrett 2009: 325): (1) Az érzelem lényege a jelentés elemzése, amely a tárgy és a fizikai változások közé ékelődik. (2) A pszichikai intervenciónak nem kell feltétlenül tudatosnak lennie, és rendszerint nem is az. (3) Az érzelem élménye intencionális, azaz a világ valamely tárgyára vonatkozik. (4) Az érzelem egy attitűd, amelyet a szelf a tárggyal szemben tanúsít. (5) A testi változások szükségesek, de nem elégségesek az érzelem kiváltásához.

Pléh Csaba (2013b: 207) a vegetatív mintázatok fontossága szempontjából három kategóriába sorolja az érzelemelméleteket: a *perifériás elméletek*ben a külső kifejező viselkedés és a vegetatív tényező a mérvadó az érzelem keletkezésében, a *centrális elméletek*ben az érzelem keletkezéséért a kéreg alatti limbikus rendszer aktiválódása felelős, a *kéttényezős elméletek*ben a kognitív kiértékelésnek van döntő szerepe az érzelem keletkezésében. A kéttényezős elméletek megfelelnek a pszichológiai konstrukciós elméleteknek.

A kognitív paradigma szerint a kognitív címke határozza meg az érzelmet, de az elsőbbség kérdésének nem sok értelme van, hiszen Wundt megfogalmazásában az ember „soha sincs egy teljesen érzés nélküli állapotban", vagy szintén Wundt által másképpen fogalmazva:

az affektus (egyszerű érzés, *simple feelings*) és a kogníció (benyomás, *sensation*) ugyanannak az éremnek a két oldala (idézi Gendron és Feldman Barrett 2009: 326). Az érzés és a kogníció együtt járnak, erről szólnak Antonio Damasio kísérletei is, aki prefrontálisan sérült betegek esetében vizsgálta a kockázatos döntések folyamatát. A kognitív döntések együtt járnak egy folyamatos érzelmi leképezéssel, ezt nevezi Damasio *szomatikus marker hipotézis*nek. A prefrontálisan sérült betegek esetében a szomatikus leképezés hiányos, és ezért döntéseikben kevésbé észszerűek (utal rá Pléh 2013b: 208).

Az „aranykorszak után", az érzelemkutatás „sötét korszakában" sem szűntek meg igazából az érzelemmel kapcsolatos kutatások. Ezt az időszakot fémjelzik McDougall kutatásai, aki egy új szempontot hozott be az érzelemkutatásba. McDougall szerint az érzelmek cselekvésre vezető ösztönök vagy impulzusok, és az ösztönök határozzák meg a biológiailag elsődleges érzelmeket (Gendron és Feldman Barrett 2009: 329). Továbbviszi Darwin gondolatát, és azt állítja, hogy ha az emlősöknek is vannak az emberekéhez hasonló ösztöneik, akkor az érzelmeik is hasonlóak kell legyenek.

Ugyancsak ebben az időszakban jelennek meg Floyd Allport kutatásai is, aki előfutára az érzelmi arckifejezéseket vizsgáló Ekmannak. Allport szerint az autonóm idegrendszer aktivitása az affektusnak csak a kellemes és kellemetlen minőségét határozza meg, a testi gesztusok és arckifejezések azok, amelyek meghatározzák az egyedi érzelmi válaszokat. Az arcizmok több száz kifejezést tesznek lehetővé, de ez a nagyfokú variabilitás hat elemi „gyökérre" redukálható (Gendron és Feldman Barrett 2009: 330).

A pszichológiai konstrukciós elmélet irányzatba illeszkedik még Knight Dunlap és Elizabeth Duffy, akik igazából megkérdőjelezik az érzelmet mint önálló entitást. Dunlap szerint az „érzelmek" puszta nevek, amelyeknek semmiféle konkrét realitás nem felel meg, tehát „az »alapérzelmek« kutatása ugyanolyan anakronisztikus a mai pszichológiában, mint a lélek kutatása" (idézi Gendron és Feldman Barrett 2009: 332). Dunlap értelmezésében az érzelemszavak egy helyzetet írnak le, az érzelem nem más, mint egy olyan címke, amelyekkel az emberek mentális állapotaikat illetik, annak függvényében, hogy egy adott helyzetben milyen érzelmek keletkezésére számítanak.

Duffy szerint minden egyes elem, amelyik szerepet játszik az érzelemben, más nem-érzelmi mentális állapotban is szerepet játszik, ezért az érzelem igazából nem különbözik a többi mentális állapottól. Szerinte a pszichológia célja úgynevezett primitívek keresése.

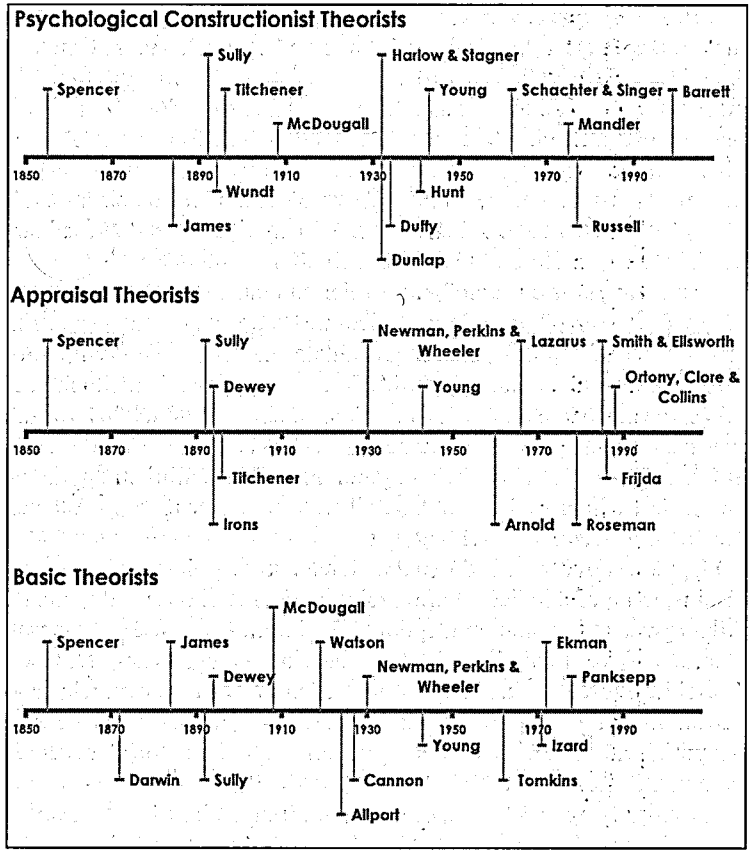

A mentális állapotok két ilyen „pszichológiai primitívre" vezethetők vissza: az energiaszintre (arousal vagy aktivációs szint) és a helyzet értelmezésére. Az érzelmi állapot átélése akkor fog megtörténni, ha módosulás történik az energiaszintben, és ezt a változást az ember a helyzettel hozza összefüggésbe (Gendron és Feldman Barrett 2009: 333).

Paul Young klasszikussá vált érzelemdefiníciója 1943-ból így szól: „az érzelem az egyén heveny, eredetében pszichológiai zavara, amely kiterjed a viselkedésre, a tudatos tapasztalatra és a zsigeri (ösztönös)

működésre".[5] Young újítása még az érzelem közeli és távoli okainak a megkülönböztetése. Az előző a világgal vagy a testi állapotokkal kapcsolatos okokat jelöli, az utóbbi pedig az egyéni élettörténetből származókat (Gendron és Feldman Barrett 2009: 334).

Láttuk tehát, hogy a pszichológiában az érzelmek mivolta, értelmezése és magyarázata kezdettől fogva nagyon vitatott téma volt, és ekörül ma sincs kialakult konszenzus. Gendron és Feldman Barrett (2009: 319) egy átfogó időrendi táblázatban foglalja össze a három fő irányzat képviselőit.

1.3.4. Az érzelmek neurobiológiája

Antonio Damasio (2006b: 101) szerint az érzelem kutatását a 20. század nagy részében elhanyagolták, és ennek nemcsak az volt az oka, hogy a posztkarteziánus gondolkodásban az érzelem túl szubjektívnek tűnt az elme objektivitásával szemben. Neurológusként három jelenséget nevez meg, amelyek az érzelem kutatása iránti érdeklődést akadályozták, mivel ezeket a szempontokat figyelmen kívül hagyták az elme- és agykutatásokban: az evolúciós szempont, a homeosztázis, az egységes és élő organizmus fogalma.

Damasio (2006b: 101) az érzelemkutatás jelentőségét négy szempontból tárgyalja:

- Az érzelem és az érzelmi tapasztalat a biológiai önszabályozás (homeosztázis) legmagasabb szintű kifejeződése.
- Az érzelem megléte a túlélés feltétele a komplex szervezetekben.
- Az érzelem és az emlékezet szorosan összekapcsolódik az élő komplex szervezetekben.
- Az érzelemnek fontos szerepe van a döntéshozatalban és a gondolkodásban.

Damasio (2006b: 103) az *emotion* ('érzelem') és *feeling* ('érzés') fogalmakat neurológiai értelmezésük szerint különbözteti meg. Az érzelem a szervezetnek egy komplex válaszreakciója az agy különböző részei és a test között, valamint különböző agyterületek között fellépő neurális és humorális történésekre. Ezeknek a sokszoros válaszreakcióknak az eredménye az érzelmi állapot. Az érzés egy komplex mentális állapot, amely az érzelmi állapot következménye. Ez a mentális

[5] „...an emotion is an acute disturbance of the individual, psychological in origin, involving behavior, conscious experience, and visceral functioning" (idézi Gendron és Feldman Barrett 2009: 334).

állapot magában foglalja a szervezetben éppen megtörténő változások reprezentációját és a kognitív feldolgozásban létrejövő számos módosulást.

A test és az elme egy egységes egészet alkot, bár leginkább akkor tudatosítjuk, amikor fájdalmas vagy kellemes örömteli perceket élünk át. A test, az agy és az elme folyamatos interakcióban léteznek. A mentális állapotok agyi állapotokat idéznek elő, az agyi állapotok pedig testi állapotokat határoznak meg, amelyek további agyi és mentális állapotok kialakulásához vezetnek. Mind a test, mind az agy oldaláról érkező kis változások nagy változásokat okozhatnak a mentális (szellemi) állapotban. A testünket és annak állapotát az agy reprezentálja. Damasio (2006a: 18) szerint a *testi visszacsatolás* (*hurok*, *body loop*) mellett létezik egy másik hurok is, amelyet ő *mintha-testi hurok*nak nevezett el (*as-if body loop*). Ennek az érzelmi állapot kialakulásában van szerepe. Damasio (2006a: 18–19) szerint az érzelmi állapot kialakulásának folyamatában az agy gyorsan felépít egy olyan testtérképet, amely nagyjából megfelel annak, amelyet az érzelem megléte fog okozni. Ez a testtérkép jóval az érzelem kialakulása előtt már felépül, vagyis az agyunk szimulálhat egy adott testi állapotot anélkül, hogy az valójában jelen lenne. A *mintha-testi hurok* rendszer meglétét támasztja alá a *tükörneuronok* megléte is. Amikor látjuk mások mozgását, akkor a saját agyunkban is aktiválódnak a megfelelő szomato-szenzoros kérgi területek. Az érzelmet tehát a testünkben érezzük. Az érzelem érzése észlelés. Az érzelem érzése is alapjában egy tárgy észleléséhez hasonlítható, amely részben egy tárgy észleléséből és részben az agy által szerkesztett belső építményből áll. Az érzésben azonban az agy közvetlen módon hathat a tárgyra, amelyet észlel, mivel az eredeti észlelt tárgy a testen belül van (Damasio 2006a: 21).

Az agy dinamikus testreprezentációja teszi lehetővé a tudatosságot is. A tudatosság nem más, mint az organizmus és az elmében észlelt tárgyak közötti kapcsolat. A folyamatos testreprezentációink teszik lehetővé a saját cselekvéseinket és érzelmi állapotainkat, legyenek azok valósak vagy szimuláltak, valamint azt is, hogy mások hasonló állapotait szimuláljuk. Az érzelem megelőzi az érzést, amely látható a specifikus cselekvésekben, az arcmimikában vagy a hanghordozásban. Az érzések azonban rejtettek, éppen úgy, ahogyan a mentális képek is

csak a tulajdonosok számára láthatóak: az érzelmek a testben zajlanak, az érzések az elmében.[6]

Damasio (2003: 44–45) evolúciós szempontokkal magyarázza az érzelem elsődlegességét az érzéssel szemben. Az evolúció során a homeosztatikus rendszer egyre bonyolultabbá vált, de alapjában a szervezetnek a következő két válaszreakciójára épül fel: *közeledés/távolodás*, valamint *versengés/együttműködés*. A többsejtű élő szervezetekben az önszabályozást egy faként képzelhetjük el, amely egyre jobban elágazik, az egyszerű szabályozó mechanizmusok bonyolultabbakba épülnek bele (*nesting principle*). A fa törzsétől az ágakig a következő szabályozó mechanizmusok határozzák meg a homeosztázist: metabolizmus, alapreflexek, immunválaszok, fájdalom és öröm válaszreakciók, ösztönök és motivációk, érzelmek és érzések (Damasio 2003: 37).

Amint már láttuk, számos érzelemkategorizáció létezik. Damasio (2003: 44–45) három kategóriába sorolja az érzelmeket: háttérérzelmek, elsődleges érzelmek és szociális érzelmek.

A *háttérérzelmek* az egyszerű szabályozó mechanizmusok eredményei (alap homeosztatikus folyamatok, fájdalom- és örömviselkedések, vágyak), amelyek folyamatosan zajlanak bennünk, egyfajta „létezési módot" jelentenek.

Az *elsődleges* érzelmek azok az érzelmek, amelyeket könnyen azonosíthatunk minden kultúrában, sőt a nem humán fajokban is, ezeket nevezik alapérzelmeknek is, és általában az alábbi érzelmeket sorolják ide: félelem, harag, meglepetés, undor, szomorúság, öröm.

A *szociális* érzelmekben az illeszkedési elv (*nesting principle*) szerint az elsődleges érzelmek elemei is megtalálhatók. Például a *lenézés* szociális érzelme az undor érzelmének az arcmimikáját veszi át. Evolúciós szempontból az undor az ártalmas élelemre adott automatikus reakciónk, és ez megjelenik például azokban a kifejezéseinkben, amelyeket az erkölcsi felháborodásra szoktunk használni: *felfordul a gyomrom*, *elhányom magam tőle* (Damasio 2003: 46).

Pléh Csaba (2013a: 209) szerint az egyik legtöbbet hivatkozott agyfelépítési elmélet, amely az érzelmek szempontjából releváns anatómiai részekkel foglalkozik, Paul D. MacLean agyi evolúciós elmélete. Az elmélet értelmében agyunk hármas felépítésű: a hüllőagy a legősibb (200 millió éves), és a túlélésért felelős agytörzsi struktúrákat tartalmazza (ösztönök, alapvető szükségletek kielégítése); az ősi emlősagy (60

[6] „Emotions play out in the theater of the body. Feelings play out in the theater of the mind." (Damasio 2003: 28)

millió éves) a limbikus rendszert foglalja magába, és az érzelmi gondolkodást, valamint az emlékezést szabályozza; az új agykéreg (néhány millió éves) a magasabb szintű megismerési folyamatokért felelős. Bár az artikulált beszéd az új agykéreg megjelenése és a magasabb szintű megismerési folyamatok kialakulása után vált lehetségessé az ember számára, az ember mindig képes volt kommunikálni és gondolkodni, hiszen ez túlélésének feltétele. MacLean elmélete arra akar rávilágítani, hogy az érzelmi gondolkodás filogenetikusan sokkal ősibb, mint a neokortikális struktúrák által lehetővé tett tudatos gondolkodás, amely a mai ember sajátja, és az ősi „zsigeri agyunk" messzemenően meghatározza ma is az emberi viselkedést.[7]

1.4. Elme és lélek

1.4.1. A fogalmi és a hangulatreprezentációs rendszer

Szilágyi N. Sándor (2012, 2015) szerint az emberi viselkedést egyszerre két eltérő elvű rendszer vezérli. Az egyik az elsődleges viselkedésrendszer, amely evolúciósan egyenes folytatása az állati, illetve nyelv előtti viselkedésrendszernek. Ez a rendszer az analóg információfeldolgozás és a „mennél inkább..., annál inkább..." elve szerint működik, tehát mindennek intenzitása van, a reprezentációi pedig összbenyomásokon alapulnak, amelyekben fontos szerepe van az értékelésnek (valencia), az aktivitásnak és az erőnek, tehát a JÓ-ROSSZ, AKTÍV–PASSZÍV, ERŐS–GYENGE hatásoknak, valamint a különböző állapot- és mozgásalakzatoknak. Az ilyen reprezentációk a *hangulatreprezentációk* (Szilágyi 2015: 28–32). Ehhez az elsődleges viselkedésrendszerhez tartoznak az érzelmek is, és ez a rendszerünk az, amit a *lelkünk*nek nevezünk. A beszéd és a nyelv megjelenése után, illetve ennek következtében alakult ki az *elménk,* amely a digitális információfeldolgozás elvét követi, és „ha..., akkor..., különben..." szerkezetű szabályok alapján működik. Ez az a rendszerünk, „amelynek a működése fogalmi alapú, és amely a fogalmi kategorizációval, a fogalmak kialakításával, tárolásával és fogalmi rendszerré szervezésével, illetve a fogalmak alapján végezhető különféle (kognitív) műveletekkel foglalkozik, amilyen például a racionális elvű gondolkodás és a köznapi vagy tudományos elméletalkotás" (Szilágyi 2015: 26). Ehhez a rendszerhez tehát a *fogalmi reprezentációk* tartoznak.

[7] L. részletesebben: Steck és Steck (2016).

A lelkünk analóg rendszerének a beszédben is meghatározó szerepe van, a nyelv nagy mértékben az analógia elve szerint szerveződik. Ez várható is, mert ha a nyelv megjelenése előtt az ember lelke analóg elvű volt, nehéz elképzelni, hogy a nyelvet egy teljesen más elvű, szabályokra épülő rendszer szerint hozta volna létre (Szilágyi 2015: 35).[8]

A kognitív paradigma központi fogalma a *mentális reprezentáció,* vagyis egy „odakint" levő dolognak a belső megjelenítése, ami egyértelműen csak fogalmi lehet. A fogalmi rendszerünk a beszédhez szükséges, hiszen ahhoz, hogy meg tudjuk nevezni a világban fellelhető dolgokat, kategorizálnunk kell őket. A kategoriális megismerőrendszerünk, az elme megjelenése viszont nem számolta fel azt a megismerőrendszerünket, amely nemcsak az ember jellemzője, de minden viselkedő élőlényé is. Szilágyi (2015: 27) szerint a teljes emberi viselkedésrendszert csak akkor tudjuk megérteni, ha az elménk nem szorítja ki a lelkünket a tudományos vizsgálódásainkból. Az elménk számára a MICSODA? kérdés a fontos, a lelkünk számára a MILYEN? és HOGYAN? kérdés. Az elménk feladata, hogy kategorizálja a világot az ember számára. Az „odakint" megtalálható dolgok kategorizálása mellett azonban olyan *fogalmi konstruktumok*at is épít, amelyeknek nincs létező megfelelőjük

[8] Szilágyi (2013: 241) szerint számos esetben a morfológiai szabályokkal nem tudunk megmagyarázni bizonyos jelenségeket, amelyek egy analógiára épülő nyelvtan elvei alapján könnyen értelmezhetők. Egy ilyen magyarázó analógiás elv a szótagszámlás elve és a legtöbbször valamilyen hangulatot kifejező hangzásséma. Például a *-gál, -gél* végű igék egy olyan analógiás csoportot alkotnak, amelyben két analógiás elv érvényesül: ha a forma hasonlít, akkor a funkció is, valamint hasonló funkciók hasonló formákkal jelennek meg. A fentebb említett igék csoportja azt a jelentésárnyalatot hordozza, hogy 'huzamosabb ideig, illetve többször is egymásután', valamint van egy 'kis intenzitás' hangulatuk is (Szilágyi 2013: 242). Ha ezt a jelentésárnyalatot és hangulatot nem tartalmazza az ige, akkor a forma is eltérő lesz. Az ebbe a csoportba tartozó igék három szótagosak, és úgy képezzük őket, hogy a hangzásséma megmaradjon, ezért a középső szótagba nem kerülhet hosszú magánhangzó, amely elrontaná a jellegzetes dallamot (Szilágyi 2013: 246). Hasonló analógiás csoportot alkotnak az *-atag, -eteg* végű szavak, amelyeknek legtöbbje melléknév. Ebben a csoportban is megtalálható az analógiás elv: a hangalaki hasonlóság együtt jár a jelentések hasonlóságával. A csoport mellékneveire olyan jelentésárnyalat a jellemző, amiben a 'passzív, gyenge' és a 'kis intenzitás' hangulata is jelen van (Szilágyi 2013: 246). Az ebbe a csoportba tartozó szavak is három szótagosak, és ha az alapszó nem fér teljesen bele, akkor elhagyjuk a végét, és csak annyit hagyunk meg, amennyi elegendő az alapszó jelentésének azonosításához és a hangzásséma szerkezetének megmaradásához (például: *gyermek – gyermeteg,* Szilágyi 2013: 250). Szilágyi (2013: 252) szerint az analógiás sémák, a fentebb említett példákban a hangzássémák biztosítják a nyelvi rendszer produktivitását, nem a toldalékok és képzők, ahogyan azt a klasszikus morfológia állítja. Ez a példa is arra utal, hogy egy új megközelítésre van szükség nemcsak a grammatikában, hanem a többi tudományban is.

külső világunkban, és azt a veszélyt hordozzák magukban, hogy valóságosnak tekinthetjük őket. A lelkünk hangulatreprezentációi nem kategorikusak, hanem dinamikusak, és a kiugróság elve alapján szerveződnek. Másik meghatározó jegyük a valencia, az értékelő viszonyulás (Szilágyi 2015: 29).

Az archaikus nyelv és gondolkodás tehát hangulatreprezentációkra épült, a fogalmi reprezentációkra épülő fogalmi gondolkodás az evolúció során később jelent meg. A fogalmi gondolkodás megjelenése azonban nem vezetett az intuitív gondolkodás megszűnéséhez. A nyelvben tetten érhető mind a racionális fogalmi rendszer, amelynek központjai a bal agyféltekei kéregben vannak, mind az intuitív érzelmi rendszer, amelynek központjai a jobb agyféltekei kéregben, valamint a limbikus rendszerben vannak. Az érzelmek az emberi tapasztalat ősibb rétegéhez tartoznak, nyelv előttiek, ahogy az érzelmek pszichológiai kutatásáról szóló fejezetben is láttuk. Feltételezhetjük tehát, hogy éppen ezért az érzelmi lelkiállapotokról való beszéd jobban leírható a hangulatreprezentációkat jellemző dimenziók mentén, nyelvi kifejeződésük megfigyelésével pedig az egyes érzelmekre jellemző különböző (pl. téri) alakzatok is azonosíthatók.

1.4.2. A hangulatreprezentációs rendszer és Ch. Osgood kutatásai

Az érzelmi tapasztalat verbalizálását a nyelvi kategóriáink befolyásolják. A közvetlen elsőrendű érzelmi tapasztalat ugyanis csak a nyelvi kategóriákon keresztül válik hozzáférhetővé. Frijda (2009: 269) szerint az érzelmek megkülönböztetése egyenesen a különböző nem propozicionális tapasztalatból közvetlenül származtatható, és ezek a különböző érzelmi tapasztalatok olyan személyiség előtti állapotoknak felelnek meg, amelyek a csecsemőkben és az állatokban is megjelennek. Az érzelemfogalmainknak és a kulturális konvencióinknak megvan a maguk szerepe az érzelmi tapasztalatunk alakításában, de azok nem módosítják sem az érzelmi tapasztalat struktúráját, sem azoknak a változóknak a nem propozicionális jellegét, amelyek létrehozzák az érzelmi tapasztalatot.

A kulturális és nyelvi konceptualizációs hatások kiszűrése érdekében alkotta meg Wierzbicka a *természetes szemantikai metanyelv* (*Natural Semantic Metalanguage*) elméletét. Wierzbicka (2005: 4) szerint meg kell különböztetnünk az „érzelmet" és az „érzést". Az érzés egyetemes emberi tapasztalat, az érzelem megnevezése viszont

nyelvfüggő, éppen ezért nem használható az emberi természet hiteles tanulmányozására. Különböző kultúrákat vizsgálva olyan fogalmi primitíveket és lexikai univerzálékat (*conceptual primitives and lexical universals*) azonosított, amelyek egyetemesek, és amelyek az interkulturális megértés alapját képezik. Ezek a fogalmak nem bonthatók elemeikre, segítségükkel az összes többi fogalom megérthető. Minden nyelvben léteznek tehát a következő „fogalmak" (*concepts*): ÉREZ, AKAR, TUD, GONDOL, MOND, TESZ, TÖRTÉNIK, HA (*FEEL, WANT, KNOW, THINK, SAY, DO, HAPPEN, IF*). Ezek minden nyelvben ugyanazt jelentik.

Az érzések kétfélék: *kognitív* és *nem kognitív* jellegűek, attól függően, hogy az érez szavunk egy gondolatmentes vagy egy gondolathoz kapcsolódó *szcenárió*hoz kapcsolódik. Az érez szavunk ezenkívül kapcsolódhat egy testi jelenségekkel kapcsolatos *szcenárió*hoz is (Wierzbicka 2005: 15). Az érzelmek tanulmányozásában a szavaknak különösen fontos szerepük van. Wierzbicka (2005: 28–29) szerint a nyelv kutatása nem kerülhető meg még azon pszichológus kutatók számára sem, akik az érzelmeket csak „önmagukban" szeretnék tanulmányozni, mert az érzelem a nyelv minden szintjén kifejeződik. Wierzbicka nyelvészeti eredményei összhangban vannak az egzisztenciaanalitikus érzelemelmélettel, amelynek szemléletében az érzelmek két kategóriába sorolhatók: az érzések és az *affektusok* csoportjába. Az affektusok célja az élet védelme, az érzések célja a személy számára releváns értékek felfedezése (Längle 2011: 44). Az affektusok a testi, a pszichofizikai dimenzió szükségleteivel kapcsolatosak (nincs kognitív szcenárió), az érzések a szellemi dimenzióval kapcsolatosak (van kognitív szcenárió). Längle (2011: 50) megkülönbözteti az érzelmek harmadik csoportját is: a *megérzést*. A megérzés az intuícióhoz van közel. A megérzés a lényeges érzékelése a helyzetben, egyfajta fenomenológiai érzés, Max Scheler fogalmazásában „intencionális érzés" (*intentional feeling*).[9]

Szilágyi (2015: 32) szerint a hangulatreprezentáció-rendszer „egyetlen osztatlan rendszert alkot az érzelmekkel, és a lelkünkben nincs is külön emocionális rendszer, hanem egyben van minden, és az érzelem a hangulatreprezentációhoz is tartozhat". A hangulatreprezentációs rendszer alapján lehetséges a környezet elemeihez való értékelő viszonyulás, amely biztosítja a túlélést vagy a minőségi életet. Szilágyi (2015: 29) szerint Osgood és társainak kutatása pontosan ezt az értékelő viszonyulást írták le. Osgood és társai (1967: 44–46) a szavak jelentését

[9] L. részletesebben: Spiegelberg (1994).

vizsgálva a szemantikus differenciál módszerével három olyan általános dimenziót azonosítottak, amelyek segítségével egy adott szót leginkább minősítünk, és feltételezték, hogy egy szó szemantikus tere az *értékelés*, *aktivitás* és az *erő* dimenziói mentén határozható meg. Egy 100 fős kísérlet eredményeinek faktoranalitikus elemzése nyomán, amelyben szintén a szemantikus differenciál módszerével kellett a kísérleti alanyoknak 20 különféle főnevet 76 melléknévpár szerint minősíteniük, további 4 dimenziót azonosítottak: a *stabilitás*, *üresség*, *újdonság*, *érzékenység* és *agresszivitás* dimenzióit.

Statisztikailag az értékelés *faktor* rendelkezett a legnagyobb relevanciával, és a fogalmakat leginkább a *jó–rossz, optimista–pesszimista, pozitív–negatív, befejezett–befejezetlen, időbeli–időtlen* melléknévpárok szerint értékelték a kísérleti alanyok. A második legnagyobb statisztikai relevanciával bíró faktor az *erősség*, amelyet olyan melléknévpárok fejeznek ki, mint: *kemény–lágy, nőies–férfias, szigorú–engedékeny, erős–gyenge, kitartó–könnyen feladó*.

A harmadik faktor az *orientált aktivitás*, amely olyan melléknévpárokon alapult, mint: *aktív–passzív, ingerlékeny–nyugodt, forró–hideg*. A faktor nem egyszerűen csak aktivitásként mutatkozott meg, hanem orientált aktivitásként, és a következő melléknévpárok adják neki ezt a jelentést: *szándékos–szándéktalan, összetett–egyszerű, értelmes–értelmetlen, jelentős–jelentéktelen, fejlődő–visszafejlődő, érdekes–unalmas*.

A negyedik faktor a *stabilitás*, amelyhez a következő melléknévpárok tartoznak: *józan–részeg, stabil–változékony, racionális–intuitív, épelméjű–őrült, óvatos–meggondolatlan, igazhitű–eretnek*. Az *igaz–hamis, bölcs–bolond* skálák az értékelés faktorban is szerepet játszanak.

A *feszesség* ötödik faktorának skálái a következők: *szögletes–kerek, egyenes–görbe, éles–tompa*. A *nőies–férfias* és *gyors–lassú* melléknévpárok is jelentősek ebben a faktorban, de más faktorban is megjelennek. Az újdonság faktor melléknévpárjai: *új–régi, szokatlan–szokásos, fiatal–érett*. Az érzékenység faktor statisztikai szempontból elég diffúz, és az alábbi melléknévpárok szerinti értékelésekből tevődik össze: *ízletes–ízetlen, színes–színtelen, érzékeny–érzéketlen, érdekes–unalmas, felüdítő–fáradt, szúrós–szelíd*. Ezt a faktort erősítik még másodlagosan a *szociábilis*, *szép*, *értelmes* és *ingerlékeny* skálák is. A nyolcadik, az *agresszivitás* faktorhoz statisztikailag csak egyetlen melléknévpár tartozik: a *támadó–védekező*. Statisztikailag kisebb mértékben járulnak

hozzá a *haladó, egészséges, komoly, gyors* és *meggondolatlan* melléknevek (Osgood és tsai 1967: 48–64).

Osgood és társai kutatásainak eredményét Russell (1980) használta fel az érzelemszavak szemantikájának tanulmányozásában és a körkörös (circumplex) modell felállításában, amelyet alább majd bemutatok.

1.4.3. A hangulatreprezentációs rendszer és D. Stern amodális percepció elmélete

A mentális reprezentációkkal kapcsolatban az egyik vitatott kérdés azok modális vagy amodális mivoltára vonatkozik. A hagyományos amodális szemlélet szerint a fogalmak szimbolikus formában reprezentálódnak, és nem hasonlítanak strukturálisan az észlelt dolgokhoz. A modális szemléletben a fogalmak perceptuális reprezentációkba ágyazottan tárolódnak az agyban, és az inger hiányában később is előhívhatók (Haimovici 2018: 1).

Az amodális reprezentációk tetszőlegesen (*arbitrarily*) kapcsolódnak ahhoz, amit reprezentálnak, a modális reprezentációk viszont analógok, létezik egy izomorf kapcsolat az eredeti tartalom és az azt hordozó eszköz között. A modális szemlélet képviselője Barsalou (utal rá Haimovici 2018: 15), és szerinte az amodális reprezentáció pontosan a tetszőlegesség miatt nem hihető. A tetszőlegesség kérdése viszont nem egyértelmű. A nyelvben például a szemantikus relációk tetszőlegesek, de a már egyszer kialakult relációk többé nem maradnak tetszőlegesek, mert egy rendszer részeivé válnak. Ennek fényében a modális reprezentációk hasonló szemantikus reláció típusú viszonyban lehetnek a jelölt dolgokkal, mint az amodális reprezentációk (Haimovici 2018: 5).

Fodor (utal rá Haimovici 2018: 6), az amodális irányzat képviselője, megkülönbözteti az ikonikus és diszkurzív reprezentációkat. Az ikonikus reprezentációnak minden része képviseli a tartalomnak egy részét, a diszkurzív reprezentációnak nem minden része. Az ikonikus reprezentáció folyamatos analóg módon történik, a diszkurzív csak diszkrét módon és kanonikus felbontás alapján. Ennek a felosztásnak az alapján azt lehet mondani, hogy a szenzomotoros rendszerek reprezentációi ikonikusak. Daniel Stern (1998) az *amodális* észlelés (*amodal perception*) fogalmát használja az interperszonális kapcsolatok és a szelf kialakulásának magyarázatára. Az amodális percepció a sterni elképzelésben azt jelenti, hogy a csecsemők észlelési folyamata más, mint a felnőtteké, ők absztrakt

és globális tulajdonságokat észlelnek – intenzitást, alakot, ritmust –, és ezeket érzékszervtől függetlenül bármilyen modalitásban felismerik.

A másik fogalom, amely Stern nevéhez fűződik, a *vitalitás affektus* (*vitality affect*).[10] Mindkét fogalom segít minket abban, hogy megértsük, milyenek lehetnek a hangulatreprezentációink. A csecsemők preverbális tapasztalatai kutathatók, Stern (1998: 38) megfogalmazásában a csecsemőket meg lehet „kérdezni", és ők „válaszolnak". A csecsemők keresik az érzéki ingerlést, megpróbálják tagolni a világot, és ebben a folyamatban azt keresik, ami változik, és ami „kiugrik" az egybemosódott perceptuális világukban. Stern (1998: 47) a kései 70-es években végzett kutatásokra hivatkozik, köztük a Metzhoff és Bortonéra, amelyek alapján meghatározta az amodális percepció jelenségét. Meltzoff és Borton kísérlete arra vonatkozott, hogy csecsemőknek rücskös és sima cumikat adtak, anélkül, hogy vizuálisan hozzáfértek volna, majd amikor a cumikat láthatták, azokat részesítették előnyben, amelyekkel már volt korábbi tapasztalatuk, vagyis a csecsemők képesek voltak a vizuális és a tapintási információkat összekötni, a formához tapintási információt rendeltek hozzá. Stern (1998: 48) szerint a csecsemők keresztmodális átvitelre való képességgel születnek, és ez az átvitel nemcsak a látás és a tapintás között lehetséges. Hasonló kísérletet végzett Lewcowicz és Turkewitz (hivatkozik rá Stern 1998: 48), akik azt vizsgálták, hogy a csecsemők hogyan társítanak hangerőt és fényintenzitást. Kísérleteik igazolták, hogy a csecsemők képesek az audiovizuális keresztmodális társításokra, és ezek megegyeznek a felnőttek társításaival. A csecsemők tehát a felismert hangmintázatot társítani tudják egy fénymintázattal. A látás–tapintás keresztmodalitás mellett tehát a csecsemők képesek a látás–hallás modalitások közti információcserére is. A beszéd nemcsak vizuális, hanem auditív tapasztalat is, és a csecsemők hathónapos korukra már képesek arra, hogy egy beszélő arc felé fordítsák a fejüket. Kísérletben igazolták, hogy amikor a hang konfliktusban van a látvánnyal, akkor a csecsemők a vizuális információt részesítik előnyben a hanggal szemben, vagyis mi azt halljuk, amit látunk, nem amit mondanak (Stern 1998: 59, hivatkozva Haith, valamint McGurk és McDonald kutatásaira). A csecsemők tehát rendelkeznek azzal a képességgel, hogy egy adott érzéki modalitásban szerzett információt egy másik érzéki modalitásra fordítsanak át. Az információ valószínűleg nem tartozik egyetlen érzéki modalitáshoz sem, valamilyen modalitásfeletti formája lehet. Stern (1998:

[10] D. Stern könyvének magyar fordításában (1985) vitalitási affektusként szerepel, de én vitalitás affektusnak fordítom, és a következőkben így használom, jelezve ezzel, hogy az affektusok az életrevalóság (vitalitás) mutatói, nem annak származékai.

51) szerint az amodális percepciónak megfelel egy *amodális reprezentáció* (*amodal representation*). Ezekben az amodális reprezentációkban a csecsemők nem látás, hallás, tapintás által érzékelt objektumokat reprezentálnak, hanem intenzitást, alaki és időbeli kvalitásokat (és éppen ezek jellemzőek a hangulatreprezentációkra). Ők a világot még egységben „látják", és azt a maga egészlegességében ragadják meg. Az amodális percepció koncepciója ellentétben van a piaget-i és asszociációs elképzelésekkel, amelyek szerint a csecsemők asszociációs és asszimilációs módon tanulnak, vagyis szükséges egy előzetes tapasztalat ismétlődése és egy kognitív séma kialakulása ahhoz, hogy valamit felismerjenek.

Az amodális észlelés mellett Stern (1998: 54) szerint létezik egy másik módja is az interperszonális élményeknek, amelyet ő vitalitás affektusoknak (*vitality affect*) nevez. A vitalitás affektusok az élményeinknek azok a kinetikus és dinamikus tulajdonságai, amelyeket leginkább ezekkel a szavakkal tudunk leírni: „hullámzó, elhalványuló, tovatűnő, kirobbanó, crescendo, decrescendo, kitörő, elnyújtott" (Stern 1985: 63), ezek a hangulatreprezentációk kapcsán említett alakzatoknak felelnek meg. A vitalitás affektusok szoros összefüggésben vannak a testi életfunkciókkal (légzés, alvás, emésztés). A vitalitás affektusok nem férnek bele abba az értelmezési keretbe, amely a dimenzionális érzelemkategóriákat jellemzi. A dimenzionális érzelemelméletek többsége a kategoriális érzelmeket két fő dimenzió mentén határozza meg: aktiváció (aktív–passzív) és hedonikus érték (kellemes–kellemetlen). A vitalitás affektusok nem kötöttek a kategoriális affektusok jelenlétéhez. Például a „robbanásszerűség" és a „rohamszerűség" megjelenhet vagy nem a kategoriális érzelmekben. Stern (1998: 56) kedvenc példája a tánc és a bábszínház, ahol a bábok nem tudják kifejezni a kategoriális érzelmeket, de mi következtetünk a mozgásukból arra, hogy milyen vitalitással rendelkeznek: egyesek letargikusak, mások erőteljesek. A mozgásos alakzat (*activation contour*) az, ami jellemzi az érzelmi állapotukat.[11]

A csecsemők a vitalitás affektusokon keresztül észlelik elsősorban a világot, a mozgásos alakzat kivonható egy adott viselkedésből, és átvihető egy másik viselkedésre vagy mentális folyamatra, és ilyen módon a különféle viselkedések, események társulhatnak. Stern (1998:

[11] D. Stern könyvének magyar nyelvű fordításban (2002) *aktivációs kontúr*ként szerepel, de a következőkben mozgásos alakzatnak fogom fordítani, mert jobban kifejezi azt, amiről szó van.

59) feltételezi, hogy az amodális reprezentáció a neurális tüzelés sűrűségében bekövetkező változások időmintázatából állhat.

Korábban az idegtudományokban és a kognitív pszichológiában is az észlelést és a cselekvést külön folyamatoknak gondolták. A klasszikus paradigma szerint az elmének hierarchikusan szervezett moduláris felépítése, és minden modulnak specifikus funkciója van, az észlelésre szakosodott modulok egy absztrakt reprezentációt hoznak létre az agyban a világról, és a szenzoriális információk alapján az agy kidolgoz egy mozgásos tervet. Az új kutatások viszont azt mutatják, hogy nincs éles határvonal az észlelés és a mozgás között (Ammaniti és Ferrari 2013: 370). A csecsemők a korai szubjektív élményeik minden összetevőjét (észleletek, érzetek, cselekvések, belső motivációs állapotok, tudatossági állapotok) intenzitásként, alakként, időmintaként, vitalitás affektusként, kategoriális affektusként és hedonikus tónusként élik meg. A csecsemők nem a mi „akadémikus résztudományaink" szemével nézik a világot, hanem a maga egészlegességében észlelik. A felnőttek azt gondolják, hogy az érzelem, gondolkodás és cselekvés kategóriáiban élik meg tapasztalataikat, de ez azért van így, mert a nyelvi kódolás kényszeríti őket erre (Stern 1998: 67).

A csecsemőkutatás azért is érdekes terület, mert a preverbális állapotunkba enged betekintést, és amikor érzésekről, érzelmi állapotokról kell beszélnünk, ugyanolyan preverbális állapotban találjuk magunkat, mint a csecsemők, hiszen a belső szubjektív tapasztalatokra nagyon nehéz megfelelő külső dolgokra használt szavakat találni. Az anya–gyermek közti kapcsolatban megfigyelt érzelmi ráhangolódások (*affect attunement*) az amodális reprezentációkra építenek.[12] Az érzelmi ráhangolódás nem jelent utánzást, az anya és a gyermek viselkedése megfelel egymásnak, és ez általában keresztmodalitásban történik (például a gyermek mozgása és az anya verbális megerősítése). Ami mindkettejük viselkedésében állandó, még ha különféle formában jelenik is meg, az a belső érzelmi állapot. Az anya viselkedése metaforikusan és analóg módon fejezi ki a gyermek viselkedésben megjelenített belső állapotát (Stern 1998: 142).

A tükörneuronok felfedezése megcáfolja azt a korábbi véleményt, hogy mások belső állapotainak megértéséhez mások elméjének „olvasására", valamint saját kognitív reprezentációk létrehozására lenne szükség. A tükörneuronok aktivációja mind a saját mozgás végrehajtása,

[12] D. Stern könyvének magyar nyelvű fordításban (2002) *affektív összehangolódás* szerepel, de a következőkben érzelmi ráhangolódásnak fogom fordítani, mert jobban kifejezi azt, amiről szó van.

mind mások mozgásának szemlélése esetében megtörténik, és ez arra enged következtetni, hogy mások érzelmi állapotai, viselkedései a saját belső mozgásos kérgi területünkbe vannak „írva", és ez a rendszer biztosítja a kapcsolatot köztünk és mások között. A tükörneuron rendszerünk lehetővé teszi a szinkronicitást másokkal, nemcsak tudatos, hanem tudatalatti szinten is (Ammaniti és Ferrari 2013: 371).

Érdekes eredményekre jutottak Kohler és munkatársai (hivatkoznak rá Ammaniti és Ferrari 2013: 372) a mozgásos reprezentációk kapcsán. A tükörneuron rendszerben specializált neuronok léteznek: vannak, amelyek csak a mozgás látására vagy csak a mozgással kapcsolatos hangok esetében tüzelnek, de ugyanarra a hangra nem reagálnak, ha más mozgáshoz tartoznak. Majmok esetében azonosították az úgynevezett *audiovizuális tükörneuronok*at, amelyek csak akkor tüzeltek, ha a majmok egy adott mozgással kapcsolatos hangot észleltek, de amikor látták is a cselekvést, nem. A tükörneuronok tehát nemcsak azonos modalitású megfelelésekre képesek, hanem létezik egy multimodális megfelelés is. A multi-szenzomotoros integráció a mozgásos tapasztalat elemeit egy olyan formába kapcsolja össze, amely nem tartozik kizárólag sem a szenzoros, sem a mozgásos reprezentációkhoz.

Az amodális reprezentációkat jellemző kvalitások (intenzitás, alak, időzítés) az érzelmi ráhangolódást is jellemzik, de részletesebb módon. Az érzelmi ráhangolódás hat szintű megfelelést jelent a gyermek és az anya viselkedése között, és a következő kritériumok határozzák meg: abszolút intenzitás, intenzitásalakzat, időbeli ütem, ritmus, időtartam, alak (Stern 1998: 146). Az anya–gyermek közti érzelmi ráhangolódás meghatározó a gyermek belső lelkiállapotait illetően, mert az a belső állapot, amelyre nem hangolódott rá az anya, megoszthatatlan marad a későbbiekben is. Az amodális reprezentációk képezik az alapját a szinesztézia jelenségének, amely azt jelenti, hogy egy adott modalitásban észlelt inger egy másik érzékmodalitáshoz tartozó érzetet kelt. Az absztrakt amodális észlelés nem új gondolat, már Arisztotelésznél megjelenik az érzékek egységének elmélete. Arisztotelész elképzelésében az absztrakt kvalitások, amelyeket ki lehet vonni egy adott érzékletből, a következők: intenzitás, mozgás, nyugalom, egység, alak és szám (Stern 1998: 154).

A kategoriális affektusok sokkal kevesebbszer jelennek meg, a vitalitás affektusok előnye velük szemben itt mutatkozik meg, mert folyamatosságot biztosítanak a ráhangolódásnak. Vitalitás affektusok mindig jelen vannak a viselkedésben, mert bármilyen cselekvésnek a *milyenséget* írják le, nem a mibenlétét (Stern 1998: 157).

A beszédtanulással az egységes perceptuális világ kezd feldarabolódni a gyermek számára, és a nyelv két irányban kezd működni az interperszonális kapcsolataiban, mert össze kell egyeztetnie a belső megélt világát a verbális reprezentációkkal. A szavak kiemelik a tapasztalatot az eredeti globális amodális térből, és egyetlen modalitáshoz kötik. Stern (1998: 176) szerint az amodális verzió alámerül, de felszínre kerülhet akkor, amikor a nyelvi dominancia megszűnik, mint például az érzelmi és kontemplatív állapotokban, valamint olyan műalkotásokban, amelyek a verbális kategorizációt kizárják.

A verbális leszűkítés és az amodalitás hiánya különösen megnehezíti az interperszonális kommunikációt a belső állapotok verbalizálásakor. A kategoriális érzelmeket könnyebb megnevezni, de a belső állapotainkat inkább az amodális reprezentációk dimenziói jellemzik: inkább az a fontos, mennyire vagyunk szomorúak például, nem az a kategoriális besorolás, hogy szomorúak vagyunk. „A nyelv eszményi eszköz arra, hogy a kategorikus közlések között elboldoguljunk – azaz hogy részben tudjuk, mit takar az elnevezés –, de komoly hátrányunkra van egy analóg rendszer kezelésében, mint amilyen etológiai értelemben a kifejezés egésze, amely úgy működik, hogy gradiens információt hordozzon. És éppen a gradiens információ az, ami talán a legdöntőbb tájékoztatást közvetíti a mindennapi személyközi érintkezésben." (Stern 2002: 190) A nyelv megjelenésével a gyermek képessé válik a szimbolikus gondolkodásra, de ez egyben azt is jelenti, hogy a nyelv által eltorzíthatja a valóságot. A preverbális időszakban a valóságról való benyomásaikat tükrözték, de a nyelv révén akár túlhaladhatják a valóságot (Stern 1998: 182).

1.4.4. Az érzelmek dimenzionális elmélete

Feldman Barrett és Fossum (2001) szerint az érzelmeknek van egy általános mentális reprezentációjuk, amelyet egy körkörös (*circumplex*) modellel lehet leírni. A modelleket többdimenziós értékelések vagy faktoranalízis révén nyerik. Az így azonosított dimenziók jellemzik az adott mentális struktúrát, jelen esetben az érzelmet. Az érzelmi ingerek általában két dimenzió mentén határozhatók meg, az érték (*valence*) és izgatottság (*arousal*) alapján, de az így nyert circumplex modell csak egyszerűsített módon írja le az érzelmi terünk kognitív térképét. Az érzelmek kognitív térképe nomotetikus (egy adott kultúrán belül állandó), és különböző térképeket állítottak már fel annak függvényében, hogy arckifejezések észlelésére, önelemzésekre vagy érzelemszavakra vonatkozott a kutatás (Feldman Barrett és Fossum 2001: 334).

A dimenzionális érzelemelméletek szerint az érzelmi állapotok inkább három dimenzió szerint írhatók le: jó–rossz, kellemes–kellemetlen, elkerülő–megközelítő viselkedést válthatnak ki (Deák 2011: 77). Osgood és társai (1967: 44–46) hasonló dimenziókat azonosítottak a szemantikus differenciál módszerével, ezek az értékelés, aktivitás, erő. Az érzelmi állapot intenzitása és kellemessége egy úgynevezett *affektív teret* határoz meg, amellyel egy adott érzelmi inger hatása leírható. Mind a kis intenzitású, mind a nagy intenzitású ingerek aktiválhatják a védekező vagy a megközelítő viselkedési rendszert, a kellemesség az, ami eldönti, hogy melyik rendszer fog aktiválódni (Deák 2011: 79). Olyan kísérletekben, amelyekben nem verbális módon kellett az érzelmi állapotokat azonosítani (pl. International Affective Picture System, ISAP), megfigyelték, hogy a kellemesség dimenziót nem befolyásolja a kultúra, ellentétben az intenzitás dimenzióval (Deák 2011: 85).

A pszichológiai kutatások szerint az érzelemfogalmak nem függetlenek egymástól, hanem egy kétdimenziós síkú körkörös modell szerint kapcsolódnak egymáshoz. A kellemes–kellemetlen (*pleasantness*) és izgatottság (*arousal*) dimenziók alapján Russell (1980: 1164) 28 érzelemszót rendezett egy körkörös (*circumplex*) modellbe. Az *izgatottság (arousal)* és *kellemesség* tengelyei által négybe osztott teret további változók strukturálják, amelyek azonban már nem különálló dimenziók. Ezek a következők: izgatottság, megelégedettség, szomorúság, aggodalom. Russell (1980: 1164) kutatásainak ábrában bemutatott eredménye látható az alábbiakban:

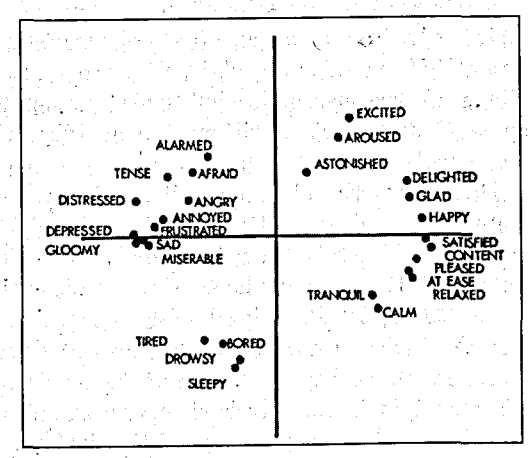

Russell a részt vevő laikus személyek által megnevezett érzelemdimenziókra és érzelemszavakra építette kutatását, hogy kiküszöbölje a „tudományos torzítást". Az érzelemdimenziókra vonatkozóan több kutatást végeztek korábban is, Russell (1980: 1163) utal Averill kutatására, aki a szemantikus differenciál módszerét alkalmazva azt találta, hogy az Osgood-féle harmadik dimenzió (erő) helyett két másik dimenzió jelenik meg, a *kontroll* és a *mélység*. Kutatása a kétdimenziós modellt erősítette meg, valamint azt az elképzelést, hogy az emberek rendelkeznek egy kognitív struktúrával az érzelmek jelentését illetően. Mehrabian (1996: 261) szerint három dimenzió szükséges és elégséges az érzelmek leírására: serkentettség, kellemesség, dominancia.

Morgan és Heise (1988: 20) szerint a *circumplex* (körkörös) modell nem helytálló, mert statisztikailag három dimenzióra lenne szükség, és a kellemes és kellemetlen dimenzió között túl nagy az űr, továbbá azok a kutatások, amelyek ezt a modellt vizsgálták, olyan érzelemszavakkal dolgoztak, amelyek nem érzelmi állapotokat jelölnek, hanem fizikai állapotokat (pl. *fáradt, hervadt*), személyiségvonásokat (pl. *megbízható*) vagy kognitív állapotokat (pl. *éber*).

Morgan és Heise (1988: 29) azt találták, hogy a pozitív érzelmek struktúrája viszonylag egyszerű, mert főképpen az aktivitás határozza meg őket, a negatív érzelmek struktúráját viszont nemcsak az aktivitás, hanem az erősség is. Például ha a kellemetlen érzések esetében az erősség szintje is magas, akkor *harag*ról van szó, ha kevésbé erősek, akkor csak *izgatottság*ról, ha az erősségskála értéke nulla, akkor *félelem*ről van szó. Ha az aktivációs szint közepes, az erősség dimenzió a *keserűség* érzését határozza meg, az erősség dimenzió hiánya pedig a *szégyen*t. A *csalódás*ra az alacsony aktiváció, a *szomorúság*ra pedig az erősség dimenzió alacsony szintje a jellemző. A circumplex modell tehát túl leegyszerűsíti az érzelmek világát, és nem differenciálja eléggé a pozitív érzelmeket.

Latinjak (2012: 71) szerint, aki a sportolók esetében vizsgálta az érzelmek kognitív szerkezetét, nem elégséges a klasszikus két dimenzió (arousal, értékelés), és kiegészítette egy harmadikkal is, az idő perspektívájával. Latinjak (2012: 77) háromdimenziós modelljének hátterében egy konstrukcionista elmélet áll, elképzelésében a megszokott izgatottsági szint a kognitív értékelést, a semleges értékszint a testi érzeteket és a jelen perspektívája a jelennel kapcsolatos érzelmi tapasztalatokat jelenti. A szabályos izgatottsági szintű alapérzelmek (optimisztikus, pesszimisztikus, megelégedett és csüggedt), a semleges értékszintű mag-érzelmek (éber, nyugodt, meglepődött, fáradt) és jelennel kapcsolatos alapérzelmek

(élvezet, kimerült, ellazult, unalom) mellett megkülönböztetett még nyolc fő érzelemfogalmat. Az előbbieket érzelem előtti (*pre-emotion concept*) fogalmaknak gondolja. A fő érzelemfogalmak leírhatók a három dimenzió mentén. Például a szorongás meghatározható mint magas szintű izgatottság, negatív értékű és jövő eseményekkel kapcsolatos érzelem, illetve az érzelem előtti szinten leírható a pesszimizmus (kognitív értékelés), az éberség (testi érzetek) és a csüggedtség (jelennel kapcsolatos érzelemtapasztalat) keverékeként.

Az elég eklektikusra sikerült modell megkülönbözteti a mag-érzelmeket (*core affect*) és az érzelemfogalmakat (*emotion concept*). A mag-érzelmek pszichofiziológiai tendenciák, amelyeket három egyetemes dimenzió határoz meg (izgatottság, érték, idő perspektíva). A specifikus érzelmek tudatos értékelései az alapérzelmeknek, és mint ilyenek kontextus-, kultúra-, nyelv- és személyiségfüggőek. A mag-érzelmek olyan pszichofiziológiai valóságok, amelyeknek nincsenek viselkedéses és kognitív következményei, szemben az érzelemfogalmakkal, amelyekben tükröződnek a szubjektív értékelések, és viselkedéses következményeik is vannak (Latinjak 2012: 83).

Bakker, van der Voordt és Vink (2014: 405) rámutatnak arra, hogy a dimenzionális kutatások nem ugyanazokat a fogalmakat használják. Russell és Mehrabian eredeti kutatása a környezet érzelmi ingereit vizsgálta a kellemesség, izgatottság és dominancia (*pleasure, arousal, dominance*) függvényében, és az Osgood-féle érték, aktivitás és erő (*evaluation, activity, potency*) dimenziókkal hasonlították össze. A kellemesség és izgatottság terminusokat más tudományágakban is használják, mint például a neurológiában és neuropszichológiában, ezért értelmezésüket ez is befolyásolja. Bakker és társai (2014: 419) szerint a kellemesség és az izgatottság affektív, illetve kognitív fogalmak, a dominancia pedig volitív (*conative*) fogalom. Russell és Mehrabian (utal rá Bakker és társai 2014: 407) a kellemességet olyan melléknévpárok mentén vizsgálták, mint boldog–boldogtalan, elégedett–bosszús, az izgatottságot pedig mentális állapotnak konceptualizálták, és olyan melléknévpárok mentén írták le, mint például izgatott–nyugodt vagy éber–álmos. A dominancia a viselkedés kontrolljára vonatkozott, és olyan mellléknevekkel jellemezték, mint például befolyásos, önálló. Bakker és társai (2014: 407) arra mutatnak rá, hogy bár az izgatottságot Russel és társai érzésállapotként határozták meg, mégis mentális állapotra vonatkozó mellékneveket használtak.

Az érzelmek circumplex modelljével kapcsolatban egy másik kutatási irány azt vizsgálja, hogy az a tudás, amit a modell bemutat, a szemantikus vagy az epizodikus memóriában található. A szemantikus

SZTE Könyvtár SZEGED

memória fogalmi és személytelen tudást hordoz, az epizodikus memória specifikus életeseményekkel kapcsolatos tudást tartalmaz. A klasszikus kutatások szerint a circumplex modell a szemantikus memóriában tárolt tudásunkat tükrözi, de Schimmack és Reisenzein (hivatkozik rá Feldman Barrett és Fossum 2001: 335) megkérdőjelezték ezt, és azt állítják, hogy az érzelemmel kapcsolatos tudásunk, amelyet a circumplex modellek leírnak, az epizodikus memória függvénye. Feldman Barrett és Fossum (2001: 352) kutatásai arra az eredményre jutottak, hogy az érzelmek mentális reprezentációit mind az epizodikus, mind a szemantikus tudásunk meghatározza, és ez összhangban van a jelenlegi memóriáról való elképzelésünkkel. Ebben a kérdésben azonban körkörös magyarázat létezik csak, mert a szemantikus memóriánkat befolyásolja az epizodikus (az érzelemszavak címkéit az epizodikus történések folyamán sajátítjuk el), és az epizodikus memóriánkat befolyásolja a szemantikus memóriánk (a tapasztalatainkat a szemantikus memóriában tárolt címkékkel látjuk el).

1.5. Az érzelmek és a téri reprezentáció

1.5.1. Az érzelmek „reprezentációja"

A klasszikus kognitivizmus problémáját Pléh Csaba (2003: 101) hat tényezőben fogalmazza meg: a komputáció, a kategorizáció, a propozíciók hálója, a szimbólummanipuláció, a reprezentáció, a kontextusfüggetlenség és a statikusság problémáiban. Ezekre a problémákra mintegy válaszként jelennek meg az alternatív irányzatok a kognitív tudományban. A tudás nem pusztán komputáció, az embernek számos olyan élményjellegű tudása van, amely nem magyarázható a komputációs elméletekkel. Az újabb kutatási irányok a megismerőrendszert autopoietikus, önszervező rendszernek tekintik, amely nemcsak a saját működését, de a fejlődését meghatározó környezetet is alakítja (Pléh 2003: 103).

A *reprezentáció*, amely a kognitivizmus egyik kulcsfogalma, Pléh Csaba (2003: 109–110) szerint hallatlan karriert futott be az ötvenes évektől kezdve, és némiképp egy hibrid fogalmat takar, amely magába foglalja mind a szó hétköznapi jelentését – *reprezentálni*, képviselni valamit –, mind annak tudományos jelentését, ahogyan például a neurológiában használjuk, hogy egy perifériás területnek megvan az *agykérgi reprezentációja.* A kognitív tudomány számára a reprezentáció az a leképzési forma, amely a gondolkodás tárgyává válhat, és

amely átalakítható és variálható. A fogalmi reprezentáció jellegének, milyenségének megállapítására számos tudományos kísérletet végeztek. Eysenck és Keane (1997: 216) megkülönböztetik a belső és külső reprezentációkat. A külső reprezentációk képiek és nyelviek. A belső, mentális reprezentációk megosztottak vagy szimbolikusak, az utóbbiak pedig kétfélék lehetnek: analógok vagy propozicionálisak. A szimbolikus reprezentációk kapcsán az analóg versus propozicionális tudás vitáját Paivio kettős kódolási elmélete igyekezett megoldani. A kettős kódolási elmélet szerint a tudás nemcsak nyelvi, absztrakt, hanem képi is.[13] Mennél absztraktabb egy fogalom, annál nehezebb képileg kódolni. Az érzelemszavak ebben az értelemben lehetnek ilyen absztrakt fogalmak, hiszen nincs megfelelőjük a külső világban. Ennek ellenére vannak belső képeink az érzelmeinket, átéléseinket illetően.

Kövecses (1990: 198) szerint az érzelem fogalmi jelentésének struktúráját négy rendszer határozza meg és alakítja: (1) a fogalmi metonímiák, (2) a fogalmi metaforák, (3) az összefüggő fogalmak és (4) a kognitív modellek rendszere. Az érzelmeket jelölő fogalmi metonímiák két módon írják le az érzelmeket: a fiziológiai vagy a viselkedéses válaszok alapján, ez utóbbiak Kövecses értelmezésében az érzelem objektív részét határozzák meg. Kövecses (2003: 118) szerint az érzelmek legátfogóbb metaforája, AZ ÉRZELEM ERŐ, nemcsak modellként működik és magyarázza az érzelmekről szóló tudásunkat, hanem az emberek fejében is ott van. Az érzelem kognitív modellje Kövecses (2003: 119) szerint az alábbi elemeket tartalmazza:

0. Semleges érzelmi állapot
   Az egyén érzelmileg nyugodt.
1. Ok
   Valami történik az egyénnel.
   Az esemény hirtelen és erős hatást gyakorol az egyénre.
   Az érzelem létrejön.
   Az egyén passzív ezzel szemben.
2. Az érzelem létezik
   Az érzelem mint erő hat az egyénre.
   Az érzelem része, hogy az egyént valamilyen cselekvésre késztesse.
   Az egyén tudja, hogy a cselekvés veszélyes és/vagy elfogadhatatlan szociálisan.

[13] Részletesebben l. Eysenck–Keane 1997: 215.

A cselekvés révén, ha végrehajtják, kielégül az érzelemben bennefoglalt vágy.
Az érzelem intenzitása nagy, súrolja a határát annak, ahol már az egyén nem tudja kontrollálni.

3. Kontroll
Az egyén tudja, kötelessége, hogy ellenálljon a vágynak, és ne tegye meg a cselekvést.
Az egyén egy ellenerőhöz folyamodik annak érdekében, hogy ne tegye meg a cselekvést.
Ennek ellenére az érzelem intenzitása túlnő azon a szinten, amelyet még az egyén szabályozni tud.

4. A kontroll elvesztése
Az egyén nem tudja kontrollálni a rajta uralkodó erőt.
Az erő cselekvésre kényszeríti az egyént.

5. Cselekvés
Az egyén megteszi a cselekedetet.
Az egyén nem felelős a cselekedetéért, mert egy nagyobb erőnek engedelmeskedett.
Az érzelemben levő vágy kielégült.
Az érzelem megszűnik.

6. Semleges érzelmi állapot
Az egyén ismét nyugodt.

A Kövecses által felállított kognitív modell túl leegyszerűsítve mutatja be az érzelmek struktúráját, éppen ezt kifogásolják a konstruktivista elmélet képviselői is. Belli, Harré és Iñiguez (2010: 261) szerint az érzelmek testi élmények, de nem lehet őket elválasztani a szociális-kulturális kontextustól. Minden nyelv esetében azonosítani lehet olyan érzelemszavakat, amelyek eltűntek a diskurzusból. Ilyen például a *melankólia (mélabú)* vagy az *akédia (kedvetlenség)*. Az első helyett ma inkább a *szomorúság, depresszió, egyedüllét* szavakat használjuk. A második kifejezés a középkori irodalomból ismert, az egyházatyák a hét főbűn egyikének tartották, ma talán *lustaság*nak is mondhatnánk, de a jelentése nem felel meg teljesen ennek.

Izzard (2007: 265) szerint az *érzelemséma* egy érzésből és egy tanult kognitív címkéből és fogalomból tevődik össze. Miután a gyermek elsajátítja a nyelvet, képessé válik arra, hogy érzelemsémákat sajátítson el azáltal, hogy az alapérzelem érzését összekapcsolja a nyelvi címkével. A kognitív rendszer fejlődésével egyre több és árnyaltabb kognitív séma generálására válik képessé a gyermek. Ennek a folyamatnak megvan

a maga veszélye is, hiszen számos maladaptív kapcsolat is létrejöhet, amely a pszichopatológia irányába viszi a fejlődési folyamatot.

Történt próbálkozás az *érzelemszavak taxonómiájá*nak a felállítására is. A hétköznapi szemléletben sok olyan szót is az érzelem kategóriába sorolunk, amelyek a kutatók szerint nem lennének azok. Ortony, Clore és Floss taxonómiás rendszerében az érzelemszavak első szinten a külső vagy a belső feltételek szerint sorolódnak be (Ortony és tsai 1987: 349). Ha az érzelmi állapot külső feltételekre vonatkozik, az tartalmazhat egy szubjektív (pl. *csinosnak érzem magam*) vagy egy objektív (pl. *elhagyatottnak érzem magam*) értékelést. A külső feltételekre vonatkozó érzelmi állapotok gyakran jelölhetnek személyiségvonásokat is (pl. *agresszív*). Az ebbe a kategóriába tartozó szavak különféle mértékben rendelkeznek az úgynevezett vonás-potenciállal (*dispositional potencial*). Egyes személyiségvonást jelölő szavaknak lehet állapot-olvasatuk is (pl. *büszke*). Ha az érzelmi állapot belső feltételekre vonatkozik, akkor az lehet egy mentális vagy egy nem mentális feltételű, ez utóbbi fizikai, testi állapotokat jelent. A nem mentális feltételű állapotok nem befolyásolhatók akaratilag. Az Ortony és társai által felállított taxonómia nemcsak főneveket, hanem mellékneveket és adott esetben igéket is tartalmaz, mivel a különböző szófajoknak más az „érzelem-olvasatuk".

Az alfejezet címében az idézőjellel azt próbáltam jelölni, hogy az érzelmek reprezentációjáról írni valójában lehetetlen vállalkozás, hiszen fentebb már láttuk, hogy az érzelmi állapot mennyire komplex, és gyakorlatilag nem létezik egy egységes álláspont arról, hogy mit is nevezünk érzelemnek. Amikor reprezentációról beszélünk, legalábbis a kognitív pszichológiában, akkor arra gondolunk, hogy milyen módon tárolódik bennünk egy tudáscsomag, amelyet az észlelés során szerzünk, és amellyel később műveleteket is tudunk végezni, például előhívhatjuk vagy átalakíthatjuk. Az érzelmi állapot egy dinamikusan változó mentális állapot, amelyhez egy nyelvi címkét rendelünk akkor, amikor ezekről az állapotokról beszélni akarunk. Amikor nyelvi érzelemcímkék reprezentációjáról beszélünk, akkor hasznos számunkra a kognitív metaforaelmélet, amely a nyelvben fellelhető tudáscsomagot rendszerezi, valamint a dinamikus érzelemelmélet, amely az vizsgálja, hogy ez a tudáscsomag milyen asszociációs hálóban „létezik".

A szorosabban vett érzelmi reprezentáció kérdésében véleményem szerint leginkább Damasio segít eligazodni, aki, ahogy fentebb is bemutattam, neurobiológusként arra világít rá, hogy az embert a maga egységében kell szemlélni, hiszen a test, az agy és az elme egy egységes

élő rendszert alkot. Ebben az értelemben az érzelem reprezentációja valójában a test reprezentációja, hiszen érzelmek nyelvi címkétől függetlenül is léteznek.

1.5.2. Az érzelmek és a téri dimenziók összefüggései

Kognitív nyelvészeti szempontból a téri reprezentációk vizsgálatának a célja annak kutatása, hogy milyen módon illeszkedik a téri megismerés a nyelvhez, illetve a nyelvi téri megfogalmazásokból mit tudhatunk meg a téri reprezentációról. A téri nyelv tanulmányozása azért is fontos, mert az absztrakt dolgok leírásában a téri nyelvezet terminológiáját használjuk, mint például az idő, státus, tulajdon és szociális szerződések fogalmai esetében (Landau és Jackendoff 2004: 70).

Landau és Jackendoff (2004: 71) szerint a téri reprezentációk kétfélék: az egyik részletekben gazdag formaalapú, ezen alapszik a tárgymegnevezés („mi" rendszer), a másik sematikusabb, a tárgy alakjából csak kevés elemet használ, ezen alapszik a helymegnevezés („hol" rendszer). A tárgyak felismerését és megnevezését a tárgyak alakjának kétdimenziós reprezentációi határozzák meg. A formapreferencia meghatározza tehát a téri reprezentációk és a nyelv közötti kapcsolatot. A komponenciális elemzés a másik tényező, amely meghatározza a tárgyak észlelését és leírását, a tárgy formájából néhány alkotóelemet használunk csupán a felismerésben. A tárgyak alkotóelemeikre bontására (pl. törzs, fej) több komponenciális elmélet létezik: az emberi testrészek, a generalizált kúpok vagy a fényképezőgép modelljei (Landau és Jackendoff 2004: 75).

A tárgyak részeinek megnevezése a téri részek megnevezései szerint is történhet (teteje, alja). Ennek alapja Marr modellje szerint (Landau és Jackendoff 2004: 80) három tengely (generáló, orientációs, irányított) különbözőképpen kombinált mozgása. A tárgyakat a tengelyek mozgásának függvényében „felszínszerűeknek" vagy „térfogatszerűeknek" észleljük, de először felszínekként sematizáljuk, majd a későbbi kidolgozás folyamán adjuk hozzá a volumetrikus jellemzőt. Egy másik fontos nyelvi megkülönböztetés a „tartály" és a „tömör tárgyak" észlelése és megnevezése. A tartályok azok, amelyek más tárgyakat foglalhatnak magukba. Egyes tárgyaknak pedig úgynevezett negatív részei vannak, először „ki kell vonnunk" őket a téri reprezentációból, hogy megnevezhessük őket (pl. lyuk, gödör, völgy) (Landau és Jackendoff 2004: 82–83).

A tárgyak helyének nyelvi reprezentációja három elemet foglal magába: céltárgy, viszonyítási tárgy és reláció. A cél- és viszonyítási tárgy főnévi megnevezésű, a reláció pedig prepozíciói, illetve a

magyarban rag, névutó, valamint az előbbiekkel együtt igekötő fejezi ki. Landau és Jackendoff (2004: 88) szerint a nyelvben kifejezhető téri viszonyok rendszere, melyet a prepozíciók leírnak, meglehetősen korlátozott. A téri tudásunkat a terület és az útvonal megjelölése strukturálja.

Az érzelmi és lelkiállapotok, bár ezek nem „tárgyak", hasonlóképpen a téri reprezentációk elvei szerint szerveződnek. Mandler (2004: 177) szerint a tér és a nyelv kapcsolata igen mélyreható és szerteágazó, és „a legalapvetőbb jelentések nagy része – melyet a nyelv szemantikája és szintaxisa egyaránt kifejez – szintén téri reprezentációkon alapszik". Mandler (2004: 186–187) kísérleti eredményei alapján azt állítja, hogy a csecsemők annak alapján, ahogy a mozgást észlelik, a világot felosztják önindította mozgással rendelkező és nem rendelkező dolgok osztályaira, és ez a megfigyelés feltételezi a téri és kinetikus jellemzők reprezentációját. A gyerekek a nyelvelsajátítás előtt már rendelkeznek egy reprezentációs rendszerrel, amely téri invariánsok halmazából áll, és amely folytonos és dinamikus, analóg információ reprezentálására alkalmas. Ezek a téri reprezentációk alakulnak át aztán propozicionális reprezentációkká. A kisgyermekek úgynevezett *perceptuális elemzés* révén kategorizálják a tárgyakat. Mandler (2004: 186) megkülönbözteti a szenzomotoros feldolgozást, amelyet Piaget ír le, a perceptuális elemzéstől. Szerinte miután a gyerekek megtanulják a világot tárgyakra osztani, egy perceptuális elemzés jön létre, amely egyfajta téri absztrakció, és amelynek eredményeképpen úgynevezett *képsémák* jönnek létre. Mandler azt állítja, mivel ezek a képsémák „a helyek folyamatos váltakozását reprezentálják, megfelelőbb lenne »kinetikusnak« hívni őket. A korábbi definíció szerint a pályákra és részeikre inkább a tériség, mint az erőteljesség jellemző. A csecsemőket érdeklő mozgáspályák másik típusa, ami a tárgyakra irányul, vagy azokból indul ki, illetve felszínükre, vagy onnan elfelé. Ezek vezetnek aztán a tartalmazás, érintkezés és támasz képsémáinak kialakulásához" (Mandler 2004: 189).

Mandler (2004: 189) szerint a térivel szemben az idő fogalma nem primitív, hanem származtatott jelenség. A gyerekek is érzékenyek az időbeli viszonyokra, de a bonyolultabb fogalmakat egyszerűbb kialakítaniuk a már megtanult téri viszonyokból. Az idő konceptualizálása részben az út fogalma szerint történik, mert nem tudjuk önállóan konceptualizálni. „Minden szervezet érzékeny az időri viszonyokra, de a legtöbbjük megél annak konceptualizációja nélkül is." (Mandler 2004: 189–190)

A belső érzések elemzése ugyanolyan problémásnak tűnik, mint az időé, mert nemcsak a gyermekek, de sok esetben a felnőttek is képtelenek az introspekcióra. Az emberek erősen vizuális lények, és a külső dolgok elemzéséből szűrnek le inkább tanulságokat, mint belső érzéseik elemzéséből. „A »belső állapotoknak« nevezett fogalmak lényegében téri elemzések, amelyek belső jellegét a velük együtt járó interoceptív érzékelések adják." (Mandler 2004: 190)

Pléh Csaba (2011: 117) Sartre érzelemfilozófiáját elemezve kiemeli, hogy Sartre számára az egyes érzelmek *világértelmezési keretek*, az érzelem nem más, mint a világgal való kapcsolatban történő változás: „egy forma megszűnik, s egy másik forma alakul ki". Az érzelem az Én és a világ közti kapcsolatban bekövetkezett válság, amelynek során az egyén az *inferioritás* állapotába kerül. Az érzelmeknek egyfajta „formaként" való látását magyarázhatjuk az alaklélektanból kiindulva is. Séra (2004: 86) Wittgenstein alakészlelési nézeteit elemezve kiemeli, hogy Wittgenstein az aspektuslátásban nem a fiziológiai folyamatokat tartja lényegesnek, hanem azt a módot, ahogyan ez a mindennapi életünket befolyásolja. Az alaklélektanból ismert „kétértelmű" ábrák észleléséhez szükséges aspektusváltás alapja, hogy képesek vagyunk a kétdimenziós sík látásából átváltani a háromdimenziós tér látására. Wittgenstein aspektusmeghatározását, amely szerint „egy felfogás kifejezése (azaz egy kezelési módé, egy technikáé); de egy állapot leírásaként használva", kiterjeszthetjük az érzelmek és téri dimenziók viszonyára is. Az érzelmi állapot észlelése egy forma észlelése, amelynek különféle aspektusait észlelhetjük, egyes aspektusok változhatnak, mások nem.

Az érzelmi állapotok mindig egyfajta viszonyt írnak le az észlelt tárgy vagy belső állapot és az érzelmi állapotot átélő közt, még akkor is, amikor úgy tűnik, nincs semmilyen azonosítható „tárgya" az észlelésünknek. Ezt a viszonyt pedig a téri jellemzők kategóriáiban tudjuk észleni. Azt is mondhatnánk, hogy az ember életében a legbiztosabb hely a saját téri koordinátája, és ha ez megrendül, akkor már pszichopatológiai problémákkal kell szembesülnie. Ezért fontos megvizsgálnunk azt, hogy a beszédben kifejezett érzelmi állapotokban hogyan van jelen a tér. Érdekes meglátásokat olvashatunk a beszéd és a tér összefüggéseiről Hermann Imrénél. *Az ember ősi ösztönei* (1984) című könyvében a beszéd megjelenését az élettér kitágulásához, a tűzhely megjelenéséhez köti. Az ember esetében a beszéd nemcsak fizikai tágulást (hangképzést) jelent, hanem egyfajta *mágikus* tágulást is, hiszen „a beszéd azt is meg tudja tenni, hogy a közösség egész múltját, valamennyi bármikor

észlelt és talán a jövőben még észlelhető tárgyat egy pillanatra jelenlévőre formál" (Hermann 1984: 480).

Hermann (1984: 481) szerint az ember lelki fejlődését meghatározza a téri vonatkozás, ennek bizonyítéka a képes beszéd, amelyben a beszéd és a térbeliség ötvöződik össze. Ebből kifolyólag a lelki jelenségek téri dimenziókhoz rendelhetők. „Ha a szemléletesség kedvéért lelki alakzatoknak geometriai alakzatokat akarunk mellérendelni, ahogy például az egyenes gondolatmenetet az egyenes vonal ábrázolhatja, akkor *a beszélő ember lelkét »tágult« térhez* kell hozzárendelnünk. Ilyen a nem euklideszi geometria pszeudoszferikus tere vagy ennek ábrázolása Beltrami szerint a traktrix-síkkal, amely a kihúzott trombita síkjához hasonlít." (Hermann: 1984: 482) Hermann szerint (1947: 102) a térszemlélet és a lelki élet jelenségei között sokkal szorosabb a kapcsolat, mint azt gondolni szoktuk, és idézi Wernert, aki a teret a primitív személyi lét állandó velejárójának tekinti, a tér egocentrikus, antropomorf és fiziognómiás-dinamikus. Igazolja ezt az is, hogy neurotikus betegeknél megfigyelhetők a térérzésváltozások, és ezek összefüggnek a szeretteikhez való viszonyukkal: „A beszéd és a térszemlélet más tekintetben is kölcsönös kapcsolatban van egymással: minden beszéddel kifejezésre jutó téri viszonylat a térszemléleten nyugszik, és megfordítva, a téri viszonylatok önmagukban a térszemlélet tartalmául szolgálhatnak. Cassirer valószínűnek tartja, hogy a nyelv olyan mértékben válik alkalmassá tisztán »szellemi természetű« viszonylatok kifejezésére, amennyire képes elszakadni a téri kötöttségektől. Így kezdenek az egyszerű, eredetileg csak térbeli relációkat kifejező szavak mentális színezetet ölteni. A tárgyi világ attól függően válik a beszéd számára érthetővé és átláthatóvá, hogy mennyire képes ez utóbbi megtenni visszafelé, a mentalitástól a térbelihez vezető utat, vagyis tárgyi világot térbeli összefüggésekre »lefordítani«" (Hermann: 1984: 482).

Hermann (1947: 105) arra keres választ, hogy léteznek-e az emberben két- és háromdimenziós terek. Ahogyan a látási tér nem euklideszi elemeket is tartalmaz, úgy az ember lelke is, és ezeket a másfajta térélményeket az érzékcsalódásokban, a művészeti alkotásokban és a lelki betegségekben lehet tanulmányozni.

A topológiai tér és a lelki jelenségek három módon kapcsolódhatnak össze: a rend fogalmában (pl. az érzékletek csoportosítása nem euklideszi formák szerint), a hipotetikus lélekhelyek azonosításában (pl. én-felszín, felettes-én, mély-én), valamint a térféleség és a lelki jelenség közötti analógiás kapcsolatokban, melyet Hermann (1947: 108) *fiziognómiás kongruenciá*nak nevez. A hipomániás és depressziós

kedélyállapotot például téri dimenziókban határozza meg Binswanger fenomenológiai leírása nyomán: a hipomániás életérzése az, hogy nagy térben él *(nagy lábon él)*, a depressziós az összezsugorodott térben érzi biztonságban magát *(kis lábon él)*. A depressziós a távoli jövőt nem tudja elképzelni, a jelen felnagyítódik, a hipomániás pedig mindent a jelenben ragad meg, viszont az egyik érzés átmehet a másikba a bipoláris zavarban. Ennek a mozgásnak az alakja szférikus jellegű. A szadista személy a másiktól veszi el a teret, ezáltal növeli sajátját, másokat *lába alá tipor,* vagy kezével másokat megfojt. A kéz a fő térformáló szerv, de a száj, a láb és a szem is társulnak, és minden ösztönféleségnek megvan a maga jellegzetes térvonatkozása, például a táplálkozás a kívül–belül térvonatkozáson nyugszik (Hermann 1947: 110–111).

Hermann nemcsak a fiziognómiás kongruenciákat írja le, hanem a térérzékelés, a kóros lelkiállapotok és a neurológiai struktúrák közötti összefüggéseket is, és ezzel irányt mutat a diagnosztika számára is: „Kikutatandó az organikus térszemlélet-zavarban szenvedők rejtett ösztönélete. És ezekkel karöltve minden érzelmi megnyilvánulás sajátos tér-fiziognómiája is megállapítandó. Ez új szép módszere lehet a diagnosztikának és egyúttal a lelki jelenségek értelmezésének új modellje" (Hermann 1947: 113).

2. AZ ÉRZELMEK A BESZÉDBEN

Az érzelmek és lelkiállapotok nem a külső környezet tartozékai, hanem belül vannak, ott lehet őket megtapasztalni és megélni. Ezért az érzelmekkel kapcsolatos beszéd két szempontból is komplexebb folyamat, mint a külvilágról szóló kommunikáció. Az érzelmekről *szóló* beszéd esetében meg kell találnunk azokat a nyelvi lehetőségeket, amelyekkel beszélni tudhatunk olyan érzelmeinkről, amelyeket gyakran még körülírni sem egyszerű feladat. A fontosabb és jellegzetesebb érzelmekre vannak külön szavaink, de az ilyen érzelmek részleteit és jellegét is inkább csak hasonlatokban vagy metaforákban lehet mások számára (többé-kevésbé) érthetővé tenni. Különösen érvényes ez olyankor, mikor a beszédet nem arra használjuk, hogy beszéljünk az érzelmeinkről, hanem hogy *kifejezzük* őket.

Ebben a fejezetben két témával fogok foglalkozni. Először röviden bemutatom az érzelmekről és lelkiállapotokról való beszéd néhány sajátosságát pszichoterápiás helyzetben, majd részletesebben elemzem bizonyos érzelmeknek, illetve érzelemszavaknak a különböző téri helyekkel és viszonyokkal való kapcsolatait, amelyek számos nyelvi kifejezésnek is alapjául szolgálnak.

2.1. Kognitív domének és metaforák a pszichoterápiás beszélgetésben

Az érzelmekről való beszéd, illetve a beszédben történő érzelemkifejezés megfigyelése a pszichoterapeuta számára is fontos, hiszen diagnosztikai értéke lehet annak, hogy valaki milyen hasonlatokat és metaforákat használ, azok milyen fogalmi tartományokhoz (doménekhez) kapcsolódnak, és melyik fajta milyen gyakran fordul elő a beszédében.

2.1.1. A lakoffi metaforaelmélet alkalmazása a pszichoterápiában

A pszichoterápiás munka lényege a lelkiállapotok feltárása és elemzése és ezek nyomán egy új lelkiállapot kiépítése, amely magába foglalja a változás szükségességét. Minden pszichoterápiás irányzatnak megvan a maga módszertana ezen a változásra vezető úton. Az elméleti megalapozásra épülő gyakorlati vizsgálódás célja nem egy új módszer

felépítése, amely változáshoz visz, mert az meghaladná a jelen tudományos vizsgálódás keretét, hanem egy új szemléletmód kialakítása. A pszichoterápiás beszélgetésben megjelenő kognitív metaforák kigyűjtésével és elemzésével számos tanulmány foglalkozott, viszont kevés olyan kutatás van, amely pszichoterápiás jegyzőkönyveket használt nyelvi korpuszként. Rácz József és Kaló Zsuzsa (2009: 14) drogfüggőségben szenvedő személyek narratíváinak kognitív metaforáit elemezte, de magyar nyelvterületen nem találtam más hasonló jellegű kutatásokat.

Angol nyelvterületen viszont számos alkalmazása van a kognitív metaforaelméletnek a pszichoterápiában és a klinikai pszichológiában. Tay és Jordan (2015) a kognitív metaforaelméletet alkalmazták földrengést túlélők narratíváinak elemzésére. Tanulmányukban négy diszkurzív mintát azonosítottak, amelyek leírják azt a folyamatot, ahogyan a beszélők kiterjesztik a fizikai kontrollról szóló beszédet az absztrakt kontrollról szólóra. Kutatásukban a pszichoterápiás beavatkozások szempontjából arra a következtetésre jutottak, hogy a terapeutának nem kell mindig külső domének után néznie akkor, amikor tudatosan használ egy metaforát, hanem „belsőleg", a kliens anyagából kell kiindulnia, a kognitív metaforák tartalma még a diagnózis felállítása előtt kijelöli az utat, hogy milyen irányban folytatódjon az elemzés.

Lyddon, Clay és Sparks (2001: 269) szerint a metaforák legalább öt módon segítik a terápiás folyamatot: építik a kliens–terapeuta kapcsolatot, szimbolizálják a kliens érzelmeit, felfedik a kliens hallgatólagos feltételezéseit, lehetővé teszik a kliens ellenállásaival való munkát, és új értelmezési keretet nyújtanak.

Rosenbaum és Garfield (1996: 281) borderline betegségben szenvedő személyek esetében a TARTÁLY metafora terápiás alkalmazhatóságát tárgyalják, és rámutatnak a metafora hasznosságára akkor, amikor a betegséget a kliens számára kell konceptualizálni. Tay (2013: 42) hivatkozik számos kutatásra, amelyek metaforakészleteket azonosítottak a különböző diagnosztikai kategóriákra (depresszió, szorongás), és rámutat arra, hogy ezek nemcsak hasznosak, de rugalmatlanok is lehetnek. Landau és Evans kutatásaira hivatkozva Tay (2014: 360–362) rámutat arra is, hogy a terápiás kapcsolatban használt szavaknak azért is van fontos szerepük, mert igazolt tény, hogy a hétköznapi fogalmaink reprezentációi szorosan összefüggnek a testi érzetekkel társult releváns ingerekkel, és ennek következményeként a szavaink előhívhatják a testi érzeteket az inger hiányában is. Egy japán kutatás kimutatta, hogy a fájdalomra vonatkozó szavak idegi szimulációkat képesek kiváltani a hallgatókban a fájdalomkiváltó inger hiányában is.

A pszichoterápiában azonban nemcsak a klienssel való közvetlen foglalkozásban alkalmazzák a lakoffi kognitív metaforaelméletet (Lakoff–Johnson 1980), hanem a terapeutaképzésben is, ahol a kognitív metaforát arra használják, hogy a terapeuta jobban megértse a saját helyzetét és szerepét a terápiás folyamatban. Tay (2011: 47) Zinken *diskurzus metafora* (*discourse metaphor*) meghatározása alapján vizsgálja a terápiás folyamat konceptualizálását. Zinken meghatározása szerint a diskurzus metafora egy viszonylagosan stabil metaforikus leképzés, amely keretként működik egy adott beszélgetésben egy adott időtartamban. Tay (2011: 48) szerint, bár nagyon sokat írtak a metafora pszichoterápiás alkalmazásáról, kevés olyan tanulmány létezik, amely magának a terápiás folyamatnak a metaforikus leképzését elemzi. Tanulmányában A TERÁPIA UTAZÁS metaforát az általánosabb AZ ÉLET UTAZÁS metaforából vezeti le, amely átveszi és specifikálja az elsődleges metafora kognitív tartalmát. A terápiás folyamat metaforikus konceptualizálása lehetőséget nyújt a terapeutának, hogy egy átfogó keretben értelmezze munkáját, a különböző modellek pedig különböző összetevőkre fókuszálnak.

Tay (2011: 53) két terapeutaképzési modellt mutat be: a *folyó modellt* (*River Model*) és az *országúti utazás modellt* (*Road Journey Model*). Az Aronov és Brodsky által kidolgozott folyó modellben a terapeuta a kenu vezetője, aki kliensével evez a folyón az utazás alatt. A metaforikus leképzéseket az alábbi táblázat tartalmazza (Tay 2011: 54), amely az eredeti Aronov és Brodsky-táblázatnak csak vázlatos összegzése:

Forrástartomány (folyó-kirándulás)	Céltartomány (terápia)
FELSZERELÉS (mentőmellény, térkép, kenu, evező)	**ERŐFORRÁSOK ÉS TECHNIKÁK** (menekülési terv a kliens részére, irányító terv a terapeuta részére; felfedezések és belátások; mélyebb felé vezetés; a terápiás beszéd irányítása, elterelése, megszakítása)
VESZÉLYEK (száguldás, homokzsák szükségessége, sziklák, örvények)	**NEHÉZSÉGEK** (öngyilkosság, erőszak, szexuális tolakodás, helytelen viselkedések; lelassulás a terápiában; nem hatékony ismétlések; útvesztések)

KULCSPONTOK (parti séták, szigetek)	TERÁPIÁS KULCSFONTOSSÁGÚ IDŐPONTOK (figyelem a perifériás jelenségekre, lehetséges pihenő pontok)
VEZETŐ–TANULÓ DINAMIKÁK (a vezető engedi, hogy a tanuló megválassza az úti célt, hogy használja a térképet; a vezetőnek szeretnie kell a tanulót, de nem nagyon; a vezetőnek ügyelnie kell arra, hogy mindketten alkalmasak legyenek az útra)	TERAPEUTA–KLIENS DINAMIKA (terápiás célok, a terapeuta engedi a tanulót, hogy önsegítő képességeket fejlesszen ki; a terapeuta megfelelő szintű érzelmi bevonódása; a vezetőnek biztosítania kell azt, hogy mindketten megfeleljenek a terápia kihívásainak)

A folyó modell az időzítésre és az akadályokra, az országúti utazás modell a terapeutára összpontosít, és arra, hogy hogyan viszonyuljon a nehéz kliensekhez. A metaforikus leképzéseket az alábbi táblázat tartalmazza (Tay 2011: 55), amely Ronen és Rosenbaum eredeti táblázatának csak vázlatos összegzése:

Forrástartomány (országúti utazás)	Céltartomány (terápia)
KULCSPONTOK AZ ÚTON (kiindulópont és célpont, amelyeket a vezető határoz meg)	KULCS IDŐPONTOK A TERÁPIÁBAN (kezdés és célok, amelyeket a terapeuta határoz meg)
VESZÉLYEK (veszélyes útviszonyok)	NEHÉZSÉGEK („nehéz kliensek" és nehéz momentumok a terápiában)
ESZKÖZÖK/MEGKÜZDŐ MECHANIZMUSOK AZ ÚTON (szabályos sebesség; a közlekedési szabályok betartása; térkép; figyelmeztető jelek és utcanevek)	ESZKÖZÖK/MEGKÜZDŐ MECHANIZMUSOK A TERÁPIÁBAN (a terápia tempójának megváltoztatása; az alapelvek tiszteletben tartása; konkrét terv; a kliens tünetei)

Tay (2011: 65) tanulmányában további két terápiás folyamatra vonatkozó metaforát is említ: A TERÁPIA HÁBORÚ, A TERÁPIA A MÁSIK TÜKRÖZÉSE. Az utóbbi két metaforát azonban nem részletezem, mert ez meghaladná az alfejezet kereteit, és csak példaként szerettem volna bemutatni, hogyan alkalmazzák a kognitív metaforaelméletet a pszichoterápiás tudományban.

2.1.2. Kognitív domének és metaforák vizsgálata pszichoterápiás korpuszban

A nyelvészeti vizsgálódásnak alávetett korpuszt pszichoterapeutaként olyan szövegekből állítottam össze, amelyek a pszichoterápiás ülések során hangzottak el. A hangfelvételek írásos rögzítéséből származó szövege mellett a részt vevő személyektől begyűjtött írásos anyagok is feldolgozásra kerültek. A korpusz négy személy anyagát tartalmazza, akiknek lelki problémái három különböző típusú diagnosztikus kategóriába sorolhatók be.[14]

	Szorongásos zavar, kényszeres személyiség	Depresszív személyiségzavar	Kiégés	Szexuális identifikációs probléma
Szószám: írott	8035	6175	1110	
Hanganyag	1956	2942	3389	2078
Életkor Nem	24 férfi	40 nő	28 nő	38 férfi

1. Hasonlatok és kognitív metaforák

Számos tanulmány foglalkozik az érzelmi állapotok kognitív metaforákba sűrítésével. Ahogyan az elméleti részben leírtam, Kövecses (2000: 36) szerint az összes érzelemmegnevezés négy fogalmi metaforán alapul: AZ ÉRZELEM LÉTEZÉSE JELENLÉT ITT, AZ ÉRZELEM LÉTEZÉSE EGY KORLÁTOLT TÉR, AZ ÉRZELEM LÉTEZÉSE EGY TÁRGY BIRTOKLÁSA, AZ ÉRZELEM EGY ÉLŐLÉNY. A legtöbb érzelemre jellemző forrástartományok pedig a következők: tartály, természeti és fizikai erő, szociális felettes, ellenség, fogságban levő állat, őrültség, kettéosztott én, teher és betegség (Kövecses 2000: 37–38).

Az alábbiakban bemutatom a vizsgált korpuszból kigyűjtött, lelkiállapotra utaló kifejezéseket (hasonlatokat és kognitív metaforákat), amelyek mögött valamilyen alapvető téri reláció vagy kognitív domén azonosítható. A korpuszban azonosított kognitív metaforák nem minden esetben egyeznek a Kövecses által azonosított kognitív doménekkel (pl. A HARAG ELLENSÉG, AZ ÉRZELEM SZÍN). Az írott és a hangzó

[14] A depresszió és a kiégés klinikailag ugyanabba a diagnosztikus kategóriába sorolható.

anyagot fontosnak tartom külön elemezni, még ha nem kvantifikálom is a későbbiekben a kettő közti különbséget, mivel a két verbális szituáció különbözik. Az írásos beszédhelyzetben a nyelvi tényezők jobban befolyásolják a kifejezett érzelmi állapotokat, átéléseket, mint a hangzó anyagban, ahol nagyobb lehetőség van a nyelvi spontaneitásra. Hasonlóképpen külön elemzem az anyagot a diagnosztikai kategóriák szerint is, és ezt alább értelmezem pszichoterápiás szempontból is.

A. Írott szövegben:

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Szorongásos zavar	*mintha a saját világomba lennék zárva*	KINT–BENT RELÁCIÓ
	egy rossz világot találtam ki, és abba zártam be magam	KINT–BENT RELÁCIÓ
	a világ körülöttem forog	EGOCENTRIKUS VISZONYÍTÁSI PONT
	rossz útra tévedtem	AZ ÉLET ÚT
	én kell irányítsam az életem	AZ ÉLET ÚT
	kell valaki, aki jó irányba terel	AZ ÉLET ÚT
	nem haladtam, tolom a teendőimet	A MUNKA ÚT
	nem jó helyen keresem az életem célját	AZ ÉLET ÚT
	oda süllyedtem	A ROSSZ LENT VAN
	össze kell szedjem magam	A JÓ LELKIÁLLAPOT REND
	rendezetlen a lelkem	A JÓ LELKIÁLLAPOT REND
	úrrá lett rajtam a semmittevés	A ROSSZ LELKIÁLLAPOT LEIGÁZÓ ERŐ
	az örömöt nem benn kell keressem	BENT–KINT RELÁCIÓ
	egy hang szinte könyörgött bennem	BENT–KINT RELÁCIÓ

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Szorongásos zavar	*elfojtottam a jó hangját magamban*	BENT–KINT RELÁCIÓ
	az volt az érzésem, hogy büntetettség alá kerülök	FENT–LENT RELÁCIÓ
	aki kiesett Isten pártfogásából	BENT–KINT RELÁCIÓ
	nem érzem jól magam a bőrömben	BENT–KINT RELÁCIÓ
	én vagyok az, aki láthatatlan terheket, teljesíthetetlen követelményeket támasztok magammal szemben	AZ ELVÁRÁS TEHER
	terhel a felelősség	A FELELŐSSÉG TEHER
	nem tudok örülni annak, ami velem és körülöttem történik	KINT–BENT RELÁCIÓ
	elaljasodok	AZ ERKÖLCSI ROSSZ TÁVOL VAN
	van út a jövő felé	AZ ÉLET ÚT
Depresszív személyiségzavar	*„lefagyok", és az ajtó mögül egy tetszhalott lép ki, akinek a világa érzelemmentes*	AZ ÉRZELEM ÉLET, LENT RELÁCIÓ
	(így mondhatni „biztonságos"), fekete-fehér és kockás...	AZ ÉRZELMEK SZÍNEK
	néha úgy érzem magam, mintha egy állatkert közepébe cseppentem volna	KINT–BENT RELÁCIÓ
	sokáig teljesen „sótlanul" éltem,	AZ ÉRZELEM ÍZ
	mert igazából nincs is, olyan, hogy pozitív meg negatív érzés	AZ ÉRZELEM ELLENTÉT
	a bennem felgyűlt régi haragok a mostani	KINT–BENT RELÁCIÓ
	konfliktusaimban „olaj a tűzre"	A HARAG VESZÉLYES

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Depresszív személyiség-zavar	*sok idő után sem leszek tökéletes barátságban a haragommal*	A HARAG ELLENSÉG
	megpróbáltam meggyilkolni az érzéseimet, örömet vagy fájdalmat egyformán	AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY
	szembe akarok szállni a belém gyökeresedett félelemmel	A FÉLELEM NÖVÉNY, KINT–BENT RELÁCIÓ
	mennyire jó érezni, hogy túljutva egy nagy elakadáson, most végre úton vagyok... és haladnak a fák	AZ ÉLET ÚT
	ha nem próbálom földbe taposni az érzelmeimet	AZ ÉRZELEM ELLENSÉG
	a haragom például egy oroszlánkölyökhöz hasonlít	AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY
	a szeretet bennem olyan kutyakölyök-fajta	AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY
	a félelem olyan bennem, mint a kis strucc	AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY
	a szomorúságom olyan, mint egy ronda rozmár	AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY
	a legérdekesebb állatom a zavarodottság érzése, aminek szarvasagancsai, kacsalába és delfinteste van	AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY
	egy iszonyú sötétség, aminek a forrását nem látom, alattomosan jelenik meg	A ROSSZKEDV SÖTÉTSÉG
	hirtelen felszökő láz, irreális észlelések, fájdalom, hidegrázás (persze lelki szinten ez is (...) gyengeség, pár nap múlva lassú javulás, lábadozás	A ROSSZ ÉRZELMI ÁLLAPOT BETEGSÉG

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Depresszív személyiség-zavar	*Az lehet hasonló ahhoz, ami velem történik, mint amikor valaki AIDS-es, és mivel károsodott az immunrendszere, állandóan meghűl, és rá a meghűlés sokkal veszélyesebb is (időnként életveszélyes) – na így vagyok én a rosszkedvvel, és ebben az értelemben a depressziós hajlamot lehet lelki AIDS-nek is nevezni.*	A ROSSZ ÉRZELMI ÁLLAPOT BETEGSÉG
	valami olyan fajta magány, ami nem, ami nem, tehát nem hagyja magát befolyásolni a valóságos körülményektől, tehát hogy, hogy amibe egyszerűen azt érzem, hogy olyan szinten vagyok befalazva	KINT–BENT RELÁCIÓ
	Nagyon sok negatív gondolat és fájdalmas érzés gomolyog bennem, amik összefognak ellenem, és semmilyen értelmes ellenkezésre, ellenszerre nem reagálnak.	A FÁJDALMAS ÉRZÉS ELLENSÉG
Kiégés	*úgy éreztem, hogy bennem feljöttek a dolgok*	LENT–FENT RELÁCIÓ

B. Hangzó anyagban

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Szorongásos zavar	*nem sikerült túllépnem, amiben voltam*	AZ ÉRZELMI ÁLLAPOT AKADÁLY
	rossz utat választottam magamnak	AZ ÉLET ÚT
	volt egyfajta elidegenedés az otthontól	KÖZEL–TÁVOL RELÁCIÓ

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Szorongásos zavar	*apám elhidegült tőlem*	KÖZEL–TÁVOL RELÁCIÓ
	száműzném ezeket a gondolatokat a fejemből	BENT–KINT RELÁCIÓ
	nem szabad elhagynom magamat	KÖZEL–TÁVOL RELÁCIÓ
	jobb lett volna elkerülni azokat a dolgokat, amik ehhez vezettek	AZ ÉLET AKADÁLY
Depresszív személyiség-zavar	*ennyi erővel az Északi-sarkon is ülhetnék a zászló tövében tökegyedül, mert épp annyira nem tudom felvenni velük egy adott pillanatban a kapcsolatot*	KÖZEL–TÁVOL RELÁCIÓ
	mintha egy nagy lyuk, ott, ott, ahol rendes körülmények között az a fajta energia van, amiből szeretni tudok, amiből lépni tudok, (...) amiből születik a mit tudom én micsoda, az, ami kifele visz, tehát azon a helyen egy nagy lyuk	A MAGÁNY VEREM KINT–BENT RELÁCIÓ
	te az űrből jöttél (...) valahol nagyon kívül vagyok az ő világukon	BENT–KINT RELÁCIÓ
	ez a kiabálás jön ki belőlem, hogy elég és nem	BENT–KINT RELÁCIÓ
	az az ürességmagába szippantott, olyan értelemben, hogy szinte majdnem elvesztettem a kapcsolatot saját magammal, a világgal, az élettel, valami hajszálon függtem, az az érzés	BENT–KINT RELÁCIÓ

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Depresszív személyiség-zavar	*van valami, amitől mindennél jobban félek, ez a bizonyos szakadék, ami jó kérdés, hogy mi ez, tehát a megsemmisülésnek a szakadéka, ami a..., ami a személyemet illeti, tehát nem ami a fizikai életemet illeti*	A ROSSZ LENT VAN
Kiégés	*visszanyeltem a könnyeimet, de most mi van, érzem, hogy kell adjak teret ennek*	A JÓ ÉRZÉS NAGYOBB TÉR
	értelmileg tudom, de azt érzem, hogy az értelemtől a szívig az út az hosszú	A GYÓGYULÁS ÚT
	sokszor éreztem azt, hogy már nőjek fel, legyek nagy, mert ezt már nem bírom	A GYERMEKKOR TEHER
	nekem elegem volt ebből	A ROSSZ TELÍTETTSÉG
	magamban cipeltem, és cipelem most is, hogy én vagyok a hibás, és én tehetek mindenért	A BŰNTUDAT TEHER
	azt éreztem, nem bírom tovább	AZ ÉRZELEM TEHER
	egy csomó ilyen önmarcangolás volt benne	KINT–BENT RELÁCIÓ
	csinálom izomból	A ROSSZ ÉRZÉS ERŐFESZÍTÉS
	óriási nagy bűntudat tört rám	A BŰNTUDAT ERŐ
	most ne venni annyira a szívemre	A ROSSZ ÉRZÉS TEHER
Szexuális identifikációs probléma	*akkor bepánikolok, úgy bedobozolom magamat egy kicsit ebbe a helyzetbe*	KINT–BENT RELÁCIÓ

Diagnosztikai kritérium	Nyelvi anyag	KOGNITÍV DOMÉN/ RELÁCIÓ/METAFORA
Szexuális identifikációs probléma	*itt szorít, érzem, és néha lemegy teljes zsigeribe is, és befeszít, és olyan derült égből, mint mikor az ember azt érzi, hogy minden rendben van és jó, és egy adott pillanatban, minthogyha húznák fel a feszültséget*	LENT–FENT RELÁCIÓ
	azt éreztem, hogy nem tudok egy helyben ülni	ELMOZDULÁS VALAMERRE
	én értem, én érzem, de mégis fogja már meg valaki a kezem	KÖZEL–TÁVOL RELÁCIÓ

2. Hangulatreprezentációs dimenziók

Harmadik lépésként a vizsgált nyelvi korpuszban olyan kifejezéseket kerestem, amelyeket a hangulatreprezentációs dimenziók mentén (értékelés, intenzitás, erő) lehet csoportosítani.

I. Szorongásos zavar

A. Írott szövegben

Jó–rossz: *rossz lelkiállapot; rosszul érzem magam; rossz emberré váltam; mintha rossz ember lennék, aki kiesett Isten pártfogásából; rosszabb lelkű lettem*

Aktív–passzív: *passzív vagyok; a hangulatom változó, időnként egész lehangolt (olyankor csak az estét várom, hogy lefeküdhessek végre és aludjak), másszor csak úgy jön, hogy mosolyogjak*

Erős–gyenge: *gyengének érzem magam; gyengének éreztem magam fizikailag*

B. Hangzó anyagban

Erős–gyenge: *itt valahogy beleszürkültem egy kicsit az emberek közé*[15]

[15] A nyelvi anyagot kontextusból kiemelve mutatom be, ez nehezíti időnként a nyelvi értelmezést. Ebben az esetben például a szavak szintjén a *beleszürkültem* a bent levésre, belekerülésre utal, de én intenzitásként értelmezem mint két véglet (fekete és fehér) közti elmozdulást.

II. Depresszív személyiségzavar

A. Írott szövegben

Jó–rossz: *tulajdonképpen semmi oka nincsen, de én nagyon-nagyon rosszul érzem magam; Egy iszonyú sötétség, aminek a forrását nem látom, alattomosan jelenik meg, és amikor észreveszem, már fulladok meg benne. Egy olyan sötétség, ami körül is fog, de belülről is megtölt, és nem marad hely az életnek bennem. Sötét, és hideg, és fojtogató; sokáig teljesen „sótlanul" éltem, mert igazából nincs is olyan, hogy pozitív meg negatív*

Aktív–passzív: *az amiben most vagyok, több dolog miatt is, nem jó számomra, nem előre visz, hanem lefelé; Ugyanakkor mar, mint a sav, égető, eleven fájdalom, amit nagyon nehéz tűrni, és egy idő után bárhová menekülnék előle. Nagyon sok negatív gondolat és fájdalmas érzés gomolyog bennem, amik összefognak ellenem, és semmilyen értelmes ellenkezésre, ellenszerre nem reagálnak; valami olyanfajta magány, ami nem, ami nem, tehát nem hagyja magát befolyásolni a valóságos körülményektől, tehát hogy, hogy egyszerűen azt érzem, hogy olyan szinten vagyok befalazva; Nagyon sok negatív gondolat és fájdalmas érzés gomolyog bennem, amik összefognak ellenem, és semmilyen értelmes ellenkezésre, ellenszerre nem reagálnak.*

Erős–gyenge: *nem engedem meg magamnak, hogy „gyenge" legyek; nehogy észrevegyék, hogy nekem most nehéz, részben mert sérült és egyre kimerültebb vagyok, és tényleg nehéz; mikor már benne vagyok, akkor szinte lehetetlen kimászni az örvényből, annyira erőssé tud válni a sodrás*

B. Hangzó anyagban

Jó–rossz: *olyan szörnyű rossz érzés van bennem, tehát amitől néha azt érzem, tehát úgy is megszabadulnék, hogy kitépném; nagyon-nagyon-nagyon rossz, van, amikor ez, de ez így akár pillanatonként, vagy hogy ez így állandóan gomolyog, és akkor van a gomolygásnak egy olyan oldala, hogy, hogy valamit tennem kell, hogy szabaduljak ebből; az élmény az nagyon rossz, tehát az, hogy elvesztettem a fonalat magam fölött; és az a nagyon rossz kategóriája, tehát hogy mintha olyan, hogy az egy olyanfajta szakadék, aminek én jártam az alján már, de hogy attól lennebb is, mint ahol most, és én tudom, hogy mitől félek*

Aktív–passzív: *sötét gomolygáshoz, tehát amiben, amiben váltakozik az a, váltakoznak benne, ilyen (...) nem képek, mert nincsen kép formája, hanem ilyen, ilyen nagyon erős valamik; kifekszem, és tehát nem csinálok semmit*

Erős–gyenge: *tehát ez a nagyon erős ilyen menekülési vagy szabadulási vagy nem tudom milyen, tehát ez, hogy ilyen valamerre muszáj mennem, nem tudom, mit csináljak, de ez így nem, tehát ez a kibírhatatlan*

III. Kiégés

Hangzó anyagban

Jó–rossz: *határozottan érzem, hogy jó; jó érzés volt, hogy ezt meg merjem engedni magamnak; a jó dolgokkal együtt feljönnek negatívak is*

Aktív–passzív: *egy ilyen mókuskerékben forogtam*

Erős–gyenge: *úgy érzem, hogy nagyon sok, nagyon sok, éreztem, hogy ez nekem túl sok, érzem magamban hogy kutyafája nehéz*

IV. Szexuális identifikációs probléma

Hangzó anyagban

Jó–rossz: *ami nehezebb, ezek a hullámzások, hogy van, amikor egészen jól vagyok, van, amikor nem; itt szorít, érzem, és néha lemegy teljes zsigeribe is, és befeszít, és olyan derült égből, mint mikor az ember azt érzi, hogy minden rendben van és jó, és egy adott pillanatban minthogyha húznák fel a feszültséget*

Aktív–passzív: *nem tudok egy helyben ülni*

Erős–gyenge: *ami nehezebb, ezek a hullámzások, hogy van, amikor egészen jól vagyok, van, amikor nem; itt szorít, érzem, és néha lemegy teljes zsigeribe is, és befeszít, és olyan derült égből, mint mikor az ember azt érzi, hogy minden rendben van és jó, és egy adott pillanatban minthogyha húznák fel a feszültséget*

2.1.3. A pszichoterápiás korpuszvizsgálat eredményei

Összegezve a korpuszvizsgálati eredményeket a következőket figyelhetjük meg:

a. Írott terápiás anyagban:

A szorongásos zavarban szenvedő esetében a leggyakrabban azonosítható kognitív reláció a KINT–BENT (7) és az ÉLET ÚT metafora (5). A szorongásos lelkiállapotot jellemzik még a következő metaforák és relációk: A JÓ LELKIÁLLAPOT REND (2), A ROSSZ LELKIÁLLAPOT LEIGÁZÓ ERŐ (1), A MUNKA ÚT (1), AZ ELVÁRÁS TEHER (1), A FELELŐSSÉG TEHER (1), EGOCENTRIKUS VISZONYÍTÁSI PONT (1), AZ ERKÖLCSI ROSSZ TÁVOL VAN (1), FENT–LENT (1).

A depresszív személyiségzavarban szenvedő esetében a leggyakrabban azonosítható metafora AZ ÉRZELEM ÉLŐLÉNY (5), A ROSSZ ÉRZELMI ÁLLAPOT BETEGSÉG (2), és a leggyakoribb reláció a KINT–BENT (3). A depresszív lelkiállapotot jellemzik még a következő metaforák: AZ ÉRZELEM ÉLET (1), AZ ÉRZELEM SZÍN (1), AZ ÉRZELEM ÍZ (1), AZ ÉRZELEM FESZÜLTSÉG (1), A FÉLELEM NÖVÉNY (1), A ROSSZKEDV SÖTÉTSÉG (1), AZ ÉLET ÚT (1), A HARAG VESZÉLY (1), A HARAG ELLENSÉG (1), A FÁJDALMAS ÉRZÉS ELLENSÉG (1).

A kiégésben szenvedő esetében egy relációt tudtam azonosítani az érzelmi kifejezésekben: FENT–LENT.

b. Hangzó terápiás anyagban:

A szorongásos zavarban szenvedő esetében a leggyakrabban azonosított reláció a KÖZEL–TÁVOL (3). A szorongásos állapotot jellemzik még a következő relációk és metaforák: BENT–KINT (2), AZ ÉLET ÚT (2), AZ ÉRZELMI ÁLLAPOT HALADÁS (1).

A depresszív személyiségzavarban szenvedő esetében a leggyakoribb reláció a KINT–BENT (4), és előfordultak még a következő metaforák és relációk: A MAGÁNY ÜRES TÉR (1), KÖZEL–TÁVOL (1), A ROSSZ LENT VAN (1).

A kiégésben szenvedő esetében egy-egy előfordulással jelennek meg a következők: A JÓ ÉRZÉS NAGYOBB TÉR, A ROSSZ ÉRZÉS TELÍTETTSÉG, A ROSSZ ÉRZÉS TEHER, A ROSSZ ÉRZÉS ERŐFESZÍTÉS, AZ ÉRZELEM TEHER, A GYÓGYULÁS ÚT, KINT–BENT.

A szexuális identifikációban szenvedő esetében az ELMOZDULÁS mellett a KINT–BENT, LENT–FENT és KÖZEL–TÁVOL relációkat tudtam azonosítani.

Bár a különböző diagnosztikus kategóriákba sorolható személyektől gyűjtött nyelvi anyag nem dolgozható fel statisztikailag, mivel a minták nem egyformák, és a mintavétel sem azonos körülmények között történt, a fenomenológiai vizsgálat szempontjai szerint a következőket állapíthatjuk meg:

1. A szorongásos zavar esetében a kognitív metaforák inkább a téri relációkkal kapcsolatosak. Az érzelmi állapot leírása a BENT–KINT, KÖZEL–TÁVOL, FENT–LENT helyek és irányok szerint történik.
2. A depresszív zavar esetében a kognitív metaforák inkább az érzékeléssel kapcsolatosak: SZÍN, ÍZ, SÖTÉTSÉG.
3. A kiégési szindróma szintén a depresszív zavarok csoportjába sorolható, és az érzelmi állapot leírásában ennek a diffúz, nehezen megfogható állapotnak a konceptualizációs kísérletét figyelhetjük meg: A ROSSZ ÉRZÉS FESZÜLTSÉG, ERŐFESZÍTÉS, TELÍTETTSÉG, TEHER.

4. A szexuális identifikációs problémával küszködő személytől származó nyelvi anyag kisebb, de a benne azonosítható kognitív domének, az ELMOZDULÁS, ÉRINTÉS, FESZÜLTSÉG, BEZÁRTSÁG leírják a kliens testi tüneteit.

Az a mód, ahogyan az első két diagnosztikus kategóriába sorolható személy leírja a lelkiállapotát, alátámasztja a két lelki zavar egzisztenciaanalitikus értelmezését. Az egzisztenciaanalízis értelmezésében a szorongás az ember első egzisztenciális alapmotivációjából fakadó szükségletének a hiányos kielégítése. Az ember elsődleges szükséglete az élettér kialakítása (Längle 2000: 23). Kognitív nyelvészeti szempontból a tapasztalat tériesülése írja le az embernek ezt az elsődleges szükségletét.

A depresszív zavar egzisztenciaanalitikus értelmezésben a második egzisztenciális alapmotivációs szükséglet ki nem elégítettségének következménye, amely az érzékelő léttel van összefüggésben (Längle 2000: 25). A lelki jólléthez az embernek szüksége van az érzékszervekből származó tapasztalataira, és amint fentebb láttuk, az érzelmi állapotaink elválaszthatatlanok az érzéseinktől.

Ha csak a kognitív metaforák és domének szerint vizsgáljuk a nyelvi anyagot, azt láthatjuk, hogy bár fontos szerepük van az érzelmi állapotok leírásában, nem tudnak differenciált meglátásokat nyújtani arról, hogy miként éli meg teljesen egyedi módon a személy saját lelkiállapotát. A legtöbb érzelmet ugyanazok a kognitív domének írják le. A legáltalánosabb az érzelmi állapot megfogalmazásában a TARTÁLY (konténer) séma, amely a KINT–BENT reláción alapszik: az ember mindig valamilyen lelkiállapotban van, vagy a testrészei olyan tartályok, amelyek tartalmaznak valamit: érzelmet, gondolatot, dolgokat.

A BENT–KINT reláció mind a négy személy nyelvi anyagában jelen van, de más-más képből származik. A depresszív zavarban *befalazás*ról vagy ürességről van szó, a szorongásos zavarban az általánosabb jellegű *világ*ról. A szorongásos zavarban szenvedő személy a BENT–KINT relációban a világ és önmaga közti határt fogalmazza meg: *mintha a saját világomba lennék bezárva; egy rossz világot találtam ki, és abba zártam magam;* vagy önmaga és Isten között: *mintha rossz ember lennék, aki kiesett Isten pártfogásából;* a viszonyítási pont pedig önmaga: *a világ körülöttem forog.* Ehhez a viszonyítási ponthoz kapcsolódik a KÖZEL–TÁVOL reláció, ami szintén gyakoribbnak tűnik a szorongásos zavarban. A távolítás több kifejezésben is megfigyelhető: *apám elhidegült tőlem; volt egyfajta elidegenedés az otthontól; nem szabad elhagynom magamat; jobb lett volna elkerülni azokat a dolgokat, amik ehhez vezetnek; elaljasodok.*

A depresszív zavarban szenvedő személy a BENT–KINT relációt nemcsak a külvilággal való kapcsolatban állítja fel: *az, ami kifele visz, tehát azon a helyen egy nagy lyuk; azt érzem, hogy olyan szinten vagyok befalazva,* hanem mintegy önmagában is: *az az üresség (belső) magába szippantott, olyan értelemben, hogy szinte majdnem elvesztettem a kapcsolatot saját magammal.*

A szexuális identifikációs problémával küszködő személy alapérzelme a szorongás, és a pánik érzésének megfogalmazását ugyancsak a BENT–KINT relációra építi, de a képi megjelenítés különbözik az első kettőtől: *bedobozolom magamat egy kicsit ebbe a helyzetbe.*

A konceptuális kognitív metafora funkciója a leegyszerűsítés, a kategorizálás. A hangulatreprezentációk azonban több dimenzió mentén egyszerre ragadják meg az érzelmi átélést és több képi anyagot tartalmaznak, ahogyan fentebb is láttuk, az egyszerű kognitív sémák (BENT–KINT) különböző képi reprezentációkhoz (doboz, fal, lyuk) kapcsolódhatnak.

A hangulatreprezentációk fentebb említett dimenzióit azonosítottam a nyelvi anyagban a négy különböző típusú lelki zavar esetében. Mind a négy típus esetében találtam példákat a három fő dimenzióra: jó–rossz, aktív–passzív, erős–gyenge. Nem tudunk statisztikai elemzést végezni, de ha fenomenológiailag vizsgáljuk, az alábbiakat állapíthatjuk meg:

1. A szorongásos zavar esetében az értékelési dimenzió az erőteljesebb. A rossz nemcsak az érzésre, hanem a lelkiállapotra, az egész emberre kiterjed. A *rossz* szó előfordulási gyakorisága a szorongásos zavar teljes nyelvi anyagában 0,56%. A *jó* is jelen van, de az nem kapcsolódik az érzések értékeléséhez. A *jó* szó gyakorisága 1,07%, de gyakran a *nem* tagadószóval jelenik meg: *nem jó, hogy mindent lassan csinálok; nem jó, hogy sokat költök; nem jó helyen próbálom keresni az életem célját; nem jó, hogy az otthoni gondok mellett még én is szomorítom.* A nyelvi anyagban a vizsgált szavak közül a *nem* szó a leggyakoribb, 6,18%. A szorongásos zavar egy másik jellemzője klinikai szempontból a feltételes gondolkodás, ami megmutatkozik a *ha* kötőszó relatív gyakoriságában is, és a kényszeresség, amit a *kell* ige használatának gyakorisága is mutat (Vargha–Szabó 2009: 123).

2. A depressziós zavar esetében megfigyelhetjük a lelkiállapot analógiás-képi módon történő leírását. Az értékelés, az intenzitás és az aktivitás dimenziók itt sokkal jobban összefolynak, mint az előző esetben.

Az értékelés és az intenzitás együtt jelenik meg: *nagyon-nagyon rossz; nagyon nagyon nagyon rossz; iszonyú sötétség; szörnyű rossz* érzés; *az élmény az nagyon rossz; a nagyon rossz kategóriája.* Ebben az esetben is a *nem* szó elég gyakori, 5,8%, és hasonlóképpen egyrészt a *jó*-val kapcsolódik össze: *nem jó számomra, amiben vagyok; nem jó, hogy beszűkült az ismeretségi köröm; nem jó, hogy állandó feszültség a megélhetés terhe.* Másrészt pedig a hiány kifejezője:

„Nagyon sok negatív gondolat és fájdalmas érzés gomolyog benne, amik összefognak ellenem, és semmilyen értelmes ellenkezésre, ellenszerre nem reagálnak"; „Engem senki sem szeret"; „Már nem is emlékszem, mikor ölelt meg valaki utoljára úgy igazán"; „Soha nem hívnak sehová, nem akarnak velem lenni"; „Nekem miért nincs társam, miért nem lehet családom?"; „Engem soha nem akart senki"; „Minek vagyok a világon?"; „Nem tudok jó emberi kapcsolatokat kialakítani, nem megy, nem tudom, hogyan kell, nem tudom, mit csinálok rosszul"; „Senki nem tud segíteni, és nem is akar senki segíteni nekem"; „Mindent elrontok"; „Reménytelen"; „Ennek így semmi értelme"; „Kibírhatatlan", és így tovább (írott nyelvi anyagból).

A példának bemutatott nyelvi anyagban a hiányt a fosztóképző is jelzi (*reménytelen, kibírhatatlan*), de az összehasonlítás céljából csak a *nem* szót kvantifikáltam.

Az értékelés, az intenzitás és az aktivitás dimenzió együtt jelenik meg a *sötét gomolygás*ban is:

Olyan sötét gomolygáshoz, tehát amiben, amiben váltakozik az a, váltakoznak benne, ilyen (...) nem képek, mert nincsen kép formája, hanem ilyen, ilyen nagyon erős valamik. Tehát egyszer ez, hogy (...) hogy nagyon nagyon nagyon rossz, van amikor ez, de ez így akár pillanatonként, vagy hogy ez így állandóan gomolyog, és akkor van a gomolygásnak egy olyan oldala, hogy, hogy valamit tennem kell, hogy szabaduljak ebből, tehát ez a nagyon erős ilyen menekülési, vagy szabadulási vagy nem tudom milyen, tehát ez, hogy ilyen valamerre muszáj mennem, nem tudom, mit csináljak, de ez így nem, tehát ez a kibírhatatlan (hangzó nyelvi anyagból).

3. A kiégésben szenvedő és a szexuális identifikációs problémával küszködő személyek nyelvi anyagában az értékelési dimenzió nem annyira polarizált: *a jó dolgokkal együtt feljönnek.negatívak is; ami nehezebb, ezek a hullámzások, hogy van, amikor egészen jól vagyok, van, amikor nem.* A nyelvi anyagban a vizsgált szavak közül ebben az

esetben is a *nem* szó a leggyakoribb (kiégés: 4,83%, szexuális identifikáció: 3,9%). A *nem* azonban nem a *jó*-val kapcsolódik össze, hanem valamilyen igével legtöbbször: *nem akarok, nem tudok, nem hiszek, nem vártam, nem kellett, nem érzek.*

Az intenzitás és az értékelés dimenzió összekapcsolása ebben az esetben is megfigyelhető: *itt szorít, érzem,* és *néha lemegy teljes zsigeribe is, és befeszít,* és *olyan derült égből, mint mikor az ember azt* érzi, *hogy minden rendben van és jó,* és *egy adott pillanatban minthogyha húznák fel a feszültséget.*

2.2. Az érzelmek és a téri helyek kapcsolatai

A kognitív nyelvészetben a metaforák egyik fajtájaként tartják számon az olyan kifejezéseket, amelyekben a forrástartományként értelmezett elem valamilyen téri hely vagy irány. Lakoff és Johnson (1980: 14) ezeket *térmetaforák*nak (*orientational metaphor*) tekinti. Egyik ismert példa erre A BOLDOGSÁG FENT VAN, illetve A SZOMORÚSÁG LENT VAN, amelyet változatos nyelvi kifejezésekben lehet azonosítani a világ legkülönbözőbb nyelveiben. Szilágyi (1996: 17) is felsorol néhány idesorolható példát (*felderül, felélénkít, felelevenít/elevenedik, felfrissít/frissül, felhangol, fellelkesedik/lelkesít, felvidít/vidul, felvillanyoz, emelkedett hangulat,* illetve *lehangol(ó), levert(ség), letört(ség), mélyponton van*),de az ilyeneket nem metaforáknak tekinti (ezekben ugyanis nincs semmiféle hasonlóság, ami pedig a metafora alapja), és nem is fogalmi alapon értelmezi őket, hanem az értékjelentések kapcsolatai alapján.

A FENT-nek a boldogsággal való kapcsolatát a fogalmi rendszer alapján nehéz lenne értelmezni, hiszen az érzelmeknek nincs térbeli helyük vagy kiterjedésük, így racionálisan a kettőnek semmiféle kapcsolata nem lehet egymással. Lakoff és Johnson (1980: 15) azzal a testi tapasztalattal próbálja az eredetét megmagyarázni, hogy a boldogsággal az egyenes, a szomorúsággal pedig a görnyedt testtartás jár együtt, és ez határozná meg a *boldogság* fogalmunk konceptualizálását. Ez a magyarázat azonban erőltetettnek tűnik. Valószínűbbnek látszik az a felfogás, miszerint ez a kapcsolat nem is a racionális, fogalmi alapú elménk, hanem a lelkünk rendszeréhez tartozik, ahova az érzelmek és az értékjelentések is.

Továbbra is kérdés azonban, hogy az érzelmeknek a téri helyekkel és viszonyokkal való kapcsolata alapjában véve csak egy nagyon általánosan elterjedt nyelvi konvenció-e, vagy maguknak az érzelmek hangulatreprezentációinak van egy olyan téri (hangulat)alakzatuk,

amely nem konvenciókon alapul, a nyelvi kifejezések pedig ezt fejezik ki szimbolikusan. Az utóbbira vallhat az, hogy a FENT-nek a boldogsággal való kapcsolata a világ számos, egymástól nagyon eltérő szerkezetű nyelvében is megfigyelhető.

Erre a kérdésre is próbáltam választ találni azzal, hogy elvégeztem egy kérdőíves kutatást, amely az érzelmi állapotokra utaló szavak és különböző téri helyek és viszonyok közti társítások vizsgálatát tűzte ki célul. A kérdőívet a Google kérdőívszerkesztője segítségével állítottam össze, és internetes felületen juttattam el a személyekhez. A kitöltőt arra kértem, hogy a megadott érzelemszavak mellett felkínált, téri helyre vagy viszonyra vonatkozó szavak közül jelölje be azt, amelyiket odaillőbbnek, az érzelemszóval találóbbnak érez. (A kitöltés során az egyes kérdések sorrendje véletlenszerű volt mindegyik kitöltő esetében.) Így lehetővé vált az, hogy az érzelemszavak téri kifejezésekkel való asszociációit nyelvi kontextuson kívül, pusztán önmagukban nézve vizsgálhassam.

A nyelvet azonban nem lehetett teljesen kizárni, hiszen a kérdőívben megadott érzelemszavak és választási opciók magyarul voltak. Éppen ezért a magyar kérdőív román nyelvű változatát is elkészíttettem, és kínai nyelvre is lefordíttattam, illetve az adott nyelvhez alkalmaztam, hogy az eredmények feldolgozása során a három nyelvi minta összehasonlításával képet kaphassunk arról, hogy a nyelv milyen mértékben befolyásolja a válaszokat. A magyar mellett azért is esett a választás az ettől tipológiailag eléggé eltérő román nyelvre, mert míg a magyarban az érzelmek téri kapcsolatait nagymértékben a gazdag igekötőrendszer is kifejezi – akárcsak az angolban az elöljárós igék (*phrasal verbs*) –, a románban igekötők híján erre nincs lehetőség. A kínai mintára pedig azért volt szükség, mert a magyar és a román esetében a kulturális háttér sok tekintetben hasonló, a kínai viszont eléggé különbözik ezektől.

A kérdőív nyolc érzelemkategóriába tartozó érzelemszavakra kérdez rá, Goleman (1997: 428) kategorizálását véve alapul. Goleman szerint az érzelmeket nehéz kategorizálni, hiszen az „érzelem szó egy érzést jelöl a hozzá kapcsolódó gondolatokkal, pszichés és testi állapotokkal és cselekvési késztetésekkel. Száz meg százféle érzelem létezik, vegyülnek, variálódnak, mutációik és árnyalataik keletkeznek. Az érzelemnek sok olyan finom árnyalata van, amelyre még szavunk sincsen" (1997: 427). A Goleman által megnevezett alapérzelmek a következők:

„*Harag:* düh, felháborodás, neheztelés, méreg, ingerültség, méltatlankodás, harapósság, ellenszenv, bosszúság, sértődékenység,

ellenségesség, véglete talán a beteges gyűlölködés és az erőszak.

Bánat: gyász, bánkódás, levertség, borongás, melankólia, önsajnálat, magány, csüggedés, kétségbeesés, véglete a súlyos depresszió.

Félelem: szorongás, balsejtelem, idegesség, gondterheltség, riadalom, bizalmatlanság, óvatosság, nyugtalankodás, iszony, rémület, rettegés; patológiás esetben pánik és fóbia.

Élvezet: boldogság, öröm, megkönnyebbülés, elégedettség, derű, tetszés, mulatság, büszkeség, érzéki gyönyör, mámor, elragadtatás, vágyteljesítés, kielégülés, eufória, szertelenség, ekszták-zis, véglete a mánia.

Szeretet: elfogadás, szívélyesség, bizalom, jóság, vonzódás, odaadás, imádat, rajongás, agapé.

Meglepetés: sokk, meghökkenés, ámulat, csodálkozás.

Undor: lenézés, megvetés, gúny, viszolygás, averzió, nemtetszés, elutasítás.

Szégyen: bűntudat, zavar, csalódottság, lelkifurdalás, megalázottság, megbánás, önemésztés, töredelem." (Goleman 1997: 428)

A lista összeállítása és az eredmények feldolgozása során egyes esetekben más kategóriába soroltam az adott érzelmet, egyes kategóriákat kibővítettem. A különböző csoportokhoz tartozó érzelmeket nemcsak főnévi, hanem igei és melléknévi formában is megjelenítettem. Vértes (1985: 43) is megállapítja, hogy bizonyos igei formák is vonatkoznak érzelemre (ellenszenvre, vágyra, gyűlöletre, szeretetre), és az Ortony és munkatársai (1987: 356) által kidolgozott taxonómia sem csak főnévi megnevezéseket tartalmaz.

Minden érzelmi állapotot jelölő szóhoz téri dimenziókat jelölő határozószókat vagy névutókat társítottam. Az eredetileg 63 érzelmi állapotot jelölő szóból álló listát lecsökkentettem, mivel nagyon időigényes lett volna a kérdőív kitöltése. A kérdőív végső variánsa 57 érzelmi állapotra utaló szót tartalmaz, és ezek a következők:

1. Bánat kategória: *bánat, bánkódik, búskomor, csalódott, csüggedt, gyászol, kétségbeesett, levert, magányos, szomorú.*
2. Félelem kategória: *bizalmatlan, félelem, nyugtalan, óvatos, rémült, retteg, riadt, szorong.*
3. Harag kategória: *bosszús, dühös, ellenszenvet érez, gyűlöl, harag, ingerült, méltatlankodik, mérges, neheztel, sértődött.*

4. Szégyen kategória: *bűnös, emészti magát, féltékeny, irigy, szégyen, zavart.*
5. Undor kategória: *gúnyos, undor, viszolyog.*
6. Meglepetés kategória: *csodálkozik, meglepetés.*
7. Élvezet kategória: *boldog, büszke, derűs, elégedett, élvezet, gyönyörködik, kielégült, örül, vágyik.*
8. Szeretet kategória: *bízik, hálás, jóságos, rajong, remél, szerelmes, szeret, szeretet, vonzódik.*

Hasonlóképpen lecsökkentettem a határozószókkal és névutókkal való társítások számát is, így az eredetileg tervezett 63×15 = 945 kombinációból 659 maradt. Ilyen módon a kérdőív kitöltése körülbelül 30-35 percet vett igénybe.

A hely- vagy irányjelölő szavak a tér három dimenziójára, valamint bizonyos térbeli helyekre és viszonyokra vonatkoztak, és párban, illetve hármas társításban jelentek meg a kérdőívben:

Vízszintes sík: *elöl–hátul–mellett, közel–messze*
Függőleges sík: *lent–fent, alatt–fölött–rajta*
Térfogat vagy terület (3 dimenzió): *kint–bent, keresztül–körül–között*

A fentiek közül a román és kínai nyelvű kérdőívben a *keresztül–körül–között* nem szerepelt, a kínaiban pedig az *alatt–fölött–rajta* sem. Néhány érzelemszó esetében a román és kínai nyelvű kérdőívben bizonyos téri helyekre nem volt kérdés, így egy-egy személy a magyar nyelvűben összesen 268 kérdésre válaszolt, a románban 231-re, a kínaiban pedig 136-ra.[16]

2.2.1. A magyar nyelvű kérdőíves kutatás

A kérdőívet 143-an töltötték ki, és két csoportba tartoznak: harmadéves bölcsészkari hallgatók és nem filológusok csoportjába. A kitöltő személyekre vonatkozó demográfiai adatok a következők: a teljes mintára vonatkozó életkori átlag 33,82 (a szórás 13,47). A férfiak és nők életkori átlagai hasonlók, a csoport elemszámai között viszont nagy a

[16] A kérdőívben szereplő kérdések számának csökkentését a magyar nyelvű kérdőív feldolgozása után levont következtetések nyomán döntöttem el. A részletesebb indoklás az adott nyelvű kérdőív tárgyalásánál található.

különbség, és a kétmintás t-próba statisztikai mutatói nem szignifikánsak, ezért nem összehasonlíthatók.

	Nem	Elemszám	Átlag	Szórás
Életkor	Nők	115	33,56	13,472
	Férfiak	28	34,89	13,672

A kitöltő személyek közül 40-en filológus hallgatók, csoportjuk életkori átlaga 24,35 (4,42-es szórással), 103-an pedig nem filológusok (az életkori átlag 37,50, a szórás 14,01). Ebben az esetben tehát a két csoport életkori átlagai szignifikánsan eltérnek.

2.2.1.1. Az érzelemszavak eloszlása a téri helyek szerint

A társítások gyakorisága alapján megvizsgáltam, hogy az érzelmi kategóriákhoz milyen téri irányok kapcsolódnak. A legnagyobb gyakorisággal egy bizonyos téri hellyel társított szó a *szeretet* kategóriában lévő *bízik*, amelyet a kérdőívet kitöltők 95%-a kapcsolt össze a *bent* szóval. Az 50% körüli megoszlás azt jelenti, hogy a résztvevők nem tudták társítani a szót valamilyen téri hellyel vagy viszonnyal. Nehéz volt eldönteniük például, hogy a *viszolyog* szóhoz a *bent* vagy *kint* tartozik-e inkább, vagy az *ingerült*höz a *közel* vagy a *messze*. A két választási lehetőség esetében a 75%-os, a három választási lehetőség esetén a 67%-os gyakoriságot tekintettem alsó határnak ahhoz, hogy megállapítsam, egy adott érzelemhez leginkább melyik téri hely vagy viszony tartozik a kérdőívet kitöltő személyek szerint.

1. Térfogatra utaló szavak

Kint: Ehhez a szóhoz, bár nem éri el a 75%-os határt, egyetlen szó kapcsolódik, az *undor* kategóriába tartozó *gúnyos* (gyakoriság 104; 72,7%).

Bent: A legtöbb érzelemszó, amely a *bent*tel kapcsolódik össze, a *szeretet* és *élvezet* kategóriába tartozik, három kivétellel (*emészti magát, szomorú* és *szorong*). Amit még érdemes észrevenni, hogy egy kivétellel (ami viszont szerintem elhanyagolható, mert a *szeret* és *szeretet* észlelési szempontból ugyanaz) itt csak melléknévi és igei formák vannak.

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
bízik	szeretet	136	95,1
szeret	szeretet	131	91,6
szeretet	szeretet	130	90,9
szerelmes	szeretet	128	89,5
hálás	szeretet	127	88,8
remél	szeretet	126	88,1
boldog	élvezet	124	86,7
örül	élvezet	119	83,2
emészti magát	szégyen	118	82,5
elégedett	élvezet	117	81,8
jóságos	szeretet	117	81,8
vágyik	élvezet	117	81,8
szomorú	bánat	110	76,9
szorong	félelem	110	76,9
vonzódik	szeretet	110	76,9

2. Területre utaló szavak

Ebben a csoportban egyetlen szótársítás sem érte el a 67%-os határt:

Keresztül: A leggyakoribb szó, amellyel társították, a *harag* kategóriába tartozó *gyűlöl* (67; 46,9%).

Körül: A két leggyakoribb szó itt az *óvatos* (*félelem* kategória, 83; 58%) és a *jóságos* (*szeretet* kategória, 75; 52,4%).

Között: A három leggyakoribb szó a *bánat* (*magányos*: 62; 43,4%) és a *félelem* (*retteg*: 63; 44,1%; *szorong*: 62; 43,4%) kategóriába tartozik.

3. A függőleges dimenzióra utaló szavak

Fent: Három érzelemkategória tartozik ide (*szeretet, élvezet, meglepetés*), az érzelemszavak közül csak három főnévi (*szeretet, élvezet, meglepetés*).

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
boldog	élvezet	134	93,7
szerelmes	szeretet	130	90,9
örül	élvezet	129	90,2
szeretet	szeretet	127	88,8
remél	szeretet	125	87,4
elégedett	élvezet	124	86,7
gyönyörködik	élvezet	124	86,7
élvezet	élvezet	123	86,0
derűs	élvezet	122	85,3
vonzódik	szeretet	121	84,6
bízik	szeretet	120	83,9
jóságos	szeretet	119	83,2
meglepetés	meglepetés	119	83,2
csodálkozik	meglepetés	116	81,1
büszke	élvezet	113	79,0
kielégült	élvezet	113	79,0
vágyik	élvezet	112	78,3

Lent: Ide négy érzelemkategória tartozik (főnevek: *bánat, félelem, szégyen, harag*, és számos hozzájuk tartozó ige és melléknév is).

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
bánat	bánat	131	91,6
búskomor	bánat	131	91,6
retteg	félelem	130	90,9

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
csüggedt	bánat	129	90,2
szégyen	szégyen	129	90,2
szomorú	bánat	129	90,2
bánkódik	bánat	128	89,5
magányos	bánat	128	89,5
csalódott	bánat	127	88,8
bűnös	szégyen	126	88,1
emészti magát	szégyen	124	86,7
félelem	félelem	124	86,7
bizalmatlan	félelem	123	86,0
gyászol	bánat	123	86,0
szorong	félelem	123	86,0
rémült	félelem	118	82,5
ellenszenvet érez	harag	117	81,8
bosszús	harag	116	81,1
zavart	szégyen	115	80,4
neheztel	harag	114	79,7
harag	harag	111	77,6
riadt	félelem	111	77,6
sértődött	harag	111	77,6
nyugtalan	félelem	108	75,5

Alatt: Itt két kategóriába (*szégyen, bánat*) tartozó melléknevek vannak, és egy ige.

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
magányos	bánat	115	80,4
bűnös	szégyen	102	71,3
búskomor	bánat	101	70,6

emészti magát	szégyen	101	70,6
csüggedt	bánat	98	68,5

Fölött: A 67%-os határt egyetlen szó sem érte el; a leggyakoribb az *élvezet* kategóriába tartozó *büszke* (90; 62,9%).

Rajta: A 67%-os határt nem érte el egyik szó sem; a leggyakoribb itt az *élvezet* kategóriába tartozó *gyönyörködik* (68; 47,6%).

4. A vízszintes dimenzióra utaló szavak

Elöl: A *szeretet* és az *élvezet* kategóriához tartozó melléknév, illetve ige tartozik ehhez a helyhez, ha a relatív gyakoriságot vesszük alapul.

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
remél	szeretet	85	59,4
derűs	élvezet	83	58,0

Hátul: Leginkább a *félelem, harag, bánat, szégyen, undor* kategóriák szavai kapcsolódnak hozzá.

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
gyűlöl	harag	99	69,2
csüggedt	bánat	97	67,8
szégyen	szégyen	97	67,8

Mellett: Egyetlen kategóriához (*szeretet*) tartozó igék kapcsolódnak hozzá, ha a relatív gyakoriságot vesszük alapul.

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
bízik	szeretet	87	60,8
vonzódik	szeretet	86	60,1
szeret	szeretet	85	59,4

KÖZEL: Három érzelemkategóriát (*szeretet, élvezet, meglepetés*) találtunk ezen a dimenzión.

Érzelem	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
szeret	szeretet	132	92,3
szeretet	szeretet	128	89,5
örül	élvezet	127	88,8
jóságos	szeretet	125	87,4
bízik	szeretet	122	85,3
derűs	élvezet	122	85,3
szerelmes	szeretet	122	85,3
boldog	élvezet	121	84,6
elégedett	élvezet	118	82,5
élvezet	élvezet	116	81,1
vonzódik	szeretet	113	79,0
kielégült	élvezet	109	76,2
meglepetés	meglepetés	108	75,5

MESSZE: A 75%-os határt nem érte el egyik szó sem, a legnagyobb gyakorisággal a *gúnyos*hoz társították (99; 69,2%).

2.2.1.2. A magyar nyelvű kérdőíves kutatás eredményei

Vértes O. András szerint (1996: 186–189) bizonyos érzelmek némely korban kisebb vagy nagyobb szerephez jutnak. A klasszikus wundti érzelemelméleti hagyomány alapján megkülönbözteti az *oldó-megnyugtató* és a *feszültségi-izgalmi* érzelmek kategóriáit. Véleménye szerint korának hiányosságai az olyan oldó érzelmek apadásának következménye, mint a bizalom, barátság, remény, a védettséget és humort kísérő érzelmek és a türelem. Jelen kutatásomnak nem tartozik a tárgyához, hogy mennyiben csökkent vagy nem az oldó-megnyugtató érzelmek aránya, de megvizsgálhatom, hogy milyen nyelvi alapja lehetséges annak, hogy egyes érzelmeket oldó-megnyugtató érzelmeknek, másokat feszültségi-izgalmi érzelmeknek tekintünk.

Fónagy Iván (1990: 3–4) a pszichoanalitikus elméletből kiindulva párhuzamot von a műalkotás, valamint annak alapegysége, a mondat és a lelki működés dinamikája között: ahogyan a lelki működést két törekvés, az *ismétlés* és a *feszítés-oldás* dinamikája határozza meg, ugyanúgy egy mű struktúráját is. Az ismétlésre való törekvést a lelki regresszióra való hajlammal, a feszítés-oldás törekvését az örömkeresés ösztönével állíthatjuk párhuzamba. Fónagy (1990: 32) nemcsak az analitikus alap lelki törekvéseket terjesztette ki a szöveg értelmezésére, hanem a szövegben használatos gondolatalakzatok mögött tipikus dinamikus absztrakciókat vélt felfedezni. A chiazmus, reddició, gradáció és hiperbaton alakzatait tipikus fantáziákra vezette vissza. Szerinte az emberi tudattalanunkban fellelhetők ezek a minták, alakzatok, amelyek inkább képiek, mint fogalmiak. Ezek az alakzatok „a konkrét fantáziákról leválnak, hogy valamiféle módon reprezentálják azt, ami ezekben a fantáziákban konstans, tipikus. Ez egyértelmű azzal, hogy az alakzatok absztraktív gondolati munka termékei. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ez az absztrahálás más minőségű, mint a fogalmi absztrakció. Mindenekelőtt más szinten, a tudatos gondolkodás szintje alatt zajlik. Még lényegesebb ennél, hogy a gondolatalakzat mást ragad meg, mást von el a konkrét összefüggésekből, mint a fogalmi gondolkodás. A kínai árnyjáték hasonlatát közvetlenül vagy közvetlenebbül értelmezhető kijelentésére átfordítva talán azt mondhatjuk, hogy a jelenségek mozgásformáját őrzi meg: dinamikus absztrakció" (Fónagy 1990: 32).

Az elemzés során a vizsgált érzelmi állapotokat jelölő szavak mögött is olyan téri dimenziókkal leírható mintázatokat kerestem, amelyek némiképpen állandósulnak egy adott érzelemcsoporton belül, vagy tipikusnak mondhatók egy adott érzelemre.

Az oldó-megnyugtató érzelmek téri asszociációi és mintái

Ebbe a csoportba a következő érzelemkategóriák tartoznak: *szeretet, élvezet, meglepetés*. A statisztikai elemzés alapján láthatjuk, hogy az ezekbe a kategóriákba tartozó érzelmi állapotra utaló szavak három téri hely mentén tömörülnek: *bent, fent, közel*. AZ ELÖL–HÁTUL–MELLETT dimenzió téri helyei nem rendelkeztek statisztikai súllyal. (Az alábbi táblázatban a százalékok azt mutatják, hogy a kétválaszos kérdésekre a 143 válaszoló hány százaléka társította a megadott érzelemszóval az illető téri helyet, tehát pl. a *bent* és *kint* közül a *bent*et. A táblázatba csak a 75% fölötti társítások kerültek be a százalékok csökkenő sorrendjében.)

Érzelem	Érzelem-kategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
bízik	szeretet	BENT	136	95,1
szeret	szeretet	BENT	131	91,6
szeretet	szeretet	BENT	130	90,9
szerelmes	szeretet	BENT	128	89,5
hálás	szeretet	BENT	127	88,8
remél	szeretet	BENT	126	88,1
boldog	élvezet	BENT	124	86,7
örül	élvezet	BENT	119	83,2
elégedett	élvezet	BENT	117	81,8
jóságos	szeretet	BENT	117	81,8
vágyik	élvezet	BENT	117	81,8
vonzódik	szeretet	BENT	110	76,9
boldog	élvezet	FENT	134	93,7
szerelmes	szeretet	FENT	130	90,9
örül	élvezet	FENT	129	90,2
szeretet	szeretet	FENT	127	88,8
remél	szeretet	FENT	125	87,4
elégedett	élvezet	FENT	124	86,7
gyönyörködik	élvezet	FENT	124	86,7
élvezet	élvezet	FENT	123	86,0
derűs	élvezet	FENT	122	85,3
vonzódik	szeretet	FENT	121	84,6
bízik	szeretet	FENT	120	83,9
jóságos	szeretet	FENT	119	83,2
meglepetés	meglepetés	FENT	119	83,2
csodálkozik	meglepetés	FENT	116	81,1
büszke	élvezet	FENT	113	79,0
kielégült	élvezet	FENT	113	79,0

Érzelem	Érzelem-kategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
vágyik	élvezet	FENT	112	78,3
szeret	szeretet	KÖZEL	132	92,3
szeretet	szeretet	KÖZEL	128	89,5
örül	élvezet	KÖZEL	127	88,8
jóságos	szeretet	KÖZEL	125	87,4
bízik	szeretet	KÖZEL	122	85,3
derűs	élvezet	KÖZEL	122	85,3
szerelmes	szeretet	KÖZEL	122	85,3
boldog	élvezet	KÖZEL	121	84,6
elégedett	élvezet	KÖZEL	118	82,5
élvezet	élvezet	KÖZEL	116	81,1
vonzódik	szeretet	KÖZEL	113	79,0
kielégült	élvezet	KÖZEL	109	76,2
meglepetés	meglepetés	KÖZEL	108	75,5

Mint látjuk, az oldó-megnyugtató érzelmek közül a válaszolók több mint 75%-a 17-et társított a *fent*tel, 13-at a *közel*lel és 12-t a *bent*tel. A három dimenzió között pedig több szó esetében is szignifikáns kapcsolatokat mutathatunk ki a következő párokban: *bent–közel, fent–közel, fent–elöl*. A szolidáris értékek vonzásának elve szerint a nyelvi világban a *fent–közel–kint–elöl,* valamint *lent–távol–bent–hátul* téri helyek kapcsolódnak egymáshoz (Szilágyi 1996: 31–33), ez a megállapítás azonban túlnyomórészt nem érzelemszavakon alapul. A kutatási eredmények szerint viszont a legtöbb idetartozó érzelmi állapothoz a *bent*et választották. A vizsgálódási keret nyilván más, a nyelvi világ elemzése és az asszociációs választás kerete különböző, de amikor a *bent* és *kint* között kell választani, egyértelműbb, hogy az érzelmi állapotok az emberen „belül" vannak, hiszen azok inkább BENT-szerű állapotok.

A következőkben megvizsgálom, hogy ezek a téri helyek hogyan jelennek meg a nyelvben, és van-e nyelvi relevanciája a dimenziók pólusai közötti kapcsolatoknak. Ha megpróbáljuk térileg is értelmezni a szavakat, akkor azokat két dimenzió pólusai közötti mozgásban

tudjuk megragadni, az igék esetében pedig a dimenziók pólusai megfelelnek azoknak az igekötőknek, amelyeket az ige felvehet, illetve a vonzataiknak:

A *bent–fent–közel* dimenziókon magas gyakoriságot elért igék közül (*bízik, szeret, vágyik, vonzódik, örül, remél, gyönyörködik, csodálkozik*) egyesek értelmezhetők nyelvi szempontból az összes dimenzión, mások kevésbé.

bízik
Bent: *bízik valamiben*
Fent, de fent–közel mozgásban értelmezhető: *rábízza magát*
Közel, de közel–bent mozgásban értelmezhető: *megbízza valamivel*
Elöl, de elöl–fent mozgásban értelmezhető: *elbízza magát, odabízza magát*[17]

szeret
Bent: *beleszeret*
Közel, de a közel–bent mozgásban értelmezhető: *megszeret valakit*
Elöl, de elöl–fent mozgásban értelmezhető: *elszeret valakit*[18]

A *szeretet* szó esetében a dimenziók közt nem találtam szignifikáns kapcsolatot.

örül
Bent: örömét *leli benne*
Közel, de közel–bent mozgásban értelmezhető: *megörült neki vonzódik, vágyik, csodálkozik*

Ezekben az esetekben a dimenziókat nem tudjuk összefüggéseikben értelmezni, mindegyik igének más vonzata van, így ez egyrészt a *közel*hez, másrészt a *rajta*, érintkezést mutató viszonyhoz kapcsolódik: *vonzódik hozzá, vágyik rá/utána, csodálkozik rajta.*

[17] Úgy az *elbízza*, mint az *odabízza* magát egy folyamatot jelent, valamilyen mozgást feltételez két pólus között, és az értelmezésem szerint, összhangban az eredményekkel is, ez az elöl-fent. Aki *elbízza magát*, az fenti pozícióba helyezi magát, *elöl akar lenni*, aki *odabízza magát*, az fentről egy lentebbi pozícióba helyezi magát, de úgy, hogy elöl marad, mert jelentése szerint ez egy pozitív cselekvés.

[18] Az *elszeret valakit* az én értelmezésemben egy olyan cselekvés, amely során valaki *több* lesz, mint a másik (birtokába jut valaminek, ami a másiké volt), és olyan pozícióba kerül, az eredményekkel összhangban, ami a másikhoz képest fent és elöl van.

Ha megvizsgáljuk a melléknevek vonzatait, akkor három csoportra oszthatjuk őket a hátterükben álló téri relációk szerint: tartalmazási reláció (*szerelmes vagyok bele*), érintkezési reláció (*boldog, elégedett vagyok vele*) és irányreláció (*hálás vagyok neki, jóságos vagyok hozzá*). A *derűs* szónak nincs semmilyen vonzata.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a *szeretet*, az *élvezet* és hozzá tartozó érzelmek (*bizalom, öröm*) téri szempontból *kiterjedt* érzelmek: a függőleges és vízszintes tengelyeken egyaránt vannak vetületeik, és volumetrikus jellemzőik is vannak. A téri reprezentációk alapján két csoportra oszthatjuk őket:

– „felszínszerű" érzelmek: vonzódás, gyönyör, vágy, csodálkozás, boldogság, elégedettség;
– „térfogatszerű" érzelmek: bizalom, szeretet, szerelem, remény, öröm.

Ha megpróbáljuk lélektanilag is értelmezni a szeretetet és a hozzá tartozó érzelmeket, azt láthatjuk, hogy az a mód, ahogyan ezek a szavakban megjelennek a nyelvi világunkban, nem pusztán konvencionalitás, hanem kifejez valamit annak fenomenológiájából. A szeretet tágassággal jellemezhető érzelem: aki szeret, az úgy érzi, hogy *tere van*, és ez ilyen kifejezésekben jelenik meg, mint a *szeretném átölelni az egész világot* vagy *repdesek a boldogságtól.*

Bańczerowski (2005a: 72) a pozitív érzelmek konceptualizálásának egyik doménjét a TÉRben azonosítja, és szerinte az érzelmeket a lakoffi téri orientációs metaforák strukturálják (Lakoff–Johnson 1980: 14–21). Ebben a koncepcióban a szervek tartályként szolgálnak (*tele van a szíve örömmel*), a pozitív érzelmeket pedig a kifele és felfele való mozgás szerint írhatjuk le (pl. *a boldogság kiült az arcára, felugrott örömében*).

A téri dimenziókat nemcsak a kognitív metaforák kifejezései, hanem maguk a szavak és vonzataik is hordozzák, ugyanakkor a szavak mögött felfedezhető téri reprezentációs primitívek megerősítik azokat a kognitív metaforákat, amelyek leírják a szeretet körébe tartozó érzelmeket: A BOLDOGSÁG FENT VAN, A BOLDOGSÁG FÖLDRŐL VALÓ FELEMELKEDÉS, A BOLDOGSÁG MENNYORSZÁGBAN LENNI, A BOLDOGSÁG KÖNNYEDSÉG (Kövecses 2000: 24).

Hermann Imre a szeretet térbeliségét pszichoanalitikusi terminusokban fogalmazza meg: „De a szeretet-gyöngédségre nemcsak az a jellegzetes, hogy a távolban is, pillanatnyi testi kapcsolat nélkül is él, hanem hogy mintegy teremt magának távolságot, vagyis a teret tágítja. A szeretetnek ez a lényeges vonása analízisekben is felszínre jut,

amikor például táguló gömbök (luftballon) szimbolizálják a szeretetet, és amikor valaki száját azért állítja a szeretet szolgálatába, mert az »szabadon kiterjeszkedik az éneklésben«. A szeretet fenomenológiai leírása sem hagyja ezt a lényeges vonást figyelmen kívül: a szerető egymásra vonatkozás a kimeríthetetlen teltséggel jellemezhető; minél többet adok, annál többem van, és mindkét irány határtalan. A valódi szeretet végtelennek érződik" (Hermann 1984: 493).

A szeretet érzelmeinek ezt a végtelenségét jelzi talán az is, hogy sem területileg (a *körül* és a *keresztül* dimenzióján nincs számottevő gyakoriságuk), sem mennyiségileg (a *közöttre* egyedül a *jóság* ért el relatív gyakoriságot) nem reprezentálható. Ennek ellenére a hétköznapi diskurzusban elég gyakori a „mennyiségi" és „területi" beszéd: *sok* és *nagy szeretetről* szokás beszélni.

Ha a szeretet és bizalom nyelvi megjelenését hasonlítjuk össze, láthatjuk, hogy a bizalom rendelkezik a legtöbb téri jellemzővel. Ez lélektanilag mindenképpen állja a helyét, hiszen az ember lelki fejlődésében ez a legalapvetőbb érzelem, a személyiségfejlődés legelső lépcsőfoka. Egzisztenciaanalitikusi értelmezésben az emberi fejlődés első feladata az élettér kialakítása, ez pedig csak úgy lehetséges, ha az ember rábízza magát valami nála nagyobbra. „A világot meg kell alapítanunk, hogy élhessünk benne." (Eliade 1999: 16) Az emberi lét és annak jelenségei tehát *tartalmazottak, bennefoglaltak, megtámasztottak* kell hogy legyenek.

A feszültségi-izgalmi érzelmek téri asszociációi és mintái

Ebbe a csoportba a következő érzelemkategóriák tartoznak: *bánat, félelem, harag, szégyen, undor.* A statisztikai elemzés alapján azt látjuk, hogy az ebbe a csoportba tartozó érzelmek négy dimenzión tömörülnek: *lent–bent–hátul–alatt.* A *közel–messze* dimenziók nem rendelkeztek statisztikai súllyal.

Érzelem	Érzelemkategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
magányos	bánat	ALATT	115	80,4
bűnös	szégyen	ALATT	102	71,3
búskomor	bánat	ALATT	101	70,6
emészti magát	szégyen	ALATT	101	70,6
csüggedt	bánat	ALATT	98	68,5

Érzelem	Érzelemkategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
emészti magát	szégyen	BENT	118	82,5
szomorú	bánat	BENT	110	76,9
szorong	félelem	BENT	110	76,9
gyűlöl	harag	HÁTUL	99	69,2
csüggedt	bánat	HÁTUL	97	67,8
szégyen	szégyen	HÁTUL	97	67,8
búskomor	bánat	HÁTUL	94	65,7
bánat	bánat	LENT	131	91,6
búskomor	bánat	LENT	131	91,6
retteg	félelem	LENT	130	90,9
csüggedt	bánat	LENT	129	90,2
szégyen	szégyen	LENT	129	90,2
szomorú	bánat	LENT	129	90,2
bánkódik	bánat	LENT	128	89,5
magányos	bánat	LENT	128	89,5
csalódott	bánat	LENT	127	88,8
bűnös	szégyen	LENT	126	88,1
emészti magát	szégyen	LENT	124	86,7
félelem	félelem	LENT	124	86,7
bizalmatlan	félelem	LENT	123	86,0
gyászol	bánat	LENT	123	86,0
szorong	félelem	LENT	123	86,0
rémült	félelem	LENT	118	82,5
ellenszenvet érez	harag	LENT	117	81,8
bosszús	harag	LENT	116	81,1
zavart	szégyen	LENT	115	80,4

Érzelem	Érzelemkategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
neheztel	harag	LENT	114	79,7
harag	harag	LENT	111	77,6
riadt	félelem	LENT	111	77,6
sértődött	harag	LENT	111	77,6
nyugtalan	félelem	LENT	108	75,5

A feszültségi-izgalmi érzelmek közül tehát kétválaszos kérdések esetében 24-et a válaszolók több mint 75%-a társított a *lent*tel és 3-at a *bent*tel, a háromválaszos kérdések esetében pedig ezek közül az érzelmek közül 5-öt társítottak 65%-on felül az *alatt*-tal, és 4-et a *hátul*lal. A négy dimenzió között pedig a következő szignifikáns kapcsolatokat találtuk: *hátul–bent* és *hátul–lent*. A *bent* szignifikánsan kapcsolódik még egyes esetekben a *közel*hez is, de ezek a társítások nem olyan nagy gyakoriságúak.

Hasonlóképpen az oldó érzelmekhez, megvizsgálom itt is, hogy ezeknek a kapcsolatoknak van-e nyelvi relevanciájuk. Az ezekkel a dimenziókkal legnagyobb arányban társított igék nagy részéhez nem lehet igekötőt társítani, és a legtöbbjüket a *lent*tel társították. A *neheztel, (el)csüggedt* (ha múlt idejű igének vesszük) és az *(el)emészti magát* igéknek lehet igekötőjük. A *neheztel rá* értelmezhető úgy is, hogy a mögötte található téri reprezentáció a felszínt ragadja meg.

Lent: *retteg, bánkódik, gyászol, ellenszenvet érez, neheztel*
Hátul: *gyűlöl*
Lent–bent: *szorong*
Bent–lent–alatt: *emészti magát*

A melléknevek és a főnevek közül is a legtöbb csak a *lent*hez kapcsolódik.

Lent: *bizalmatlan, bosszús, csalódott, rémült, riadt, nyugtalan, sértődött, zavart*
Lent–alatt: *magányos, bűnös*
Lent–bent: *szomorú*
Hátul–alatt: *búskomor* (a *hátul*lal való társításban csak 65,7%-ot ért el)
Lent–alatt–hátul: *csüggedt*
Lent: *bánat, félelem, harag*
Lent–hátul: *szégyen*

Bańczerowski (2005b: 204) a félelem negatív tartományába tartozó érzelmek konceptualizálásában a TARTÁLY és az ERŐ doméneket azonosítja. Ebből kiindulva értelmezhetjük a *lent*tel való társítás gyakoriságát: a félelem érzelmei (riadtság, rémültség, rettegés) le-nyomják az embert, de hasonlóképpen a szomorúság érzelmei is (csalódottság, bánat, gyász). Olyan érzelmek ezek, amelyekkel szemben az ember tehetetlenséget él meg.

Az oldó (pozitív) érzelmekhez viszonyítva, amelyek közül mindegyik legalább három dimenzión értelmezhető volt (*fent, bent, közel*), a feszültségi (negatív) érzelmek közül csak kettő jellemezhető három dimenzióval *(lent–alatt–hátul* vagy *bent–alatt–hátul)*. Azt mondhatjuk, hogy a téri hely szempontjából a negatív érzelmek kevésbé differenciáltak, mint a pozitívak. Ezt értelmezhetjük az evolúciós lélektan szempontjából is. A negatív érzelmek szerepe a veszély jelzése, és talán egy kis spekulációval azt mondhatnánk, hogy ehhez pedig talán nem szükséges túl nagy differenciálódás, inkább csak a veszély jelzése. Goleman (1997: 21) szerint „az érzelmek lényegében egytől egyig cselekvésre való indíttatások, az evolúció által belénk táplált, azonnal bevethető minták". Félelem esetén *meghűl bennünk a vér*, harag esetén *fejünkbe szökik a vér*, undor esetén *elhúzzuk a szánkat*.

A harag érzelme és annak kifejezései nem társultak más dimenziókkal is, annak ellenére, hogy számtalan metaforikus kifejezése van a dühnek, és ezek inkább a *fent* irányt sugallták volna. Talán ez is bizonyítéka lehet annak, hogy a kérdőív eredményei a hangulatreprezentációkat jellemzik, nem a fogalmi reprezentációkat.

A harag kétdimenziós jellegére Hermann Imre hívja fel a figyelmet: „A gyűlölet vagy a gyűlölet tárgyának eltávolítására tör, vagy annak megsemmisítésével érheti el célját (belemarkolás, szétszakítás). Az utóbbi cél térbeli kifejezése a háromdimenziós személynek, tárgynak a térből való kitessékelése, azaz síkká, pontszerűvé tétele, legalábbis összemorzsolása, kicsinnyé tétele. (...) Az agressziónak, haragnak, gyűlöletnek szóbeli kifejezése többek között: *agyontaposlak, kitaposom a beledet, a falhoz kenlek*" (2007: 148).

A szégyenre és a szomorúságra utaló kifejezések (térileg) differenciáltabb érzelmekre engednek következtetni, több dimenzióval is gyakran társulnak. A *csüggedt* a *csüng* igéből származik, vertikális dimenziót és lefele való irányulást feltételez, ugyanakkor van egy igekötője is: *elcsüggedt*, ami egy vízszintes irányulást is feltételez (lent–alatt–hátul dimenziók).[19]

[19] Az *el* általában vízszintes mozgásra utal, leginkább a valamitől való távolodást jelzi; és azért kapcsolódhat éppen a *csüggedhez*, ami inkább vertikális irányt feltételez az etimológiája szerint, mert a függéstől inkább eltávolodni szeretnénk. De úgyis lehetne

Az *emészti magát* kifejezésnek két igekötős változata ismert: *felemészti* és *elemészti magát*, ahol a *fel* a vertikális dimenzióra utal, az *el* a vízszintesre. (A *megemészt* változat is létezik, ez is vonatkozhat átvitt értelemben az érzelmi állapotra, mert a *megemészteni valamit* utalhat érzelmi feldolgozásra.) A kifejezésnek a *lent–alatt–bent* szavakkal való gyakori társítása ezt a lefele és önmaga felé irányuló mozgását mutatja, bár az igekötők a fordított irányt jelzik: az *el* általában távolodást, a *fel* a felfele irányt jelzi. Fazakas (2007: 227) szerint az állapotváltozáshoz kapcsolódó kifejezések mind a lenti, mind a fenti térfélben jelen vannak. Az étkezéshez kapcsolódó igéket a *fel* igekötővel használjuk (pl. *felemészt*), a nem étkezéssel kapcsolatosakat pedig az *el* igekötővel. Ebben az értelemben az *elemészti magát* jelentése egyértelműen az érzelmi állapotra mutat.

Az *alatt* és a *bent* a tér valamilyen fokú zártságát jelzik. A *magányos*, *bűnös*, *búskomor*, *szomorú* és *szorong* szavak értek el nagyobb gyakoriságot az ezekkel való társításban. A bánat, a szégyen és a szorongás érzelmeire jellemző a térnek a szűkülése, zártsága. A bánatos ember *magába zárkózott*, a szorongó embernek *szorít a mellkasa*, a szégyenben pedig az ember szeretné, ha *elnyelné a föld*.

2.2.2. A román nyelvű kérdőíves kutatás

A román nyelvű kérdőívet 136-an töltötték ki. A kitöltő személyekre vonatkozó demográfiai adatok a következők: a teljes mintára vonatkozó életkori átlag 39,70 (a szórás 10,89). A férfiak és a nők életkori átlagai hasonlók, a csoport elemszámai között viszont nagy a különbség, és a kétmintás t-próba statisztikai mutatói nem szignifikánsak, ezért nem összehasonlíthatók.

Életkor				
Nem:	**Átlag**	**Elemszám**	**Szórás**	**Szórás átlaga**
Férfi	41,22	32	12,893	2,279
Nő	39,23	104	10,224	1,003
Összesen	39,70	136	10,892	0,934

értelmezni lélektani szempontból, hogy a vertikális pozícióból való kimozdulás tehetetlenné teszi az embert; aki elcsügged, az tehetetlennek érzi magát.

A magyar nyelvű kérdőívtől eltérően a román nyelvű kérdőívet kitöltő személyek szakmájáról és végzettségéről nincs adatunk, csak annyit kértünk, hogy anyanyelvűek válaszolják meg.

2.2.2.1. Az érzelemszavak eloszlása a téri helyek szerint

A gyakorisági táblázatok alapján megvizsgáltuk ebben az esetben is, hogy az érzelmi kategóriákra utaló szavak milyen téri helyeket jelölő kifejezésekkel társulnak. A legnagyobb gyakoriságot a román nyelvű minta esetében a *binevoitor* ('jóságos') érte el, a személyek 91,91%-a társította az *aproape* ('közel') szóval. A következő nagy gyakorisággal választott szó a *iubește* ('szeret'), amelyet a megkérdezettek 91,17%-a szintén az *aproape* ('közel') szóval társított. A kétválasztásos társításoknál a magyar nyelvű adatok esetében is alkalmazott 75%-os, illetve a háromválasztásosaknál a 67%-os gyakoriságot fogadjuk el alsó határként a román minta esetében is.

1. Térfogatra utaló szavak

AFARĂ (KINT): A 75%-os gyakoriságot nem érte el egyetlen szó sem, de a magyar mintához hasonlóan a leggyakrabban a 'kint'-tel társított szó az *ironic* ('gúnyos') (gyakoriság 96; 70,59%).

ÎNĂUNTRU (BENT): A magyar nyelvű adatokhoz hasonló eredményeket kaptunk, a legnagyobb gyakoriságot a *szeretet* és *élvezet* kategóriába tartozó érzelmi kifejezések érték el, egy szó kivételével, amely a *szégyen* kategóriába tartozik. A *iubire* 'szeretet' főnév kivételével az érzelemre utaló szavak igék és melléknevek.

Érzelem/BENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
iubește	szeretet	120	88,24
simte dor de ceva/cineva	élvezet	116	85,29
iubire	szeretet	114	83,82
mulțumit	élvezet	113	83,09
se macină pe sine	szégyen	112	82,35
are încredere	szeretet	111	81,62
îndrăgostit	szeretet	111	81,62

Érzelem/BENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
se bucură	élvezet	110	80,88
fericit	élvezet	109	80,15
speră	szeretet	106	77,94

2. Területre utaló szavak

A román nyelvű kérdőív nem tartalmazott területre utaló kifejezéseket. Ennek egyik oka az volt, hogy a magyar kérdőív addigi eredményeiből már látszott, hogy a *keresztül, között, körül* szavakat a válaszolók nagyon bizonytalanul társították az érzelemszavakhoz, amiből arra lehetett következtetni, hogy ezeknek aligha lehet nagy relevanciájuk a kutatás tárgya szempontjából. A másik ok pedig az volt, hogy ha ezek úgysem látszottak nagyon fontosnak, akkor a kihagyásukkal csökkenteni lehetett a kérdőív kitöltésének az idejét.

3. A függőleges dimenzióra utaló szavak

Sus (FENT): Három érzelemkategóriához (*szeretet, élvezet, meglepetés*) tartozó szavak érték el a legnagyobb gyakoriságokat. Az ezzel gyakrabban társított érzelemszavak között csak három főnév található (*iubire* 'szeretet', *plăcere* 'élvezet', *surpriză* 'meglepetés').

Érzelem/FENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
mulțumit	szeretet	124	91,18
iubire	szeretet	123	90,44
se bucură	élvezet	121	88,97
fericit	élvezet	121	88,97
senin	élvezet	120	88,24
are încredere	szeretet	119	87,50
îndrăgostit	szeretet	119	87,50
speră	szeretet	119	87,50
se delectează	élvezet	115	84,56
binevoitor	szeretet	112	82,35

Érzelem/FENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
satisfăcut	élvezet	109	80,15
plăcere	élvezet	108	79,41
se simte atras de ceva/cineva	szeretet	106	77,94
surpriză	meglepetés	105	77,21

Jos (LENT): Négy érzelemkategóriához (*bánat, félelem, harag, szégyen*) tartozó szavakat társítottak a legtöbben ehhez a téri helyhez, hasonlóan a magyar nyelvű adatokhoz.

Érzelem/LENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
trist	bánat	117	86,03
frică	félelem	117	86,03
descurajat	bánat	116	85,29
posomorât	bánat	116	85,29
furios	harag	116	85,29
mâhnire	bánat	115	84,56
însingurat	bánat	115	84,56
jignit	harag	115	84,56
dezamăgit	bánat	115	84,56
poartă pică cuiva	harag	115	84,56
rușine	szégyen	114	83,82
neîncrezător	félelem	114	83,82
supărare (~mânie)	harag	113	83,09
simte anxietate	félelem	111	81,62
este mâhnit	bánat	110	80,88
nervos	harag	110	80,88
stânjenit	szégyen	107	78,68
se indignează	harag	107	78,68

Érzelem/LENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
jeleşte	bánat	107	78,68
neliniştit	félelem	106	77,94
înspăimântat	félelem	106	77,94
mânios	harag	106	77,94
păcătos	szégyen	105	77,21
enervat	harag	104	76,47
simte antipatie	harag	103	75,74
se teme (de un pericol)	félelem	103	75,74
se macină pe sine	szégyen	102	75,00

SUB (ALATT): A háromválasztásos szavak esetében a határértékként megjelölt 67%-ot csak egy szó érte el a *sub* téri viszony esetében.

Érzelem/ ALATT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
păcătos	szégyen	93	68,4
înspăimântat	félelem	90	66,2

DEASUPRA (FÖLÖTT): Csak két érzelemszó érte el a határértékként megjelölt 67%-ot.

Érzelem/ FÖLÖTT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
senin	élvezet	99	72,79
speră	szeretet	92	67,65

PE (RAJTA): A 67%-os határt nem érte el egyetlen szó sem, a leggyakoribb szó a harag kategóriába tartozó *furios* ('dühös', 60; 44%).[20]

[20] Ez az eredmény azért is lehetséges, mert a románban a *furios* vonzata a *pe* (*a fi furios pe*) vagyis akárcsak a magyarban: 'dühös vkire'.

4. A vízszintes dimenzióra utaló szavak

ÎN FAŢĂ (ELÖL): A 67%-os határt nem érte el egyetlen szó sem (háromválasztásos társítás), a legmagasabb gyakoriságú szavak társítási gyakorisága pedig közel áll a magyar mintabeli *remél* és *derűs* szavakéhoz (remél: 59,4%, derűs: 58%).

Érzelem/ELÖL	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
speră	szeretet	89	65,44
senin	élvezet	83	61,03

ÎN SPATE (HÁTUL): A leggyakrabban társított szó megegyezik a magyar mintabelivel (*gyűlöl*: 99; 69,2%), csak nem érte el a szignifikanciaszintet (*urăşte*: 86; 63,24%).

LÂNGĂ (MELLETT): Ebben az esetben sincsenek szignifikáns gyakoriságok, de a leggyakrabban társított szavak hasonlítanak a magyar minta eredményeihez (*bízik*: 87; 60,8%, *szeret*: 85; 59,4%): ugyanazokat az érzelemszavakat társították a *lângă* téri kifejezéshez.

Érzelem/ MELLETT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
iubire	szeretet	89	65,44
are încredere	szeretet	83	61,03

APROAPE (KÖZEL): Ebben az esetben is hasonló eredményeket kaptunk, mint a magyar mintában, a leggyakrabban társított szavak kategóriái: *szeretet, élvezet, meglepetés*.

Érzelem/ KÖZEL	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
binevoitor	szeretet	125	91,91
iubeşte	szeretet	124	91,18
se bucură	élvezet	120	88,24
iubire	szeretet	120	88,24

Érzelem/ KÖZEL	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
fericit	élvezet	119	87,50
mulţumit	szeretet	118	86,76
se simte atras de ceva/cineva	szeretet	117	86,03
satisfăcut	élvezet	115	84,56
are încredere	szeretet	114	83,82
îndrăgostit	szeretet	113	83,09
este pasionat pentru ceva/ cineva	szeretet	109	80,15
surpriză	meglepetés	108	79,41
se delectează	élvezet	106	77,94
plăcere	élvezet	106	77,94
senin	élvezet	103	75,74
speră	szeretet	102	75,00

DEPARTE (MESSZE): Egyetlen szó sem érte el a 75%-os határértéket, a legnagyobb gyakorisággal az *invidios* 'irigy' szót társították (97; 71,32%). A magyar mintában a leggyakrabban társított szó a *gúnyos* (99; 69,2%).

2.2.2.2. A román nyelvű kérdőíves kutatás eredményei

Ahogyan a magyar nyelvi adatok esetében tettük, megvizsgáljuk, hogy a különböző érzelmi állapotok két nagy csoportjának esetében milyen téri mintázatok jellemzőek.

Az oldó-megnyugtató érzelmek téri asszociáció és mintái

Az oldó-megnyugtató érzelmek (*szeretet, élvezet, meglepetés* kategóriái) három téri helyen tömörülnek: înăuntru 'bent', *sus* 'fent', *aproape* 'közel'. Az în *faţă–în spate–lângă* 'elöl–hátul–mellett', valamint a *deasupra–pe–sub* 'fölött–rajta–alatt'nem rendelkeznek statisztikai súllyal.

Érzelem	Érzelemkategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
iubeşte	szeretet	ÎNĂUNTRU	120	88,24
simte dor de ceva/cineva	élvezet	ÎNĂUNTRU	116	85,29
iubire	szeretet	ÎNĂUNTRU	114	83,82
mulţumit	szeretet	ÎNĂUNTRU	113	83,09
are încredere	szeretet	ÎNĂUNTRU	111	81,62
îndrăgostit	szeretet	ÎNĂUNTRU	111	81,62
se bucură	élvezet	ÎNĂUNTRU	110	80,88
fericit	élvezet	ÎNĂUNTRU	109	80,15
speră	szeretet	ÎNĂUNTRU	106	77,94
binevoitor	szeretet	APROAPE	125	91,91
iubeşte	szeretet	APROAPE	124	91,18
iubire	szeretet	APROAPE	120	88,24
se bucură	élvezet	APROAPE	120	88,24
fericit	élvezet	APROAPE	119	87,50
mulţumit	szeretet	APROAPE	118	86,76
se simte atras de ceva/cineva	szeretet	APROAPE	117	86,03
satisfăcut	élvezet	APROAPE	115	84,56
are încredere	szeretet	APROAPE	114	83,82
îndrăgostit	szeretet	APROAPE	113	83,09
este pasionat pt. ceva/cineva	szeretet	APROAPE	109	80,15
surpriză	meglepetés	APROAPE	108	79,41
plăcere	élvezet	APROAPE	106	77,94
se delectează	élvezet	APROAPE	106	77,94
senin	élvezet	APROAPE	103	75,74

Érzelem	Érzelemka-tegória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
mulţumit	szeretet	SUS	124	91,18
iubire	szeretet	SUS	123	90,44
se bucură	élvezet	SUS	121	88,97
fericit	élvezet	SUS	121	88,97
senin	élvezet	SUS	120	88,24
are încredere	szeretet	SUS	119	87,50
îndrăgostit	szeretet	SUS	119	87,50
speră	szeretet	SUS	119	87,50
se delectează	élvezet	SUS	115	84,56
binevoitor	szeretet	SUS	112	82,35
satisfăcut	élvezet	SUS	109	80,15
plăcere	élvezet	SUS	108	79,41
se simte atras de ceva/cineva	szeretet	SUS	105	77,21

Mint látjuk, az oldó-megnyugtató érzelmek közül a válaszolók több mint 75%-a 15-öt társított az *aproape*-val, 13-at a *sus*-szal, és 9-et az *înăuntru*-val. A három tengely pólusai között szignifikáns kapcsolatokat találtunk az érzelemnek mind a főnévi, mind a melléknévi és igei megnevezése esetében: *înăuntru–aproape* 'bent–közel', *aproape–sus* 'közel–fent', *înăuntru–sus* 'bent–fent'.

A román nyelv nem használ igekötőket, ezért a téri kifejezések preferenciális választásait nem tudjuk összevetni az igekötők használatával úgy, ahogyan a magyar nyelvi adatok esetében tettük. Megvizsgálhatjuk azonban a vonzatok használatát:

se miră 'csodálkozik': a téri reprezentációs helye *afară–în faţă–aproape–sus* 'kint–elöl–közel–fent', vonzata a (*se miră*) *de*

se bucură 'örvend': a téri reprezentációs helye *aproape–sus–deasupra* 'közel–fent–fölött', vonzata a (*se bucură*) *de/pentru*

se delectează 'gyönyörködik': a téri reprezentációs helye *înăuntru–aproape–sus–deasupra* 'bent–közel–fent–fölött', *înăuntru–aproape–lângă–pe* 'bent–közel–mellett–rajta', vonzata a (*se delectează*) *cu*

iubeşte 'szeret': a téri reprezentációs helye *afară–în faţă–aproape–sus* 'kint–elöl–közel–fent', vonzata a (*iubeşte*) *pe*

are încredere 'bízik': a téri reprezentációs helye *aproape–sus–deasupra–lângă* 'közel–fent–fölött–mellett', vonzata az (*are încredere*) *în*

speră 'remél': a téri reprezentációs helye *înăuntru–aproape–sus–deasupra–în faţă* 'bent–közel–fent–fölött–elöl', vonzata a (*speră*) *în/la*

binevoitor 'jóindulatú': a téri reprezentációs helye az *aproape–sus* 'közel–fent', nincs vonzata

fericit 'boldog': a téri reprezentációs helye *înăuntru–aproape–în faţă–sus–deasupra* 'bent–közel–elöl–fent–fölött', vonzata a (*fericit*) *pentru*

mulţumit 'elégedett': a téri reprezentációs helye înăuntru–*aproape–sus–deasupra* 'bent–közel–fent–fölött', vonzata a (*mulţumit*) *de*

îndrăgostit 'szerelmes': a téri reprezentációs helye *înăuntru–aproape–sus* 'bent–közel–fent', vonzata az (*îndrăgostit*) *de*

Csupán egy megjegyzés erejéig jelzem, mert a román nyelvű adatokat csak összehasonlítás céljából használom, hogy a vonzat nem minden esetben egyezik a társított hellyel (pl. az *are încredere* 'bízik' és a *iubeşte* 'szeret' esetében).

A feszültségi-izgalmi érzelmek téri asszociáció és mintái

A feszültségi-izgalmi érzelmek (*bánat, félelem, harag, szégyen, undor* kategóriái) három téri helyen tömörülnek: *jos* 'lent', *sub* 'alatt', *departe* 'távol', az *înăuntru* 'bent' csak egy esetben érte el a statisztikai határértéket. Az *în faţă–în spate–lângă* 'elöl–hátul–mellett' tengely pólusai nem rendelkeztek statisztikai súllyal.

Érzelem	Érzelemka-tegória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
frică	félelem	JOS	117	86,03
trist	bánat	JOS	117	86,03
descurajat	bánat	JOS	116	85,29
posomorât	bánat	JOS	116	85,29

Érzelem	Érzelemkategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
furios	harag	JOS	116	85,29
mâhnire	bánat	JOS	115	84,56
dezamăgit	bánat	JOS	115	84,56
însingurat	bánat	JOS	115	84,56
poartă pică cuiva	harag	JOS	115	84,56
jignit	harag	JOS	115	84,56
neîncrezător	félelem	JOS	114	83,82
ruşine	szégyen	JOS	114	83,82
supărare (~mânie)	bánat	JOS	113	83,09
simte anxietate	félelem	JOS	111	81,62
este mâhnit	bánat	JOS	110	80,88
nervos	harag	JOS	110	80,88
jeleşte	bánat	JOS	107	78,68
se indignează	harag	JOS	107	78,68
stânjenit	szégyen	JOS	107	78,68
mânios	harag	JOS	106	77,94
neliniştit	félelem	JOS	106	77,94
înspăimântat	félelem	JOS	106	77,94
păcătos	bűnös	JOS	105	77,21
enervat	harag	JOS	104	76,47
simte antipatie	harag	JOS	103	75,74
se teme (de un pericol)	félelem	JOS	103	75,74
se macină pe sine	szégyen	JOS	102	75,00

Érzelem	Érzelemkategória	Téri hely	Gyakoriság	Százalék
se macină pe sine	szégyen	ÎNĂUNTRU	112	82,35
păcătos	bűnös	SUB	93	68,4
înspăimântat	félelem	SUB	90	66,2
invidios	szégyen	DEPARTE	97	71,32
scârbă	undor	DEPARTE	93	68,38
gelos	szégyen	DEPARTE	92	67,65
urăşte	harag	DEPARTE	92	67,65

A feszültségi-izgalmi érzelmek közül tehát a válaszolók több mint 75%-a 27-et társított a *jos*-szal, 4-et a *departe*-val, 2-t a *sub*-bal és 1-et az *înăuntru*-val. A négy téri kifejezés között a következők között találtunk szignifikáns összefüggéseket: *sub–departe* 'alatt–távol', *sub–jos* 'alatt–lent', *departe–înăuntru* 'távol–bent'. Habár az *în spate* 'hátul' nem érte el a statisztikai gyakorisági határt, számos esetben megfigyelhető a szignifikáns *departe–în spate* 'távol–hátul' társítás.

se teme 'fél': a téri reprezentációs helye az *afară–departe* 'kint–távol', *sub–jos* 'alul–lent', vonzata a (*se teme) de*

se mâhneşte 'elkeserít, elszomorít': a téri reprezentációs helye a *departe–jos–sub–în spate* 'távol–lent–alatt–hátul', vonzata *a (se mâhneşte) pe sine*

jeleşte 'sirat': a téri reprezentációs helye a *departe–jos–sub–în spate* 'távol–lent–alatt–hátul', vonzata a (*jeleşte*) *pe* (*cineva*)

simte anxietate 'szorong': a téri reprezentációs helye az *înăuntru–departe* 'bent–távol', *sub–jos* 'alatt–lent', nincs vonzata

simte antipatie 'ellenszenvet érez': a téri reprezentációs helye a *departe–jos–în spate* 'távol–lent–hátul', vonzata a (*simte antipatie*) *faţă de ceva/cineva*

se macină pe sine 'őrlődik': a téri reprezentációs helye a *sub–jos* 'alatt–lent', *înăuntru–aproape* 'bent–közel', vonzata a (*se macină*) *pe sine*

posomorât 'rosszkedvű': a téri reprezentációs helye a *departe–jos–în spate* 'távol–lent–hátul', nincs vonzata

trist 'szomorú': a téri reprezentációs helye a *departe–înăuntru–în spate* 'távol–bent–hátul', nincs vonzata

înspăimântat 'rémült': a téri reprezentációs helye a *departe–afară–jos–sub–în spate* 'távol–kint–lent–alatt–hátul', vonzata (*înspăimântat*) *de*

stânjenit 'zavart': a téri reprezentációs helye a *jos–sub–în spate* 'lent–alatt–hátul', vonzata (*stânjenit*) *de*

nervos 'ideges': a téri reprezentációs helye a *departe–afară–jos–sub–în spate* 'távol–kint–lent–alatt–hátul', *înăuntru–aproape* 'bent–közel', nincs vonzata

păcătos 'bűnös': a téri reprezentációs helye a *departe–afară–jos–sub–în spate* 'távol–kint–lent–alatt–hátul'; *aproape–înăuntru–jos* 'közel–bent–lent', nincs vonzata

2.2.3. A kínai nyelvű kérdőíves kutatás

A kínai nyelvű kérdőívet 31-en töltötték ki. A kitöltő személyekre vonatkozó demográfiai adatok a következők: a teljes mintára vonatkozó életkori átlag 35,03 (a szórás 17,5). A férfiak és a nők elemszáma és az életkori átlagok is nagyon különbözőek, a kétmintás t-próba mutatói nem szignifikánsak. Annak ellenére, hogy az elemszám kicsi, érdemes megvizsgálni a szótársítási gyakoriságokat, mert legalább tendencia szintjén iránymutatók lehetnek az eredmények értelmezése szempontjából.

Életkor			
Nem	**Átlag**	**Elemszám**	**Szórás**
FÉRFI	30,00	9	13,711
NŐ	37,09	22	18,731
Összesen	35,03	31	17,505

2.2.3.1. Az érzelemszavak eloszlása a téri helyek szerint

A gyakorisági táblázatok alapján megvizsgáltam, hogy melyek azok a szavak, amelyek a legnagyobb gyakoriságot érték el a különböző téri helyeken. A kínai nyelvű minta esetében a legnagyobb gyakoriságot a *jóságos* (善良 shànliáng) szó érte el, a személyek 93,55%-a a *fent* szóval társította. Hasonlóan magas társítási gyakoriságot ért el az örül (开心 kāixīn), a személyek 90,32%-a a *fent* szóval társította, valamint

az *irigy* (羡慕 xiànmù), amelyet a személyek 90,32%-a az *elöl* szóval társított. A kínai nyelvű eredmények esetében is a 75%-os (a kétválasztásos társításoknál) és a 67%-os gyakoriságot (a háromválasztásos társításoknál) fogadom el határvonalként.

1. Térfogatra utaló szavak

Kint (外 wài): A 75%-os gyakoriságot nem érte el egyetlen társítás sem, a leggyakrabban a *kint* szóval társított szó a *meglepetés* (惊喜 jīngxǐ: gyakoriság 20; 64,52%).

Bent (里 lǐ): A magyar és a román eredményekhez hasonlóan a *szeretet* és az *élvezet,* valamint a *bánat* kategóriába tartozó szavak értek el nagy gyakoriságot.

Érzelem/BENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
szeretet	szeretet	26	83,87
elégedett	élvezet	26	83,87
jóságos	szeretet	25	80,65
bízik	szeretet	24	77,42
szomorú	bánat	24	77,42
bánkódik	bánat	24	77,42
magányos	bánat	24	77,42
bánat	bánat	24	77,42

2. Területre utaló szavak

A román nyelvűhöz hasonlóan, ugyanolyan meggondolásból a kínai nyelvű kérdőív sem tartalmazott területre utaló kifejezéseket.

3. A függőleges dimenzióra utaló szavak

Fent (上 shàng): A leggyakoribb szavak három érzelemkategóriához (*szeretet, meglepetés, élvezet*) tartoznak, és nincs közöttük főnévi forma.

Érzelem/FENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
jóságos	szeretet	29	93,55
örül	élvezet	28	90,32

Érzelem/FENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
gyönyörködik	élvezet	27	87,10
vágyik	élvezet	27	87,10
meglepetés	meglepetés	26	83,87
remél	szeretet	26	83,87
boldog	élvezet	25	80,65
bízik	szeretet	25	80,65
elégedett	élvezet	25	80,65

LENT (下 xià): Három érzelemkategóriába tartozó szavak érték el a legnagyobb gyakoriságot: *bánat, szégyen, undor*).

Érzelem/LENT	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
bánkódik	bánat	25	80,65
magányos	bánat	25	80,65
gyászol	bánat	25	80,65
szégyen	szégyen	24	77,42
csalódott	bánat	24	77,42
gúnyos	undor	24	77,42

Az *alatt*, *fölött*, *rajta* szavakkal való társítást a kínai mintában nem vizsgáltam, részben a kérdőív rövidítése végett (a kínai nyelvű kérdőív online kitöltését nehezítette az is, hogy Kínában az internethasználat korlátozott), részben pedig azért, mert a kínaiban a *rajta* szónak több különböző megfelelője is van különböző helyzetekre, így egyet kiválasztva az eredmények nem lettek volna alkalmasak az összehasonlításra.

4. A vízszintes dimenzióra utaló szavak

ELŐL (前面 qiánmiàn): A román és a magyar mintához képest ebben az esetben több szó ért el magas gyakoriságot a *szeretet* és az *élvezet* kategóriában, a legmagasabbat viszont a *szégyen* kategóriába tartozó *irigy* (羡慕 dxiànmù) érte el (90,3%).

Érzelem/ELÖL	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
irigy	szégyen	28	90,32
szeretet	szeretet	26	83,87
gyönyörködik	élvezet	24	77,42
örül	élvezet	23	74,19
remél	szeretet	22	70,97
rajong	szeretet	22	70,97

HÁTUL (后面 hòumiàn): A *hátul* szóval leggyakrabban társított szó a *bűnös* (gyakoriság: 21; 67,74%).

MELLETT (旁 páng): Egyik szó sem érte el a 67%-os határt, a leggyakrabban a *mellett* szóval társított kifejezés a *gúnyos* (挖苦 wākǔ: gyakoriság: 13; 41,94%).

KÖZEL (近 jìn): Itt több érzelemszó is elérte a 67%-os határt.

Érzelem/KÖZEL	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
boldog	élvezet	27	87,00
jóságos	szeretet	25	80,65
bízik	szeretet	25	80,65
örül	szeretet	25	80,65
szeretet	szeretet	25	80,65
szeret	szeretet	24	77,42
rajong	szeretet	24	77,42

MESSZE (远 yuǎn): Két szó esetében érte el a gyakoriság a 67%-os határértéket.

Érzelem/KÖZEL	Érzelemkategória	Gyakoriság	Százalék
undor	undor	21	67,74
szégyen	szégyen	21	67,74

2.2.3.2. A kínai nyelvű kérdőíves kutatás eredményei

Az érzelmek két nagy csoportjának esetében az alábbi téri mintázatok a jellemzőek:

Az oldó-megnyugtató *érzelmek* (*szeretet, élvezet, meglepetés* kategóriái) négy téri helyen tömörülnek: a *bent, fent, elöl* és *közel* szavakkal társították 75%-nál nagyobb arányban. Szignifikáns kapcsolatot csak a *fent* és a *közel* téri kifejezések között találtunk.

Érzelemszó	Érzelemkategória	Téri hely	Százalék
elégedett	élvezet	BENT	83,87
szeretet	szeretet	BENT	83,87
jóságos	szeretet	BENT	80,65
bízik	szeretet	BENT	77,42
jóságos	szeretet	FENT	93,55
örül	élvezet	FENT	90,32
vágyik	élvezet	FENT	87,10
remél	szeretet	FENT	83,87
meglepetés	meglepetés	FENT	83,87
elégedett	élvezet	FENT	80,65
bízik	szeretet	FENT	80,65
boldog	élvezet	FENT	80,65
szeretet	szeretet	ELÖL	83,87
gyönyörködik	élvezet	ELÖL	77,42
boldog	élvezet	KÖZEL	87,10
jóságos	szeretet	KÖZEL	80,65
bízik	szeretet	KÖZEL	80,65
örül	élvezet	KÖZEL	80,65
szeretet	szeretet	KÖZEL	80,65
szeret	szeretet	KÖZEL	77,42
rajong	szeretet	KÖZEL	77,42

Mint látjuk, az oldó-megnyugtató érzelmek közül a válaszolók több mint 75%-a 8-at társított a *fent*tel, 7-et a *közel*lel, 4-et a *bent*tel és 2-t az *elöl*lel.

A feszültségi-izgalmi érzelmek (*félelem, harag, undor, szégyen, bánat* kategóriái) szintén négy téri helyen tömörülnek: a *bent, lent, hátul* és *messze* szavakkal társították a leggyakrabban, egyetlen kivétellel: az *irigy* szót leginkább az *elöl*lel kötötték össze. Szignifikáns kapcsolatot találtunk a *lent–hátul, lent–közel, kint–messze* téri kifejezések között, illetve az *irigy* esetében az *elöl* és *közel* között.

Érzelemszó	Érzelemkategória	Téri hely	Százalék
bánat	bánat	BENT	77,42
bánkódik	bánat	BENT	77,42
magányos	bánat	BENT	77,42
bánkódik	bánat	LENT	80,65
magányos	bánat	LENT	80,65
gyászol	bánat	LENT	80,65
szégyen	szégyen	LENT	77,42
csalódott	bánat	LENT	77,42
gúnyos	undor	LENT	77,42
bűnös	szégyen	HÁTUL	67,74
undor	undor	MESSZE	67,74
szégyen	szégyen	MESSZE	67,74
irigy	undor	ELÖL	90,32

A feszültségi-izgalmi érzelmek közül tehát a válaszolók több mint 75%-a 6-ot társított a *lent*tel, 3-at a *bent*tel, és 2-t a *messze* szóval és egyet-egyet az *elöl*lel, illetve *hátul*lal.

2.2.4. A magyar és román nyelvű kérdőíves eredmények összehasonlítása

Az eredmények értelmezéséhez a százalékos gyakoriságuk alapján három csoportba soroltam a társításokat: a kétválaszos kérdések esetén (*kint–bent, fent–lent, közel–messze*) az 50-60% közötti gyakoriságot

ambivalens társításoknak tekintem, a 61-74% közötti gyakoriság esetén nem dönthető el, hogy ambivalens vagy határozott többségi választásnak lehet-e számítani, a 75% feletti gyakoriságot *határozott többségi* választásnak tekintem. A háromválaszos kérdések esetén (*elöl–hátul–mellett, alatt–fölött–rajta*) az 50%-nál nagyobb gyakoriságot tekintem határozott többségi választásnak. Ha mindhárom társítás 40% alatt van, akkor ambivalens társításnak veszem, a többiről pedig nem lehet eldönteni, hogy ambivalens vagy többségi társításnak kellene-e venni. Ezeket a határokat a minta viszonylag kis elemszáma miatt állítottam fel.

Az alábbi táblázatok az érzelemszavak gyakorisági mintázatait mutatják a román és magyar nyelvi csoportokban minden egyes érzelemre és lelkiállapotra utaló szó esetében. A három statisztikailag megkülönböztetett csoportot különböző betűtípusokkal jelölöm: a *dőlt* az ambivalens társításokat, a normál az eldöntetlen társításokat, a **félkövér** pedig a határozott többségi társításokat jelöli. A táblázatok így láthatóan mutatják, hogy a két nyelvben hol vannak egyezések a társításokban, és hol vannak bizonytalanságok, illetve különbözőségek a két nyelvi világban.

A kétválaszos kérdések esetében a *kint–bent, fent–lent, közel–messze* dimenzióknak csak az egyik pólusa szerepel a táblázatban, a másik pólus gyakorisága értelemszerűen annyi, amennyi a 100%-ig szükséges. A 25% alatti értékek ***félkövér dőlt*** betűvel vannak kiemelve, hiszen ezek is határozott többséget jelentenek, csak a másik póluson. Ha tehát például a *bánat* szót a válaszolóknak csak 8,39%-a társította a *fent*tel, az azt jelenti, hogy a túlnyomó többség (91,61%) a *lent*et választotta.

Kint–bent, fent–lent, közel–messze:

Kat.	Érzelemszó	Kint		Fent		Közel	
		Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar	Román
bánat	*bánat*	27,97	33,09	***8,39***	***15,44***	*51,05*	41,91
	bánkódik	25,87	38,24	***10,49***	***19,12***	47,55	43,38
	búskomor	29,37	44,12	***8,39***	***14,71***	38,46	44,12
	csalódott			***11,19***	***15,44***	47,55	40,44
	csüggedt	32,87	39,71	***9,79***	***14,71***		
	gyászol			***13,99***	***21,32***	*52,45*	42,65
	levert	34,97	39,71			46,15	36,03

Kat.	Érzelemszó	Kint		Fent		Közel	
		Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar	Román
bánat	*magányos*	27,27	38,24	***10,49***	***15,44***	42,66	38,24
	szomorú	***23,08***	32,35	***9,79***	***13,97***	41,96	34,56
élvezet	*boldog*	***13,29***	***19,85***	**93,71**	**88,97**	**84,62**	**87,5**
	büszke			**79,02**	*57,35*	*56,64*	49,26
	derűs	34,97	39,71	**85,31**	**88,24**	**85,31**	**75,74**
	elégedett	***18,18***	***16,91***	**86,71**	**91,18**	**82,52**	**86,76**
	élvezet	27,27	28,68	**86,01**	**79,41**	81,12	77,94
	gyönyörködik	34,97	38,24	**86,71**	**84,56**	66,43	**77,94**
	kielégült			79,02	80,15	76,22	84,56
	örül	16,78	***19,12***	**90,21**	**88,97**	**88,81**	**88,24**
	vágyik	***18,18***	***14,71***	**78,32**	73,53	*53,15*	*56,62*
félelem	*bizalmatlan*	46,85	45,59	***13,99***	***16,18***	35,66	33,82
	félelem	30,77	38,24	***13,29***	***13,97***	*51,05*	40,44
	nyugtalan	29,37	28,68	***24,48***	***22,06***		
	óvatos	46,85	39,71	42,66	*55,88*	*57,34*	71,32
	rémült	43,36	45,59	***17,48***	***22,06***	46,15	34,56
	retteg	38,46	*52,21*	***9,09***	***24,26***	46,85	45,59
	riadt			***22,38***	27,21	47,55	41,18
	szorong	***23,08***	38,24	***13,99***	***18,38***	48,95	34,56
harag	*bosszús*	46,15	*52,94*	***18,88***	***22,06***	40,56	33,09
	dühös	47,55	*50,74*	32,17	***14,71***	44,06	44,12
	ellenszenvet érez	46,15	47,06	***18,18***	***24,26***	34,97	36,03
	gyűlöl	48,95	*52,21*			34,27	32,35
	harag	43,36	46,32	***22,38***	***16,91***	41,96	37,5
	ingerült	46,85	*50,74*	30,07	***23,53***	49,65	47,06
	méltatlankodik	67,13	*55,88*	25,87	***21,32***	34,27	45,59
	mérges	42,66	47,79	28,67	***19,12***	44,76	44,85
	neheztel			20,28	15,44		
	sértődött	34,97	44,85	***22,38***	***15,44***		
ml.	*csodálkozik*	44,76	45,59	**81,12**	*63,24*	63,64	69,12
	meglepetés	38,46	40,44	**83,22**	**77,21**	**75,52**	**79,41**
szégyen	*bűnös*	36,36	28,68	***11,89***	***22,79***	39,86	46,32
	emészti magát	***17,48***	***17,65***	***13,29***	***25,00***	*58,74*	58,09
	féltékeny	48,25	49,26			39,86	32,35
	irigy					31,47	28,68
	szégyen	31,47	38,97	***9,79***	***16,18***	49,65	48,53
	zavart	41,96	41,91	***19,58***	***21,32***		

Kat.	Érzelemszó	Kint		Fent		Közel	
		Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar	Román
szeretet	*bízik*	***4,90***	***18,38***	**83,92**	**87,50**	**85,31**	**83,82**
	hálás	***11,19***	27,21				
	jóságos	***18,18***	38,97	**83,22**	**82,35**	**87,41**	**91,91**
	rajong					64,34	**80,15**
	remél	***11,89***	***22,06***	**87,41**	**87,50**	62,94	75,00
	szerelmes	***10,49***	***18,38***	**90,91**	**87,50**	**85,31**	**83,09**
	szeret	8,39	11,76			92,31	91,18
	szeretet	9,09	16,18	88,81	90,44	89,51	88,24
	vonzódik	***23,08***	29,41	**84,62**	**77,94**	**79,02**	**86,03**
undor	*gúnyos*	72,73	70,59	32,17	29,41	30,77	45,59
	undor	51,75	53,68			40,56	31,62
	viszolyog	49,65	44,85				

A háromválaszos kérdések mindhárom opciójának a gyakorisága szerepel a táblázatban.

Elöl–hátul–mellett:

Kat.	Érzelemszó	Elöl		Hátul		Mellett	
		Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar	Román
bánat	*bánat*	14,69	25,00	**58,74**	49,26	26,57	25,74
	bánkódik	13,99	26,47	**60,14**	44,12	25,87	29,41
	búskomor	9,79	22,79	**65,73**	50,00	24,48	27,21
	csalódott	9,79	25,00	**60,84**	49,26	29,37	25,74
	csüggedt	9,79	16,18	**67,83**	47,79	22,38	36,03
	gyászol	9,79	13,97	**52,45**	47,06	37,76	38,97
	levert	11,19	23,53	**61,54**	44,85	27,27	31,62
	magányos	5,59	21,32	**57,34**	47,79	37,06	30,88
	szomorú	13,99	22,06	**60,14**	44,85	25,87	33,09
élvezet	*boldog*	44,06	47,79	1,40	11,03	**54,55**	41,18
	büszke	**50,35**	47,06	15,38	26,47	34,27	26,47
	derűs	**58,04**	**61,03**	2,80	6,62	39,16	32,35
	elégedett	44,06	**50,74**	7,69	7,35	48,25	41,91
	élvezet	41,96	43,38	9,09	9,56	48,95	47,06
	gyönyörködik	**55,94**	36,76	6,99	13,97	37,06	49,26
	örül	**51,05**	50,00	4,20	0,74	44,76	49,26
	vágyik	44,76	37,50	16,78	20,59	38,46	41,91

félelem	*bizalmatlan*	10,49	25,00	**54,55**	**50,74**	34,97	24,26
	félelem	18,18	23,53	**56,64**	**52,21**	25,17	24,26
	nyugtalan	17,48	24,26	48,95	47,79	33,57	27,94
	óvatos	*32,87*	44,85	*32,87*	15,44	*34,27*	39,71
	rémült	17,48	28,68	**62,24**	47,06	20,28	24,26
	retteg	16,78	27,94	**61,54**	44,85	21,68	27,21
	riadt	22,38	25,00	**56,64**	**52,21**	20,98	22,79
	szorong	16,78	27,94	**61,54**	49,26	21,68	22,79
harag	*bosszús*	16,08	26,47	**52,45**	47,06	31,47	26,47
	dühös	31,47	32,35	43,36	47,06	25,17	20,59
	ellenszenvet érez	14,69	26,47	**55,94**	**52,94**	29,37	20,59
	gyűlöl	16,08	19,12	**69,23**	**63,24**	14,69	17,65
	harag	20,98	25,00	**59,44**	**50,74**	19,58	24,26
	ingerült	19,58	29,41	49,65	41,91	30,77	28,68
	mérges	26,57	25,00	**52,45**	46,32	20,98	28,68
	neheztel	17,48	23,53	**63,64**	**59,56**	18,88	16,91
	sértődött	20,98	30,88	**58,04**	49,26	20,98	19,85
ml.	*csodálkozik*	48,25	**51,47**	9,79	17,65	41,96	30,88
	meglepetés	**55,24**	50,00	15,38	11,76	29,37	38,24
szégyen	*bűnös*	13,29	25,00	**61,54**	49,26	25,17	25,74
	féltékeny	7,69	19,12	**58,74**	**58,09**	33,57	22,79
	irigy	12,59	19,12	**65,73**	**55,15**	21,68	25,74
	szégyen	16,08	31,62	**67,83**	47,06	16,08	21,32
	zavart	20,98	25,74	**55,94**	40,44	23,08	33,82
szeretet	*bízik*	32,17	43,38	6,99	5,88	**60,84**	**50,74**
	hálás	44,76	**55,15**	8,39	7,35	46,85	37,50
	jóságos	44,06	**50,74**	2,10	5,15	**53,85**	44,12
	rajong	44,76	42,65	16,78	12,50	38,46	44,85
	remél	**59,44**	**65,44**	9,09	3,68	31,47	30,88
	szeret	37,06	48,53	3,50	2,94	**59,44**	48,53
	szeretet	45,45	42,65	2,10	6,62	**52,45**	**50,74**
	vonzódik	30,07	46,32	9,79	8,82	**60,14**	44,85
undor	*gúnyos*	21,68	*38,24*	**55,24**	*36,03*	23,08	*25,74*
	undor	14,69	17,65	**58,04**	**57,35**	27,27	25,00
	viszolyog	14,69	30,15	**56,64**	44,12	28,67	25,74

Alatt–fölött–rajta:

Kat.	Érzelemszó	Alatt		Fölött		Rajta	
		Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar	Román
bánat	*bánat*	**53,85**	**60,29**	14,69	14,71	31,47	25,00
	búskomor	**70,63**	**59,56**	14,69	13,24	14,69	27,21
	csalódott	**54,55**	**55,15**	11,89	16,18	33,57	28,68
	csüggedt	**68,53**	**63,97**	7,69	15,44	23,78	20,59
	gyászol	**56,64**	44,12	22,38	22,06	20,98	33,82
	magányos	**80,42**	**56,62**	6,29	16,91	13,29	26,47
	szomorú	**60,14**	**55,88**	13,29	13,24	26,57	30,88
élvezet	*boldog*	4,90	6,62	**60,84**	**64,71**	34,27	28,68
	büszke	9,79	*29,41*	**62,94**	*39,71*	27,27	*30,88*
	derűs	7,69	8,09	**61,54**	**72,79**	30,77	19,12
	elégedett	11,19	11,76	**54,55**	**59,56**	34,27	28,68
	élvezet	13,29	14,71	45,45	44,85	41,26	40,44
	gyönyörködik	6,99	14,71	45,45	45,59	47,55	39,71
	örül	4,90	10,29	**51,05**	**58,82**	44,06	30,88
félelem	*félelem*	**61,54**	**54,41**	11,89	22,06	26,57	23,53
	nyugtalan	**53,15**	**51,47**	18,18	21,32	28,67	27,21
	rémült	**60,14**	**66,18**	16,78	13,97	23,08	19,85
	retteg	**62,24**	**52,21**	11,89	22,06	25,87	25,74
	riadt	**56,64**	**57,35**	17,48	19,12	25,87	23,53
	szorong	**63,64**	**58,82**	12,59	18,38	23,78	22,79
harag	*bosszús*	44,76	45,59	19,58	14,71	35,66	39,71
	dühös	35,66	39,71	26,57	16,18	37,76	44,12
	harag	48,95	46,32	23,08	18,38	27,97	35,29
	ingerült	41,96	38,97	18,88	20,59	39,16	40,44
	mérges	41,26	38,97	23,78	18,38	34,97	42,65
	sértődött	43,36	**57,35**	18,88	17,65	37,76	25,00

Kat.	Érzelemszó	Alatt		Fölött		Rajta	
		Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar	Román
szégyen	*bűnös*	**71,33**	**68,38**	11,19	11,76	17,48	19,85
	emészti magát	**70,63**	**55,88**	29,37	16,91	0,00	27,21
	szégyen	**60,84**	**63,24**	17,48	15,44	21,68	21,32
	zavart	**58,74**	**60,29**	14,69	14,71	26,57	25,00
szeretet	*bízik*	9,79	6,62	46,85	**54,41**	43,36	38,97
	remél	11,19	6,62	**55,24**	**67,65**	33,57	25,74
	szeretet	8,39	7,35	**51,05**	**65,44**	40,56	27,21
	vonzódik	15,38	12,50	44,06	47,06	40,56	40,44
undor	*gúnyos*	31,47	39,71	37,06	32,35	31,47	27,94

1. A térfogatra utaló szavak

KINT: A 75%-os gyakoriságot sem a román, sem a magyar mintában nem érte el egyik érzelemszó sem, viszont mindkét nyelvi csoport ugyanazt az *undor* kategóriába tartozó érzelemszót társította leggyakrabban a *kint* téri kifejezéssel: *gúnyos* (72,7%) és *ironic* (70,59).

BENT: A román szavak alacsonyabb gyakoriságot értek el, mint a magyar érzelemszavak, de mindkét nyelv esetében ugyanabba az érzelemkategóriába tartoznak a vele társított szavak: *szeretet, élvezet* és *szégyen.*

A leggyakoribb két szó a magyar mintában a *bízik* (95,1%) és a *szeret* (91,6%), a román mintában pedig a *iubeşte* (88,24%), *simte dor de ceva/cineva* (85,29%), a harmadik leggyakoribb pedig egyezik a két nyelvben: *szeretet* (90,9%) és *iubire* (83,82%).

Érzelem/BENT	%Magyar	%Román
szeret – iubeşte	91,6	88,24
vágyik – simte dor de ceva/cineva	81,8	85,29
szeretet – iubire	90,9	83,82
elégedett – mulţumit	88,8	83,09
emészti magát – se macină pe sine	82,5	82,35

Érzelem/BENT	%Magyar	%Román
bízik – are încredere	95,1	81,62
szerelmes – îndrăgostit	89,5	81,62
örül – se bucură	83,2	80,88
boldog – fericit	86,5	80,15
remél – speră	88,1	77,94

Statisztikai elemzéssel is megvizsgálhatjuk, hogy mennyire szignifikánsak a hasonlóságok, illetve különbözőségek a két nyelv esetében, és mennyire befolyásolja a választást a nem és az életkor. Két életkori kategória szerint vizsgálom a mintát, a 35. életévet tekintem választóvonalnak (34 éves korig fiatalabbak, 35 éves kor felett idősebbek). A magyar nyelvű mintában a férfiak (71,4%) és a nők (72,8%) közel azonos arányban társították a *kint* szót a *gúnyos*hoz, a román nyelvű mintában a férfiak (56,2%) hasonló arányban társították a *gúnyos*hoz a *kint* és *bent* szavakat, míg a nők többsége (75%) a *kint* szót választotta. A két mintában a nemek aránya közel azonos (magyar: 28/114, román: 32/104). A román nők viszont nagyobb valószínűséggel társítják a *kint* szót a *gúnyos*hoz, mint a román férfiak ($\chi^2=4,144$; d = 1; p = 0,037).

*KERESZTTÁBLA: gúnyos_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	gúnyos_KB	Kint	Gyakoriság	20	83	103
			% Nem	71,4%	72,8%	72,5%
		Bent	Gyakoriság	8	31	39
			% Nem	28,6%	27,2%	27,5%
	Összesen		Gyakoriság	28	114	142
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	gúnyos_KB	Kint	Gyakoriság	18	78	96
			% Nem	56,2%	75,0%	70,6%
		Bent	Gyakoriság	14	26	40
			% Nem	43,8%	25,0%	29,4%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: gúnyos_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	gúnyos_KB	Kint	Gyakoriság	38	161	199
			% Nem	63,3%	73,9%	71,6%
		Bent	Gyakoriság	22	57	79
			% Nem	36,7%	26,1%	28,4%
	Összesen		Gyakoriság	60	218	278
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A magyar nyelvű mintában a *bent* szóval leggyakrabban társított szavak esetében két olyan szó szerepel még, amely a román mintában nem ért el nagy gyakoriságot: a *szomorú* és a *vonzódik*. A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy mindkét nyelv esetében mindkét szónak a *bent*tel való társítása gyakoribb, és ez megegyezik férfiak és nők esetében, viszont azt látjuk, hogy ha nem is szignifikánsan, de a román nők nagyobb mértékben társítják a *szomorú*hoz a *kint*et is, mint a magyar nők.

*KERESZTTÁBLA: szomorú_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	szomorú_KB	Kint	Gyakoriság	7	26	33
			% Nem	25,0%	22,6%	23,1%
		Bent	Gyakoriság	21	89	110
			% Nem	75,0%	77,4%	76,9%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	szomorú_KB	Kint	Gyakoriság	7	37	44
			% Nem	21,9%	35,6%	32,4%
		Bent	Gyakoriság	25	67	92
			% Nem	78,1%	64,4%	67,6%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: szomorú_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	szomorú_KB	Kint	Gyakoriság	14	63	77
			% Nem	23,3%	28,8%	27,6%
		Bent	Gyakoriság	46	156	202
			% Nem	76,7%	71,2%	72,4%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: vonzódik_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	vonzódik_KB	Kint	Gyakoriság	7	26	33
			% Nem	25,0%	22,6%	23,1%
		Bent	Gyakoriság	21	89	110
			% Nem	75,0%	77,4%	76,9%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	vonzódik_KB	Kint	Gyakoriság	12	28	40
			% Nem	37,5%	26,9%	29,4%
		Bent	Gyakoriság	20	76	96
			% Nem	62,5%	73,1%	70,6%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	vonzódik_KB	Kint	Gyakoriság	19	54	73
			% Nem	31,7%	24,7%	26,2%
		Bent	Gyakoriság	41	165	206
			% Nem	68,3%	75,3%	73,8%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Mivel a *remél/speră, bízik/are încredere* szavak gyakorisági százaléka között elég nagy a különbség, megvizsgáltam, hogy van-e statisztikailag szignifikáns különbség a nemek szerint a két nyelvi csoport között, és egyik esetében sincs.

*KERESZTTÁBLA: remél_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	remél_KB	Kint	Gyakoriság	2	15	17
			% Nem	7,1%	13,0%	11,9%
		Bent	Gyakoriság	26	100	126
			% Nem	92,9%	87,0%	88,1%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	remél_KB	Kint	Gyakoriság	9	21	30
			% Nem	28,1%	20,2%	22,1%
		Bent	Gyakoriság	23	83	106
			% Nem	71,9%	79,8%	77,9%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	remél_KB	Kint	Gyakoriság	11	36	47
			% Nem	18,3%	16,4%	16,8%
		Bent	Gyakoriság	49	183	232
			% Nem	81,7%	83,6%	83,2%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: bízik_KINT_BENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	bízik_KB	Kint	Gyakoriság	1	6	7
			% Nem	3,6%	5,2%	4,9%
		Bent	Gyakoriság	27	109	136
			% Nem	96,4%	94,8%	95,1%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	bízik_KB	Kint	Gyakoriság	6	19	25
			% Nem	18,8%	18,3%	18,4%
		Bent	Gyakoriság	26	85	111
			% Nem	81,2%	81,7%	81,6%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	bízik_KB	Kint	Gyakoriság	7	25	32
			% Nem	11,7%	11,4%	11,5%
		Bent	Gyakoriság	53	194	247
			% Nem	88,3%	88,6%	88,5%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavak *kint*tel, illetve *bent*tel való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

Mint látjuk, a *kint* és *bent* közül az érzelemszavakhoz inkább a *bent*et társították mindkét mintában, a *kint* egyik társításban sem éri el a 75%-ot, még az 50%-ot is csak a *gúnyos, méltatlankodik* és *undor* esetében haladja meg, 25%-tól lefele pedig a *bent* 75% fölötti társítását mutatja. Feltűnő, hogy bár két különböző típusú nyelvről van szó, a társítások aránya nagyjából hasonló tendenciát mutat. A *kint*tel való társítás legmagasabb arányait elérő három érzelem vagy lelkiállapot is egyezik a két nyelvben. A magyar minta esetében a *gúnyos* ilyen társítását esetleg lehetne bizonyos *ki* igekötős igék hatásának is tulajdonítani *(kicsúfol, kigúnyol, kinevet)*, a román nyelvben azonban nem találunk hasonló kifejezéseket. Ez arra vallhat, hogy a *kint* inkább a *gúnyos* téri

hangulatalakzatához tartozhat hozzá, és a magyar *ki* igekötő sem egészen konvencionálisan jelenik meg az ilyen igékben. A legkiugróbb különbséget pedig, amely a *jóságos*nál figyelhető meg (a magyar mintában a *kint*tel való társítás aránya 18,18%, a románban 38,97%), az is magyarázhatja, hogy a szó román kérdőívbeli megfelelője, a *binevoitor* szó szerinti jelentése 'jóindulatú, jóakaratú', tehát a magyarnál inkább sugallja a kifelé, mások irányába való nyitottságot.

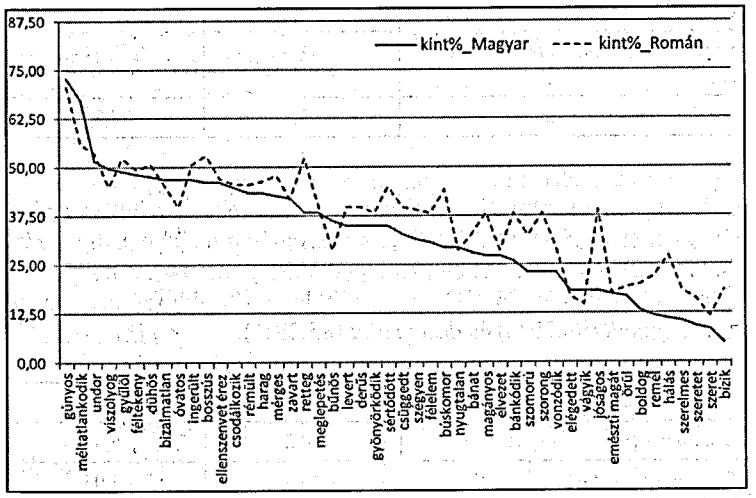

2. A függőleges dimenzióra utaló szavak

FENT: A magyar mintában a *fent*tel leggyakrabban társított szavak a *boldog* (93,7%) és a *szerelmes* (90,9%), a román mintában pedig a *mulţumit* (91,18%) és a *iubire* (90,44%), a harmadik leggyakoribb szó pedig megegyezik a két nyelvben: a *boldog* (93,7%) és a *fericit* (88,97%).

Érzelem/BENT	%Magyar	%Román
elégedett – mulţumit	86,7	91,18
szeretet – iubire	88,8	90,44
örül – se bucură	90,2	88,97
boldog – fericit	93,7	88,97
derűs – senin	85,3	88,24

Érzelem/BENT	%Magyar	%Román
bízik – are încredere	83,9	87,5
szerelmes – îndrăgostit	90,9	87,5
remél – speră	87,4	87,5
gyönyörködik – se delectează	86,7	84,56
jóságos – binevoitor	83,2	82,35
kielégült – satisfăcut	79,0	80,15
élvezet – plăcere	86,0	79,41
vonzódik – se simte atras de ceva/ cineva	84,6	77,94
meglepetés – surpriză	83,2	77,21

LENT: A magyar mintában a *lent*tel leggyakrabban társított szavak a *búskomor* (91,6%) és a *bánat* (91,6%), a román mintában pedig a *trist* (86,03%) és a *frică* (86,03%), amely azonos gyakoriságot mutatott a magyar mintában is (86,7%) a negyedik leggyakoribb szó pedig azonos, *csüggedt* (90,29%) és *descurajat* (85,29%).

Érzelem/BENT	%Magyar	%Román
szomorú – trist	90,2	86,03
félelem – frică	86,7	86,03
csüggedt – descurajat	90,2	85,29
búskomor – posomorât	91,6	85,29
bánat – mâhnire	91,6	84,56
magányos – însingurat	89,5	84,56
sértődött – jignit	77,6	84,56
csalódott – dezamăgit	88,8	84,56
neheztel – poartă pică cuiva	79,7	84,56
szégyen – ruşine	90,2	83,82
bizalmatlan – neîncrezător	86,0	83,82
harag – supărare (~mânie)	77,6	83,09
szorong – simte anxietate	86,0	81,62

Érzelem/BENT	%Magyar	%Román
bánkódik – este mâhnit	89,5	80,88
zavart – stânjenit	80,4	78,68
gyászol – jeleşte	86,0	78,68
nyugtalan – neliniştit	75,5	77,94
rémült – înspăimântat	82,5	77,94
bosszús – mânios	81,1	77,94
bűnös – păcătos	88,1	77,21
ellenszenvet érez – simte antipatie	81,8	75,74
emészti magát – se macină pe sine	86,7	75,0

A *fent* szóval leggyakrabban társított szavak listájában a magyar mintában két olyan szó jelenik meg, amely a román mintában nem ért el nagyobb gyakoriságot: *csodálkozik*, *büszke*. A statisztikai elemzésből azt látjuk, hogy ebben az esetben sem befolyásolja a társítást a nem, mindkét nem hasonló mértékben társítja a *fent* szót a *csodálkozik* és a *büszke* szóval.

*KERESZTTÁBLA: büszke_FENT_LENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	büszke_FL	Fent	Gyakoriság	20	93	113
			% Nem	71,4%	80,9%	79,0%
		Lent	Gyakoriság	8	22	30
			% Nem	28,6%	19,1%	21,0%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	büszke_FL	Fent	Gyakoriság	20	58	78
			% Nem	62,5%	55,8%	57,4%
		Lent	Gyakoriság	12	46	58
			% Nem	37,5%	44,2%	42,6%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: büszke_FENT_LENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	büsz-ke_FL	Fent	Gyakoriság	40	151	191
			% Nem	66,7%	68,9%	68,5%
		Lent	Gyakoriság	20	68	88
			% Nem	33,3%	31,1%	31,5%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *büszke* szó társítása azonban szignifikánsan különbözik a két nyelvi mintában: a magyar nyelvű mintában nagyobb valószínűséggel társítják a *fent*tel ($\chi^2 = 15{,}157$; d = 1; p = 0,000), illetve a nemek között nincs különbség: ezt a szót a férfiak és a nők azonos mértékben társítják a *fent*tel.

*KERESZTTÁBLA: büszke_FENT_LENT * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
büszke_FL	Fent	Gyakoriság	113	78	191
		% büszke_FL	59,2%	40,8%	100,0%
		% Nyelv	79,0%	57,4%	68,5%
		% Összesen	40,5%	28,0%	68,5%
	Lent	Gyakoriság	30	58	88
		% büszke_FL	34,1%	65,9%	100,0%
		% Nyelv	21,0%	42,6%	31,5%
		% Összesen	10,8%	20,8%	31,5%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% büszke_FL	51,3%	48,7%	100,0%
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	51,3%	48,7%	100,0%

A két nyelvi csoport között észlelt különbség a *büszke* szó esetében az életkorral nem függ össze.

*KERESZTTÁBLA: büszke_FENT_LENT * Nyelv * életkor*

Életkor				Nyelv		Összesen
				Magyar	Román	
Fiatal	büsz-ke_FL	Fent	Gyakoriság	44	51	95
			% Nyelv	83,0%	60,0%	68,8%
		Lent	Gyakoriság	9	34	43
			% Nyelv	17,0%	40,0%	31,2%
	Összesen		Gyakoriság	53	85	138
			% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
Idős	büsz-ke_FL	Fent	Gyakoriság	69	27	96
			% Nyelv	76,7%	52,9%	68,1%
		Lent	Gyakoriság	21	24	45
			% Nyelv	23,3%	47,1%	31,9%
	Összesen		Gyakoriság	90	51	141
			% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	büsz-ke_FL	0.00	Gyakoriság	113	78	191
			% Nyelv	79,0%	57,4%	68,5%
		1.00	Gyakoriság	30	58	88
			% Nyelv	21,0%	42,6%	31,5%
	Összesen		Gyakoriság	143	136	279
			% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

A magyar nyelvű mintában a *lent*tel leggyakrabban társított érzelemszavak között szereplő *riadt* szót a román nyelvű mintában kisebb gyakorisággal társítják a *lent*tel. Viszont a román nyelvű mintában a *lent* szóval leggyakrabban társítottak között levő *furios*, *nervos*, *enervat* szavakat a magyar nyelvű mintában kevésbé gyakran társítják a *lent*tel. A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy a két minta közti különbség a *riadt* szó esetében nem szignifikáns, a nem pedig nem befolyásolja a választást.

*KERESZTTÁBLA: riadt_FENT_LENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	riadt_FL	.00	Gyakoriság	9	23	32
			% Nem	32,1%	20,0%	22,4%
		1.00	Gyakoriság	19	92	111
			% Nem	67,9%	80,0%	77,6%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	riadt_FL	.00	Gyakoriság	9	28	37
			% Nem	28,1%	26,9%	27,2%
		1.00	Gyakoriság	23	76	99
			% Nem	71,9%	73,1%	72,8%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	riadt_FL	.00	Gyakoriság	18	51	69
			% Nem	30,0%	23,3%	24,7%
		1.00	Gyakoriság	42	168	210
			% Nem	70,0%	76,7%	75,3%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az *enervat* 'ingerült' szó esetében nincs szignifikáns különbség a két nyelvi csoport között.

*KERESZTTÁBLA: ingerült_FENT_LENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	inge-rült_FL	Fent	Gyakoriság	13	30	43
			% Nem	46,4%	26,1%	30,1%
		Lent	Gyakoriság	15	85	100
			% Nem	53,6%	73,9%	69,9%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: ingerült_FENT_LENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Román	inge-rült_FL	Fent	Gyakoriság	8	24	32
			% Nem	25,0%	23,1%	23,5%
		Lent	Gyakoriság	24	80	104
			% Nem	75,0%	76,9%	76,5%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	inge-rült_FL	Fent	Gyakoriság	21	54	75
			% Nem	35,0%	24,7%	26,9%
		Lent	Gyakoriság	39	165	204
			% Nem	65,0%	75,3%	73,1%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *furios* 'dühös' szó esetében szignifikáns különbség van a két nyelvi csoport között, a román nyelvű csoportban nagyobb valószínűséggel társítják a *lent* szóval ($\chi^2 = 11{,}769$; d = 1; p = 0,000).

KERESZTTÁBLA: dühös_FENT_LENT Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
dühös_FL	Magyar	Gyakoriság	46	20	66
		% dühös_FL	69,7%	30,3%	100,0%
		% Nyelv	32,2%	14,7%	23,7%
		% Összesen	16,5%	7,2%	23,7%
	Román	Gyakoriság	97	116	213
		% dühös_FL	45,5%	54,5%	100,0%
		% Nyelv	67,8%	85,3%	76,3%
		% Összesen	34,8%	41,6%	76,3%

KERESZTTÁBLA: dühös_FENT_LENT Nyelv*

		Nyelv		Összesen
		Magyar	Román	
Összesen	Gyakoriság	143	136	279
	% dühös_FL	51,3%	48,7%	100,0%
	% Nyelv	100.0%	100,0%	100,0%
	% Összesen	51,3%	48,7%	100,0%

A *nervos* 'mérges' szó esetében sincs szignifikáns különbség a két nyelvi csoport között.

*KERESZTTÁBLA: mérges_FENT_LENT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	mérges_FL	Fent	Gyakoriság	8	33	41
			% Nem	28,6%	28,7%	28,7%
		Lent	Gyakoriság	20	82	102
			% Nem	71,4%	71,3%	71,3%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	mérges_FL	Fent	Gyakoriság	5	21	26
			% Nem	15,6%	20,2%	19,1%
		Lent	Gyakoriság	27	83	110
			% Nem	84,4%	79,8%	80,9%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	mérges_FL	Fent	Gyakoriság	13	54	67
			% Nem	21,7%	24,7%	24,0%
		Lent	Gyakoriság	47	165	212
			% Nem	78,3%	75,3%	76,0%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavak *fent*tel, illetve *lent*tel való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

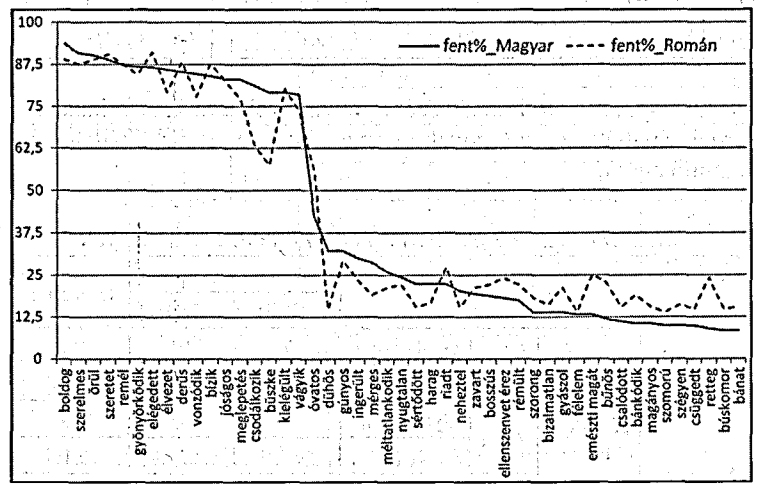

Feltűnő a *fent*tel társított oldó (pozitív) érzelmek és a *lent*tel társított feszültségi (negatív) érzelmek közötti éles határ: a *fent*tel való társítások arányaiban a *vágyik* 78,32%-a és (az óvatos 42,66%-át átugorva) a *dühös* 32,17%-a között 46,15 százaléknyi különbség van. A magyar és román minta itt is hasonló tendenciát mutat, de megfigyelhető, hogy a *zavart*tól a sor végéig a román mintában valamivel kisebb a *lent*tel való társítások aránya, ami kapcsolatban lehet bizonyos kulturális jellemzőkkel is.

ALATT: A *bűnös* (*păcătos*) szót mind a román, mind a magyar mintában a leggyakrabban az *alatt* szóval társították. A román nyelvű mintában az *alatt* szóval leggyakrabban társított szó a *păcătos* (68,38%) után az *înspăimântat (rémült),* amelyhez a magyar nyelvű mintában ritkábban társítják az *alatt*ot. A magyar nyelvű mintában pedig a *búskomor* és *magányos* szavakkal társították legtöbben, a román nyelvű mintában ez a társítás kevésbé gyakori.

Érzelem/ALATT	%Magyar	%Román
bűnös – păcătos	71,3%	68,4%
magányos – însingurat	80,4%	56,6%
búskomor – posomorât	70,6%	59,6%
rémült – înspăimântat	60,1%	66,2%

Az *înspăimântat (rémült)* szót a román nyelvű mintában inkább a férfiak társítják az *alatt* szóval, de az eredmények statisztikailag nem szignifikánsak.

*KERESZTTÁBLA: rémült_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	rémült_AFR	Fölött	Gyakoriság	7	17	24
			% Nem	25,0%	14,8%	16,8%
		Alatt	Gyakoriság	16	70	86
			% Nem	57,1%	60,9%	60,1%
		Rajta	Gyakoriság	5	28	33
			% Nem	17,9%	24,3%	23,1%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	rémült_AFR	Fölött	Gyakoriság	3	16	19
			% Nem	9,4%	15,4%	14,0%
		Alatt	Gyakoriság	23	67	90
			% Nem	71,9%	64,4%	66,2%
		Rajta	Gyakoriság	6	21	27
			% Nem	18,8%	20,2%	19,9%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: rémült_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	rémült_AFR	Fölött	Gyakoriság	10	33	43
			% Nem	16,7%	15,1%	15,4%
		Alatt	Gyakoriság	39	137	176
			% Nem	65,0%	62,6%	63,1%
		Rajta	Gyakoriság	11	49	60
			% Nem	18,3%	22,4%	21,5%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy a *magányos* szó társítása az *alatt* szóval a magyar nyelvű csoportban szignifikánsan eltér a román nyelvű csoporthoz viszonyítva ($\chi^2 = 18{,}737$; d = 2; p = 0,000).

*KERESZTTÁBLA: magányos_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
magányos_AFR	Fölött	Gyakoriság	9	23	32
		% magányos_AFR	28,1%	71,9%	100,0%
		% Nyelv	6,3%	16,9%	11,5%
		% Összesen	3,2%	8,2%	11,5%
	Alatt	Gyakoriság	115	77	192
		% magányos_AFR	59,9%	40,1%	100,0%
		% Nyelv	80,4%	56,6%	68,8%
		% Összesen	41,2%	27,6%	68,8%
	Rajta	Gyakoriság	19	36	55
		% magányos_AFR	34,5%	65,5%	100,0%
		% Nyelv	13,3%	26,5%	19,7%
		% Összesen	6,8%	12,9%	19,7%

*KERESZTTÁBLA: magányos_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nyelv*

		Nyelv		Összesen
		Magyar	Román	
Összesen	Gyakoriság	143	136	279
	% magányos_ AFR	51,3%	48,7%	100,0%
	% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
	% Összesen	51,3%	48,7%	100,0%

Az érzelemszavak *alatt*-tal való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

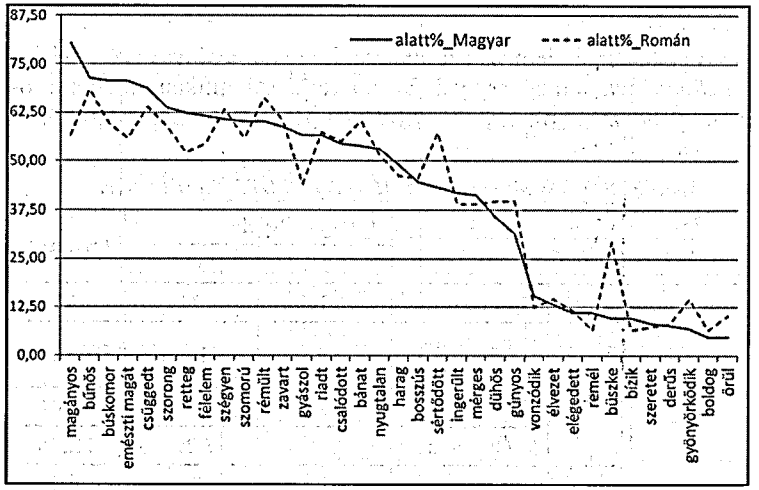

Az ábra csak az *alatt* társításait mutatja, azt pedig nem, hogy az 50% alattiaknál a *fölött* vagy a *rajta* választása miatt csökken-e a társítások gyakorisága. A magyar és román minta tendenciája itt is hasonló, de érdemes megjegyezni, hogy az *alatt*-tal leginkább társított első nyolc érzelemszó esetében a román nyelvűek valamivel kisebb arányban választották ezt a téri helyet, hasonlóan ahhoz, ahogy, amint fentebb láttuk, ugyanezeknél az érzelemszavaknál a *lent*tel való társítások aránya is kisebb valamivel a román mintában. Megfigyelhető továbbá, hogy a *gúnyos* 37,47%-ától felfele csak feszültségi (negatív) érzelmek vannak, és a két érzelemcsoport itt is elég éles határral különül el egymástól: a *gúnyos* és az ezt követő *vonzódik* (15,38%) között 22,09%-nyi különbség van.

FÖLÖTT: A magyar nyelvű mintában a *fölött* szóval leggyakrabban társított szó a *büszke* (62,94%), ez a társítás azonban a román nyelvű mintában jóval kevésbé gyakori (39,71%). A román nyelvű mintában a *fölött* szóval leggyakrabban társított szó pedig a *senin (derűs)* és *speră (remél)*, ezek a társítások a magyar nyelvű mintában valamivel kevésbé gyakoriak. A *senin* és a *speră* szavak esetében nem találtunk szignifikáns különbséget a két nyelvi csoport között, a *büszke* esetében viszont a statisztikai elemzés azt mutatja, hogy szignifikáns a különbség a két nyelvi csoport között ($\chi^2 = 21{,}468$; d = 2; p = 0,000).

*KERESZTTÁBLA: büszke_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
büszke_AFR	Fölött	Gyakoriság	90	54	144
		% büszke_ AFR	62,5%	37,5%	100,0%
		% Nyelv	62,9%	39,7%	51,6%
		% Összesen	32,3%	19,4%	51,6%
	Alatt	Gyakoriság	14	40	54
		% büszke_ AFR	25,9%	74,1%	100,0%
		% Nyelv	9,8%	29,4%	19,4%
		% Összesen	5,0%	14,3%	19,4%
	Rajta	Gyakoriság	39	42	81
		% büszke_ AFR	48,1%	51,9%	100,0%
		% Nyelv	27,3%	30,9%	29,0%
		% Összesen	14,0%	15,1%	29,0%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% büszke_ AFR	51,3%	48,7%	100,0%
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	51,3%	48,7%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: derűs_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nyelv C*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
derűs_AFR	Fölött	Gyakoriság	88	99	187
		% derűs_AFR	47,1%	52,9%	100,0%
		% Nyelv	61,5%	72,8%	67,0%
		% Összesen	31,5%	35,5%	67,0%
	Alatt	Gyakoriság	11	11	22
		% derűs_AFR	50,0%	50,0%	100,0%
		% Nyelv	7,7%	8,1%	7,9%
		% Összesen	3,9%	3,9%	7,9%
	Rajta	Gyakoriság	44	26	70
		% derűs_AFR	62,9%	37,1%	100,0%
		% Nyelv	30,8%	19,1%	25,1%
		% Összesen	15,8%	9,3%	25,1%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% derűs_AFR	51,3%	48,7%	100,0%
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	51,3%	48,7%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: remél_ALATTA_FÖLÖTT_RAJTA * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
remél_AFR	Fölött	Gyakoriság	79	92	171
		% remél_AFR	46,2%	53,8%	100,0%
		% Nyelv	55,2%	67,6%	61,3%
		% Összesen	28,3%	33,0%	61,3%
	Alatt	Gyakoriság	16	9	25
		% remél_AFR	64,0%	36,0%	100,0%
		% Nyelv	11,2%	6,6%	9,0%
		% Összesen	5,7%	3,2%	9,0%

*KERESZTTÁBLA: remél_ALATTA_FÖLÖTT_RAJTA * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
remél_AFR	Rajta	Gyakoriság	48	35	83
		% remél_AFR	57,8%	42,2%	100,0%
		% Nyelv	33,6%	25,7%	29,7%
		% Összesen	17,2%	12,5%	29,7%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% remél_AFR	51,3%	48,7%	100,0%
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%
		% Összesen	51,3%	48,7%	100,0%

Az érzelemszavak *fölött*-tel való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

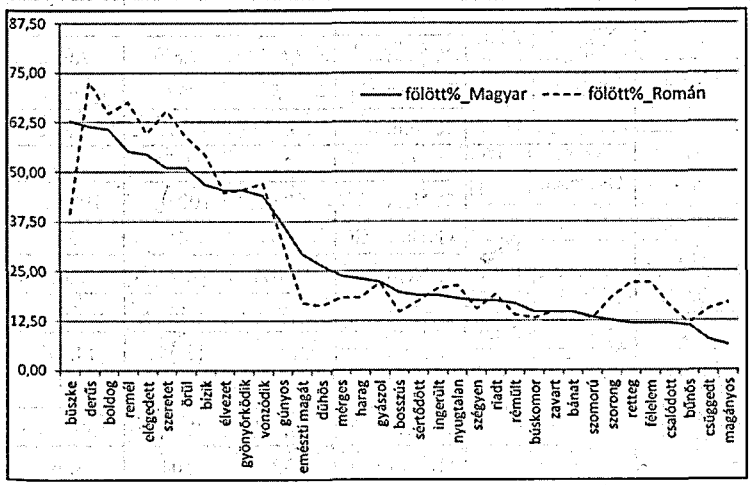

A magyar és román mintában itt is hasonló tendencia figyelhető meg, és feltűnő az is, hogy a *fölött*-tel való leggyakoribb társításoknál (a *büszke* szót leszámítva, amelynek társításai más téri helyek esetében is eléggé különböznek a magyartól) az első hét szó esetében a román mintában a magyarnál magasabb arányok vannak, ami

összefügg azzal is, hogy ugyanezeket az érzelemszavakat a *fent*tel is nagyobb arányban társítják.

Rajta: Sem a magyar, sem a román nyelvi csoportban nem találtam olyan érzelemszavakat, amelyekhez a minta legalább 50%-a társította volna a *rajta* szót. A relatív gyakoriságot tekintve a két csoportban két eltérő szót azonosítottam: a románban a *furios*-hoz *(dühös)*, a magyarban a *gyönyörködik*hez társítják a leggyakrabban a *rajta* szót. A nyelvi csoportok közt nincs szignifikáns különbség, a nemek pedig nem befolyásolták a választást.

*KERESZTTÁBLA: gyönyörködik_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	gyönyörködik_AFR	Fölött	Gyakoriság	12	53	65
			% Nem	42,9%	46,1%	45,5%
		Alatt	Gyakoriság	1	9	10
			% Nem	3,6%	7,8%	7,0%
		Rajta	Gyakoriság	15	53	68
			% Nem	53,6%	46,1%	47,6%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	gyönyörködik_AFR	Fölött	Gyakoriság	16	46	62
			% Nem	50,0%	44,2%	45,6%
		Alatt	Gyakoriság	7	13	20
			% Nem	21,9%	12,5%	14,7%
		Rajta	Gyakoriság	9	45	54
			% Nem	28,1%	43,3%	39,7%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: gyönyörködik_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	gyönyörködik_AFR	Fölött	Gyakoriság	28	99	127
			% Nem	46,7%	45,2%	45,5%
		Alatt	Gyakoriság	8	22	30
			% Nem	13,3%	10,0%	10,8%
		Rajta	Gyakoriság	24	98	122
			% Nem	40,0%	44,7%	43,7%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

KERESZTTÁBLA: dühös_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	dühös_AFR	Fölött	Gyakoriság	6	32	38
			% Nem	21,4%	27,8%	26,6%
		Alatt	Gyakoriság	11	40	51
			% Nem	39,3%	34,8%	35,7%
		Rajta	Gyakoriság	11	43	54
			% Nem	39,3%	37,4%	37,8%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	dühös_AFR	Fölött	Gyakoriság	4	18	22
			% Nem	12,5%	17,3%	16,2%
		Alatt	Gyakoriság	9	45	54
			% Nem	28,1%	43,3%	39,7%
		Rajta	Gyakoriság	19	41	60
			% Nem	59,4%	39,4%	44,1%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

KERESZTTÁBLA: dühös_ALATT_FÖLÖTT_RAJTA Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	dühös_AFR	Fölött	Gyakoriság	10	50	60
			% Nem	16,7%	22,8%	21,5%
		Alatt	Gyakoriság	20	85	105
			% Nem	33,3%	38,8%	37,6%
		Rajta	Gyakoriság	30	84	114
			% Nem	50,0%	38,4%	40,9%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *rajta* szóval való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

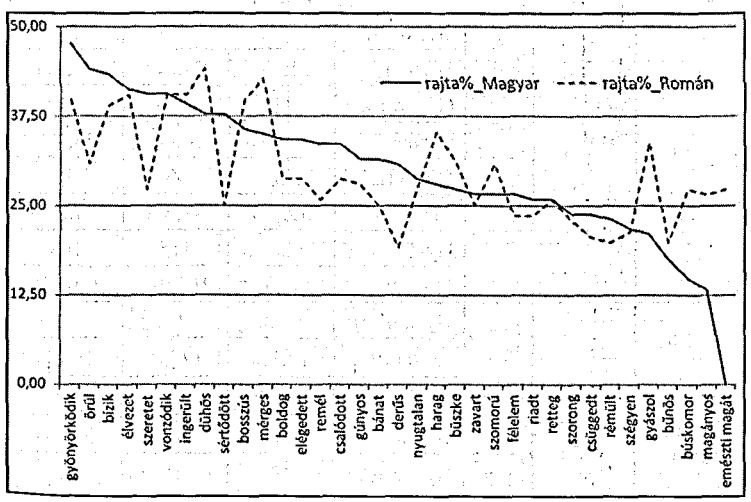

Mint látjuk, a magyarral párhuzamosan a román mintában is megfigyelhető ugyan egy csökkenő tendencia, de a társítási arányok között a két mintában elég nagy a különbség, és ez elég szeszélyesen váltakozik hol a magyar, hol a román minta javára. Ez arra vallhat, hogy a *rajta* nem egy olyan téri reláció, amelynek fontos szerepe lenne az

érzelmek hangulatalakzatainak szervezésében. Az 50%-ot nem érte el egyik érzelemszó sem, a legmagasabb érték a magyar *gyönyörködik* 47,55%-a, és van egy olyan is, a magyar *emészti magát,* amelyet senki sem társított a *rajta* szóval. Azt is érdemes megjegyezni, hogy itt a pozitív és negatív érzelmek sem csoportosulnak olyan egyértelműen, mint az eddigi téri helyek esetében.

3. A vízszintes dimenzióra utaló szavak

Elöl: Mind a magyar, mind a román nyelvű mintában az *elöl* szóval leggyakrabban társított érzelemszavak a *remél* (*speră*) és a *derűs* (*senin*). A statisztikai elemzés szerint a nemek tekintetében nincs szignifikáns különbség a nyelvi csoportok között a társításokat illetően.

*KERESZTTÁBLA: remél_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	remél_EHM	Elöl	Gyakoriság	19	66	85
			% Nem	67,9%	57,4%	59,4%
		Hátul	Gyakoriság	2	11	13
			% Nem	7,1%	9,6%	9,1%
		Mellett	Gyakoriság	7	38	45
			% Nem	25,0%	33,0%	31,5%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	remél_EHM	Elöl	Gyakoriság	21	68	89
			% Nem	65,6%	65,4%	65,4%
		Hátul	Gyakoriság	1	4	5
			% Nem	3,1%	3,8%	3,7%
		Mellett	Gyakoriság	10	32	42
			% Nem	31,2%	30,8%	30,9%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

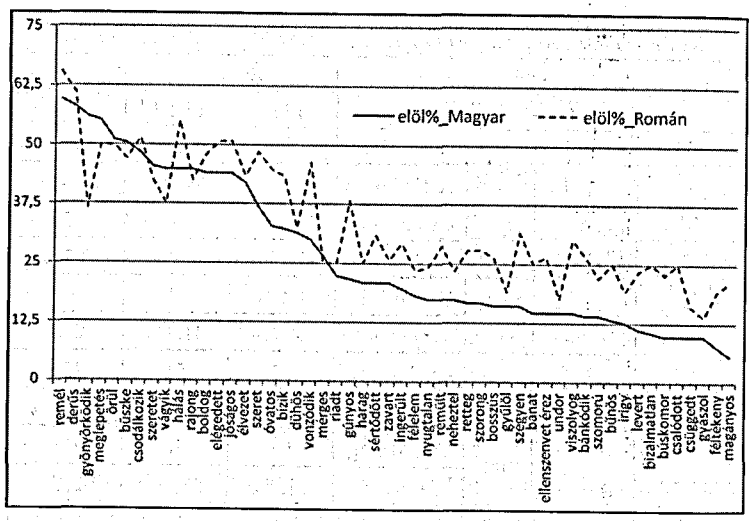

HÁTUL: A *hátul* szóval leggyakrabban társított érzelemszó mind a magyar (69,2%), mind a román csoportban (69,2%) a *gyűlöl* (*urăşte*). A magyar nyelvű csoportban a *csüggedt* (67,8%) és a *szégyen* (67,8%) szavak is nagy gyakoriságot értek el.

A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy szignifikáns különbség van a férfiak és a nők között: a nők nagyobb arányban társítják a *gyűlöl* szót a *hátul*lal ($\chi^2 = 8{,}230$; d = 2; p = 0,016).

A *szégyen* esetében szignifikáns különbség van a két nyelvi csoport között: a magyar nyelvű csoportban a *hátul*lal való társítások aránya szignifikánsan nagyobb, a román nyelvű csoportban a *szégyen*t az *elöl*-lel is elég nagy arányban társítják ($\chi^2 = 13{,}350$; d = 2; p = 0,001).

*KERESZTTÁBLA: szégyen_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
szégyen_EHM	Elöl	Gyakoriság	23	43	66
		% Nyelv	16,1%	31,6%	23,7%
	Hátul	Gyakoriság	97	64	161
		% Nyelv	67,8%	47,1%	57,7%
	Mellett	Gyakoriság	23	29	52
		% Nyelv	16,1%	21,3%	18,6%

*KERESZTTÁBLA: szégyen_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nyelv*

		Nyelv		Összesen
		Magyar	Román	
Összesen	Gyakoriság	143	136	279
	% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

A *csüggedt* szó esetében a magyar nyelvű csoportban a *hátul*lal való társítások szignifikánsan gyakoribbak, mint a román nyelvűben, ahol a *csüggedt* szót az *elöl*lel is elég nagy arányban társítják ($\chi^2 = 11{,}498$; d = 2; p = 0,003).

*KERESZTTÁBLA: csüggedt_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
csüggedt_EHM	Elöl	Gyakoriság	14	22	36
		% Nyelv	9,8%	16,2%	12,9%
	Hátul	Gyakoriság	97	65	162
		% Nyelv	67,8%	47,8%	58,1%
	Mellett	Gyakoriság	32	49	81
		% Nyelv	22,4%	36,0%	29,0%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *hátul*lal való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

A magyar és román mintában itt is hasonló tendencia figyelhető meg. A *hátul*t mindkét csoportban a negatív érzelmekkel társítják nagy arányban, a magyar mintában a legtöbb ilyen érzelem *hátul*lal való társítása 50% fölött van, a román mintában viszont majdnem mindegyik esetben kisebb az arány. A két érzelemcsoport között itt is éles határ van: ahol a pozitív érzelmek sora kezdődik, a társítások aránya mindkét csoportban meredeken esik. A *büszke* társítása a magyar és román csoportban itt is kiugróan különbözik, ennek talán az is lehet az oka, hogy a kísérleti személyek ezt nem annyira érzelemszónak vehették, hanem inkább jellemvonásnak vagy viselkedésformának, ugyanakkor annak is szerepe lehet, hogy a román *mândru* szónak a 'büszke' mellett 'szép'

jelentése is van, így a különböző téri helyekkel való társítás során ez a pozitívabb percepció is befolyásolhatta a választást.

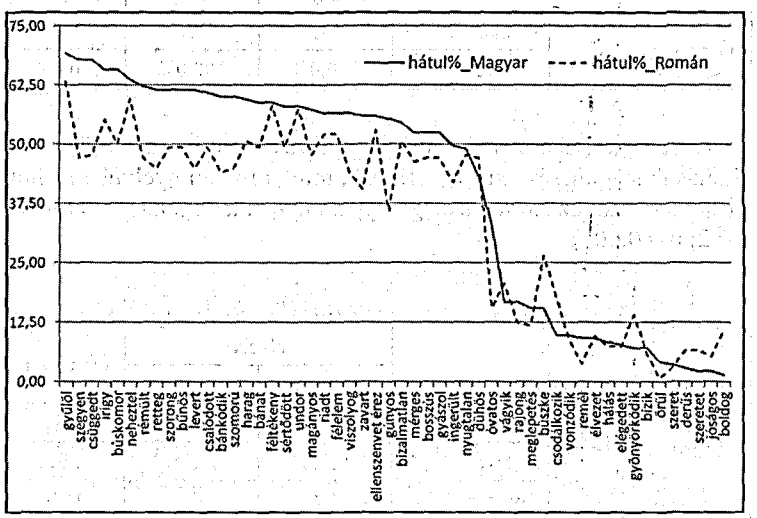

MELLETT: A *mellett* szóval relatíve leggyakrabban társított érzelemszavak mind a magyar, mind a román nyelvű csoportban a *bízik* (*are încredere*), *szeret (iubeşte), szeretet (iubire), vonzódik (se simte atras)*. A *szeretet* és *szeret* szavak esetében a két nyelvi csoport között nem találtunk semmilyen szignifikáns különbséget sem az életkor, sem a nem tekintetében.

Érzelem/MELLETT	%Magyar	%Román
bízik – are încredere	60,8%	50,74%
szeret – iubeşte	59,4%	48,53%
szeretet – iubire	51,04%	50,74%
vonzódik – se simte atras	60,1%	44,85%

A statisztikai elemzések azt mutatják, hogy a *bízik* esetében nincs szignifikáns különbség a két nyelvi csoport között, de ha a nemek szerinti választásokat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a magyar nyelvű csoportban a férfiak nagyobb valószínűséggel társítják a *mellett* szóval a *bízik* szót ($\chi^2 = 8{,}161$; d = 2; p = 0,017).

*KERESZTTÁBLA: bízik_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	bízik_EHM	Elöl	Gyakoriság	5	41	46
			% Nem	17,9%	35,7%	32,2%
		Hátul	Gyakoriság	5	5	10
			% Nem	17,9%	4,3%	7,0%
		Mellett	Gyakoriság	18	69	87
			% Nem	64,3%	60,0%	60,8%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	bízik_EHM	Elöl	Gyakoriság	15	44	59
			% Nem	46,9%	42,3%	43,4%
		Hátul	Gyakoriság	2	6	8
			% Nem	6,2%	5,8%	5,9%
		Mellett	Gyakoriság	15	54	69
			% Nem	46,9%	51,9%	50,7%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	bízik_EHM	Elöl	Gyakoriság	20	85	105
			% Nem	33,3%	38,8%	37,6%
		Hátul	Gyakoriság	7	11	18
			% Nem	11,7%	5,0%	6,5%
		Mellett	Gyakoriság	33	123	156
			% Nem	55,0%	56,2%	55,9%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *vonzódik* szó esetében szignifikáns különbség van a két nyelvi csoport között: a magyar mintában legnagyobb arányú a *mellett*-tel való társítása, a románban az *elöl* és a *mellett* szóval való társítás hasonló arányú ($\chi^2 = 8{,}009$; d = 2; p = 0,018).

*KERESZTTÁBLA: vonzódik_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
vonzódik_EHM	Elöl	Gyakoriság	43	63	106
		% Nyelv	30,1%	46,3%	38,0%
	Hátul	Gyakoriság	14	12	26
		% Nyelv	9,8%	8,8%	9,3%
	Mellett	Gyakoriság	86	61	147
		% Nyelv	60,1%	44,9%	52,7%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

A magyar nyelvű csoporton belül is van egy szignifikáns különbség: a nők nagyobb valószínűséggel társítják a *vonzódik* szót a *mellett*-tel és a *hátul*lal, mint a férfiak ($\chi^2 = 6{,}757$; d = 2; p = 0,034).

*KERESZTTÁBLA: vonzódik_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	vonzódik_EHM	Elöl	Gyakoriság	13	30	43
			% Nem	46,4%	26,1%	30,1%
		Hátul	Gyakoriság	0	14	14
			% Nem	0,0%	12,2%	9,8%
		Mellett	Gyakoriság	15	71	86
			% Nem	53,6%	61,7%	60,1%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	vonzódik_EHM	Elöl	Gyakoriság	20	43	63
			% Nem	62,5%	41,3%	46,3%
		Hátul	Gyakoriság	1	11	12
			% Nem	3,1%	10,6%	8,8%
		Mellett	Gyakoriság	11	50	61
			% Nem	34,4%	48,1%	44,9%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: vonzódik_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	vonzódik_EHM	Elöl	Gyakoriság	33	73	106
			% Nem	55,0%	33,3%	38,0%
		Hátul	Gyakoriság	1	25	26
			% Nem	1,7%	11,4%	9,3%
		Mellett	Gyakoriság	26	121	147
			% Nem	43,3%	55,3%	52,7%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *mellett*-tel való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

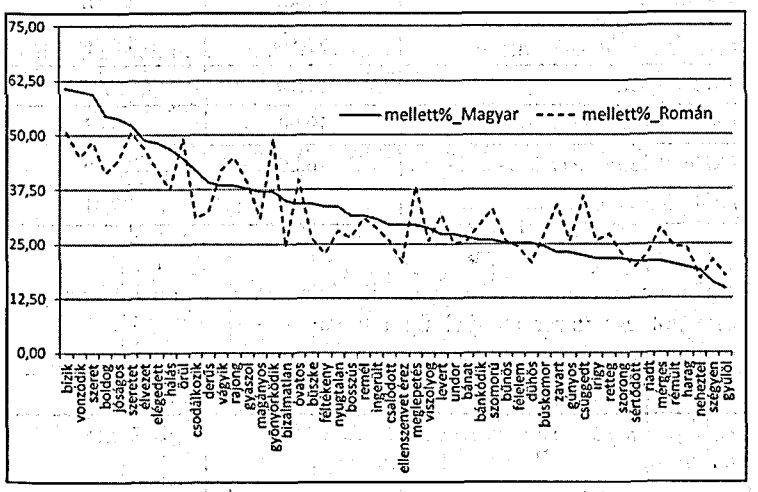

Az általános tendencia itt is hasonló a két mintában, de a pozitív és negatív érzelmek nem különülnek el élesen, még kis mértékű keveredés is van a két csoport között. A *mellett* legmagasabb arányú társításai pozitív érzelmekhez kapcsolódnak, a 37,5% fölöttiek mind ilyenek. Ugyanakkor az is látszik, hogy az egyes társítások arányai közt elég nagy különbségek lehetnek a magyar és román mintában, hol az egyik, hol a másik javára. Mindezek arra utalhatnak, hogy a *mellett* téri

relációnak is, akárcsak a *rajta* téri viszonynak, kisebb fontossága lehet az érzelmek hangulatalakzatainak szervezésében.

Közel: A *közel* szót mindkét nyelvi csoportban számos érzelemszóhoz 75%-ot meghaladó arányban társították.

Érzelem/KÖZEL	%Magyar	%Román
szeret – iubește	92,30	91,18
szeretet – iubire	89,50	88,24
örül – se bucură	88,80	88,24
jóságos – binevoitor	87,40	91,91
bízik – are încredere	85,30	83,82
derűs – senin	85,30	75,74
szerelmes – îndrăgostit	85,30	83,09
boldog – fericit	84,60	87,50
elégedett – mulțumit	82,50	86,76
élvezet – plăcere	81,10	77,94
vonzódik – se simte atras	79,00	86,03
kielégült – satisfăcut	76,20	84,56
meglepetés – surpriză	75,50	79,41

Három érzelemszó a magyar mintában nem érte el a 75%-os gyakoriságot, csak a román nyelvű mintában:

Érzelem/KÖZEL	%Magyar	%Román
rajong – este pasionat pentru ceva sau cineva	64,30	80,15
remél – speră	62,9	75,00
gyönyörködik – se delectează	66,40	77,94

Azoknak a szavaknak az esetében, ahol a gyakoriságok között nagy az eltérés (10% körüli), a társításokat a szignifikancia szempontjából is megvizsgáltam, a hasonló gyakoriságok esetében pedig az életkor és a nem szempontjából is.

A *rajong (este pasionat)* szót a román nyelvi csoportban nagyobb valószínűséggel társítják a *közel (aproape)* szóval, mint a magyarban ($\chi^2 = 8{,}652$; d = 1; p = 0,002).

*KERESZTTÁBLA: rajong_KÖZEL_MESSZE * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
rajong_KM	Közel	Gyakoriság	92	109	201
		% Nyelv	64,3%	80,1%	72,0%
	Messze	Gyakoriság	51	27	78
		% Nyelv	35,7%	19,9%	28,0%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

Ha a nemek szerint is vizsgáljuk a mintát, akkor azt látjuk, hogy a férfiak mindkét nyelvi csoportban nagyobb arányban társítják a *rajong* szót a *közel*lel, mint a nők, de a magyar csoportban ez a társítás szignifikáns is ($\chi^2 = 9{,}046$; d = 1; p = 0,001).

*KERESZTTÁBLA: rajong_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	rajong_KM	Közel	Gyakoriság	25	67	92
			% Nem	89,3%	58,3%	64,3%
		Messze	Gyakoriság	3	48	51
			% Nem	10,7%	41,7%	35,7%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	rajong_KM	Közel	Gyakoriság	28	81	109
			% Nem	87,5%	77,9%	80,1%
		Messze	Gyakoriság	4	23	27
			% Nem	12,5%	22,1%	19,9%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: rajong_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Összesen	rajong_KM	Közel	Gyakoriság	53	148	201
			% Nem	88,3%	67,6%	72,0%
		Messze	Gyakoriság	7	71	78
			% Nem	11,7%	32,4%	28,0%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *remél (speră)* szót a román nyelvi csoportban nagyobb valószínűséggel társítják a *közel (aproape)* szóval, mint a magyarban ($\chi^2 = 4{,}727$; $d = 1$; $p = 0{,}020$).

*KERESZTTÁBLA: remél_KÖZEL_MESSZE * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
remél_KM	Közel	Gyakoriság	90	102	192
		% Nyelv	62,9%	75,0%	68,8%
	Messze	Gyakoriság	53	34	87
		% Nyelv	37,1%	25,0%	31,2%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

Ha a nemek szerint is vizsgáljuk a mintát, akkor azt látjuk, hogy a *remél* szóhoz a férfiak mindkét nyelvi csoportban nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a nők, de a magyar csoportban ez a különbség szignifikáns is ($\chi^2 = 6{,}018$; $d = 1$; $p = 0{,}014$).

*KERESZTTÁBLA: remél_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	remél_KM	Közel	Gyakoriság	12	78	90
			% Nem	42,9%	67,8%	62,9%
		Messze	Gyakoriság	16	37	53
			% Nem	57,1%	32,2%	37,1%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	remél_KM	Közel	Gyakoriság	20	82	102
			% Nem	62,5%	78,8%	75,0%
		Messze	Gyakoriság	12	22	34
			% Nem	37,5%	21,2%	25,0%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	remél_KM	Közel	Gyakoriság	32	160	192
			% Nem	53,3%	73,1%	68,8%
		Messze	Gyakoriság	28	59	87
			% Nem	46,7%	26,9%	31,2%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *gyönyörködik (se delectează)* szóhoz a román nyelvi csoportban nagyobb arányban társítják a *közel (aproape)* szót, mint a magyarban, de a különbség nem szignifikáns. Ha a nemek befolyását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a nők és a férfiak mindkét csoportban hasonló arányban társítják a *gyönyörködik* szóhoz a *közelt*.

*KERESZTTÁBLA: gyönyörködik_KÖZEL_MESSZE * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
gyönyörködik_KM	Közel	Gyakoriság	95	106	201
		% Nyelv	66,4%	77,9%	72,0%
	Messze	Gyakoriság	48	30	78
		% Nyelv	33,6%	22,1%	28,0%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: gyönyörködik_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	gyönyörködik_KM	Közel	Gyakoriság	21	74	95
			% Nem	75,0%	64,3%	66,4%
		Messze	Gyakoriság	7	41	48
			% Nem	25,0%	35,7%	33,6%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Román	gyönyörködik_KM	Közel	Gyakoriság	25	81	106
			% Nem	78,1%	77,9%	77,9%
		Messze	Gyakoriság	7	23	30
			% Nem	21,9%	22,1%	22,1%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	gyönyörködik_KM	Közel	Gyakoriság	46	155	201
			% Nem	76,7%	70,8%	72,0%
		Messze	Gyakoriság	14	64	78
			% Nem	23,3%	29,2%	28,0%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *derűs (senin)* szóhoz a magyar nyelvi csoportban nagyobb valószínűséggel társítják a *közel (aproape)* szót, mint a románban ($\chi^2 = 4{,}098$; d = 1; p = 0,030).

*KERESZTTÁBLA: derűs_KÖZEL_MESSZE * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
derűs_KM	Közel	Gyakoriság	122	103	225
		% Nyelv	85,3%	75,7%	80,6%
	Messze	Gyakoriság	21	33	54
		% Nyelv	14,7%	24,3%	19,4%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

Ha a nemek szerint is vizsgáljuk a mintát, akkor azt látjuk, hogy a román nyelvi csoportban a nők nagyobb arányban társítják a *derűs* szóhoz a *közelt*, mint a férfiak, és ez a különbség szignifikáns is ($\chi^2 = 3{,}989$; d = 1; p = 0,042). A magyar nyelvi csoportban viszont a férfiak társítják nagyobb, de nem szignifikáns arányban a *derűs*höz a *közelt*.

*KERESZTTÁBLA: derűs_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	derűs_KM	Közel	Gyakoriság	26	96	122
			% Nem	92,9%	83,5%	85,3%
		Messze	Gyakoriság	2	19	21
			% Nem	7,1%	16,5%	14,7%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: derűs_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Román	derűs_KM	Közel	Gyakoriság	20	83	103
			% Nem	62,5%	79,8%	75,7%
		Messze	Gyakoriság	12	21	33
			% Nem	37,5%	20,2%	24,3%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	derűs_KM	Közel	Gyakoriság	46	179	225
			% Nem	76,7%	81,7%	80,6%
		Messze	Gyakoriság	14	40	54
			% Nem	23,3%	18,3%	19,4%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az élvezet szó esetében szignifikáns különbséget találtunk a nemek szempontjából: a teljes mintát tekintve a férfiak nagyobb valószínűséggel társítják a *közelt*, mint a nők ($\chi^2 = 5{,}115$; d = 1; p = 0,015).

*KERESZTTÁBLA: élvezet_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	élvezet_KM	Közel	Gyakoriság	26	90	116
			% Nem	92,9%	78,3%	81,1%
		Messze	Gyakoriság	2	25	27
			% Nem	7,1%	21,7%	18,9%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: élvezet_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Román	élvezet_KM	Közel	Gyakoriság	28	78	106
			% Nem	87,5%	75,0%	77,9%
		Messze	Gyakoriság	4	26	30
			% Nem	12,5%	25,0%	22,1%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	élvezet_KM	Közel	Gyakoriság	54	168	222
			% Nem	90,0%	76,7%	79,6%
		Messze	Gyakoriság	6	51	57
			% Nem	10,0%	23,3%	20,4%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

A *szerelmes* szóhoz a magyar nyelvi csoportban a férfiak 100%-a a *közelt* társította, és ez szignifikánsan különbözik a nők válaszaitól ($\chi^2 = 5{,}993$; d = 1; p = 0,007). A román nyelvi csoportban a nők társították nagyobb arányban a *szerelmes*hez a *közelt*, de a különbség nem szignifikáns. Ugyanakkor különbség van a két mintában életkor szerint is: a magyarban inkább a fiatalok, a románban inkább az idősek társítják a *közelt* a *szerelmes* szóhoz.

*KERESZTTÁBLA: szerelmes_KÖZEL_MESSZE * életkor * Nyelv*

Nyelv				Életkor		Összesen
				Idős	Fiatal	
Magyar	szerelmes_KM	Közel	Gyakoriság	47	75	122
			% életkor	88,7%	83,3%	85,3%
		Messze	Gyakoriság	6	15	21
			% életkor	11,3%	16,7%	14,7%
	Összesen		Gyakoriság	53	90	143
			% életkor	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: szerelmes_KÖZEL_MESSZE * életkor * Nyelv*

Nyelv				Életkor		Összesen
				Idős	Fiatal	
Román	szerelmes_KM	Közel	Gyakoriság	70	43	113
			% életkor	82,4%	84,3%	83,1%
		Messze	Gyakoriság	15	8	23
			% életkor	17,6%	15,7%	16,9%
	Összesen		Gyakoriság	85	51	136
			% életkor	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	szerelmes_KM	Közel	Gyakoriság	117	118	235
			% életkor	84,8%	83,7%	84,2%
		Messze	Gyakoriság	21	23	44
			% életkor	15,2%	16,3%	15,8%
	Összesen		Gyakoriság	138	141	279
			% életkor	100,0%	100,0%	100,0%

A *vonzódik* szó esetében is szignifikáns különbséget találtunk a nemek között: a teljes mintában a férfiak szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *vonzódik* szóhoz a *közelt*, mint a nők ($\chi^2 = 6{,}268$; d = 1; p = 0,007), a magyar nyelvi csoportban ez a különbség szignifikáns ($\chi^2 = 6{,}364$; d = 1; p = 0,006).

*KERESZTTÁBLA: vonzódik_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	vonzódik_KM	Közel	Gyakoriság	27	86	113
			% Nem	96,4%	74,8%	79,0%
		Messze	Gyakoriság	1	29	30
			% Nem	3,6%	25,2%	21,0%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: vonzódik_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Román	vonzódik_KM	Közel	Gyakoriság	29	88	117
			% Nem	90,6%	84,6%	86,0%
		Messze	Gyakoriság	3	16	19
			% Nem	9,4%	15,4%	14,0%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	vonzódik_KM	Közel	Gyakoriság	56	174	230
			% Nem	93,3%	79,5%	82,4%
		Messze	Gyakoriság	4	45	49
			% Nem	6,7%	20,5%	17,6%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Az *elégedett* szó esetében szignifikáns különbséget találtam az életkori csoportok között: a teljes mintában az idősebb (35 év feletti) csoport szignifikánsan nagyobb arányban társítja az *elégedett* szóhoz a *közelt*, mint a fiatalabb csoport (34 évig) ($\chi^2 = 5{,}811$; d = 1; p = 0,012).

*KERESZTTÁBLA: elégedett_KÖZEL_MESSZE * életkor * Nyelv*

Nyelv				Életkor		Összesen
				Idős	Fiatal	
Magyar	elégedett_KM	Közel	Gyakoriság	47	71	118
			% életkor	88,7%	78,9%	82,5%
		Messze	Gyakoriság	6	19	25
			% életkor	11,3%	21,1%	17,5%
	Összesen		Gyakoriság	53	90	143
			% életkor	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: elégedett_KÖZEL_MESSZE * életkor * Nyelv*

Nyelv				Életkor		Összesen
				Idős	Fiatal	
Román	elégedett_KM	Közel	Gyakoriság	77	41	118
			% életkor	90,6%	80,4%	86,8%
		Messze	Gyakoriság	8	10	18
			% életkor	9,4%	19,6%	13,2%
	Összesen		Gyakoriság	85	51	136
			% életkor	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	elégedett_KM	Közel	Gyakoriság	124	112	236
			% életkor	89,9%	79,4%	84,6%
		Messze	Gyakoriság	14	29	43
			% életkor	10,1%	20,6%	15,4%
	Összesen		Gyakoriság	138	141	279
			% életkor	100,0%	100,0%	100,0%

A két nyelvi csoportban a férfiak és a nők eltérő módon társítják az *elégedett* szóhoz a *közelt*: a román nyelvi csoportban a nők szignifikánsan nagyobb arányban társítják, mint a férfiak ($\chi^2 = 5{,}044$; d = 1; p = 0,030), a magyarban viszont a férfiak társítják nagyobb arányban, de a különbség nem szignifikáns.

*KERESZTTÁBLA: elégedett_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	elégedett_KM	Közel	Gyakoriság	26	92	118
			% Nem	92,9%	80,0%	82,5%
		Messze	Gyakoriság	2	23	25
			% Nem	7,1%	20,0%	17,5%
	Összesen		Gyakoriság	28	115	143
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

*KERESZTTÁBLA: elégedett_KÖZEL_MESSZE * Nem * Nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Román	elégedett_KM	Közel	Gyakoriság	24	94	118
			% Nem	75,0%	90,4%	86,8%
		Messze	Gyakoriság	8	10	18
			% Nem	25,0%	9,6%	13,2%
	Összesen		Gyakoriság	32	104	136
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%
Összesen	elégedett_KM	Közel	Gyakoriság	50	186	236
			% Nem	83,3%	84,9%	84,6%
		Messze	Gyakoriság	10	33	43
			% Nem	16,7%	15,1%	15,4%
	Összesen		Gyakoriság	60	219	279
			% Nem	100,0%	100,0%	100,0%

Messze: A magyar nyelvi csoportban a *messze* szót legnagyobb számban a *gúnyos*hoz társították, bár nem érte el a határozott többségi társítás szintjét. A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy a magyar csoport szignifikánsan nagyobb arányban társítja a *gúnyos*hoz a *messze* szót, mint a román csoport ($\chi^2 = 6{,}498$; d = 1; p = 0,008).

*KERESZTTÁBLA: gúnyos_KÖZEL_MESSZE * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
gúnyos_KM	Közel	Gyakoriság	44	62	106
		% Nyelv	30,8%	45,6%	38,0%
	Messze	Gyakoriság	99	74	173
		% Nyelv	69,2%	54,4%	62,0%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

A román nyelvi csoportban a *messze* szóval leggyakrabban társított szó az *invidios (irigy)*, bár nem érte el a határozott többségi társítás szintjét. A statisztikai elemzés azt mutatja, hogy a két nyelvi csoport között nincs szignifikáns különbség.

*KERESZTTÁBLA: irigy_KÖZEL_MESSZE * Nyelv*

			Nyelv		Összesen
			Magyar	Román	
irigy_KM	Közel	Gyakoriság	45	39	84
		% Nyelv	31,5%	28,7%	30,1%
	Messze	Gyakoriság	98	97	195
		% Nyelv	68,5%	71,3%	69,9%
Összesen		Gyakoriság	143	136	279
		% Nyelv	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *közel,* illetve *messze* szavakkal való társításait a magyar és román mintában az alábbi ábra szemlélteti:

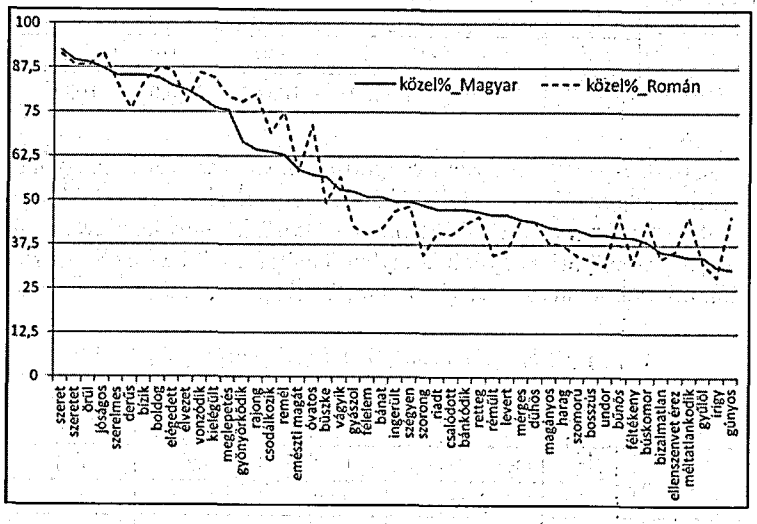

A magyar és román minta eredményei eléggé hasonlók itt is, a *közelt* legnagyobb arányban pozitív érzelmekhez társítják, a 75%-ot meghaladó arányok mind az ilyeneknél vannak. Tendenciaszerűen az figyelhető meg, hogy a román nyelvűek a magyaroknál valamivel nagyobb arányban társítják a *közelt* a pozitív érzelmekhez, és valamivel kisebb arányban a negatívakhoz. A pozitív és negatív érzelmek csoportja közt nincs éles határ. Feltűnő, hogy a *közelt* egyetlen szóhoz sem társították 25%-nál kisebb arányban, a legalacsonyabb érték itt a román *invidios*

(irigy) 28,68%-a, vagyis a *messze* társítása sehol sem éri el a 75%-os határozott többséget. Ez arra utalhat, hogy a pozitív érzelmek téri hangulatalakzatainak szervezésében a *közel* valamivel fontosabb lehet, mint a negatívak esetében az ellentéte, a *messze.*

4. A magyar és román kérdőív eredményeinek összefoglalása

Miután összehasonlítottuk az érzelemszavak különböző téri helyekkel és viszonyokkal való társításait, megállapíthatjuk, hogy a társítások általános mintázata a két nyelvi mintában elég nagy mértékben hasonló, bár természetesen sehol sem fedi egymást. Az összehasonlítás azért fontos, mert ha csak egyetlen nyelven vizsgáljuk a társításokat, akkor nincs támpontunk annak a megállapításához, hogy a társításokat maguknak az érzelmeknek és lelkiállapotoknak a téri hangulatalakzatai határozzák-e meg, vagy inkább azok a nyelvi konvenciók, amelyeket az adott nyelven az egyes érzelmekről való beszédhez tartozó kifejezési formák hordoznak. A magyar nyelvben az igekötők és vonzatok kiterjedt rendszere például sok olyan téri kapcsolatot tartalmaz, amelyek a társítások során a választást is befolyásolhatják. Mivel a román nyelv számos szerkezeti sajátosságában különbözik a magyartól (a románban például nincsenek igekötők), a két minta összehasonlítása megmutathatja, milyen mértékben kell számolnunk a nyelvi tényező hatásával is. Általánosan azt mondhatjuk, hogy ahol a két nyelvi(-kulturális) minta között a két nyelv tipológiai eltérései ellenére is nagy hasonlóságokat tapasztalunk, ott okunk van feltételezni, hogy a hasonlóság az illető érzelem nyelvtől (és kultúrától) eléggé független (nyelv előtti) hangulatalakzatának a szerkezetére vezethető vissza. Ebben azonban a két minta hasonló kulturális konvencióinak is lehet szerepük, de ezt csak több különböző kulturális hátterű minta összehasonlításával lehetne igazolni vagy cáfolni. Ahol pedig egy-egy érzelem valamelyik társításában szignifikáns különbséget vagy kisebb mértékű, de nem elhanyagolható eltérést találunk a két nyelvi minta között, ezt hipotetikusan a nyelvi, illetve kulturális konvenciók különbségeivel próbálom magyarázni.

Ha ugyanazon a nyelvi (és kulturális) mintán belül a nők és férfiak társításai közt szignifikáns eltéréseket találunk, azt tulajdoníthatjuk lélektani tényezők hatásának is (a nők másképp élik meg ugyanazt az érzelmet, mint a férfiak), de kulturális konvencióknak is. Ha a két nyelvi minta esetében valamelyik ilyen eltérés csak az egyikben figyelhető meg, vagy ha az illető társítás esetében mindkét mintában szignifikáns eltérés van a nők és férfiak válaszai között, de fordítva, akkor ezt leginkább a (különböző) kulturális minták hatásának tulajdoníthatjuk.

Ha viszont mindkét mintában ugyanúgy különböznek a nők és férfiak válaszai, akkor a lélektani tényezők hatását is valószínűsíthetjük.

Bár a magyar és román nyelvi minta társításai tendenciaszerűen elég nagy mértékben hasonlítanak, néhány szembeötlő különbségre is felfigyelhettem.

1. A ***gúnyos*** szóval a román nők szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *kint*et, mint a férfiak, a magyar mintában nincs szignifikáns különbség. A magyar mintában szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *gúnyos*hoz a *messze* szót, mint a románban.

2. A ***szomorú***t a román nők a *kint*tel is társítják, nemcsak a *bent*tel, míg a magyar nők határozott többségi társítással a *bent*et kapcsolják hozzá.

3. A ***büszke*** szóhoz a magyar mintában nagyobb valószínűséggel társítják a *fent*et, mint a románban, a magyarban pedig a *fölött*et társítják hozzá szignifikánsan nagyobb arányban, mint a románban.

4. A ***dühös*** szóhoz a román mintában szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *lent*et, mint a magyarban.

5. A ***magányos*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják az *alatt*ot, mint a román személyek.

6. A ***remél*** szóhoz a román személyek szignifikánsan nagyobb arányban társítják mind a *közelt*, mind az *elölt*, mint a magyarok. A román mintában szignifikánsan nagyobb arányban társítják a 35 év felettiek, mint a 35 év alattiak a *remél*hez az *elölt*, és ugyanez a társítási minta érvényes a magyar mintára is, de ott a különbség nem szignifikáns.

7. A ***szégyen*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *hátult*, mint a románok, akik nem szignifikáns módon, de nagy arányban társítják hozzá az *elölt* is.

8. A ***csüggedt*** szóhoz magyar mintában szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *hátult*, mint a románban. A románok nem szignifikáns módon, de nagy arányban társítják hozzá az *elölt* is.

9. A ***bízik*** szóhoz a román nők és férfiak, valamint a magyar nők ambivalens módon társítják az *elölt* és a *mellett*et, a magyar férfiak viszont szignifikánsan nagyobb arányban társítják hozzá a *mellett* szót.

10. A ***vonzódik*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *mellett*et, mint a románok, a magyar nők pedig szignifikánsan nagyobb arányban társítják hozzá a *mellett*et, mint a magyar férfiak. A román személyek az *elölt* és a *mellett*et ambivalens módon társítják hozzá. A férfiak szignifikánsan nagyobb arányban társítják hozzá a *közelt*, mint a nők.

11. A ***rajong*** szóhoz a románok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a magyarok. A férfiak mindkét mintában nagyobb

arányban társítják hozzá a *közelt*, mint a nők, a magyarban ez a különbség szignifikáns.

12. A ***derűs*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a románok. A román nők szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a román férfiak, a magyarok esetében viszont ezt a férfiak társítják nagyobb arányban, de a különbség nem szignifikáns.

13. A ***szerelmes*** szóhoz a magyar férfiak szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a magyar nők. A román mintában viszont ezt a nők társítják nagyobb arányban, de a különbség nem szignifikáns.

14. Az ***elégedett*** szóhoz az idősebb (35 év feletti) személyek szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a 35 év alattiak. A román nők szignifikánsan nagyobb arányban társítják hozzá a *közelt*, mint a román férfiak. A magyar mintában férfiak társítják hozzá nagyobb arányban a *közelt*, de a különbség nem szignifikáns.

2.2.5. A magyar, román és kínai nyelvű kérdőíves eredmények összehasonlítása

A három nyelvi csoportban azokat az érzelemszavakat fogjuk megvizsgálni, amelyek esetében különbségek vannak a román és a magyar nyelvű kérdőív eredményei között, illetve azokat, amelyek a román és magyar mintában hasonló, de a kínai nyelvű csoportban más téri mintázatot mutattak.

A három csoport összesített demográfiai adatai azt mutatják, hogy az életkor szempontjából összehasonlíthatók, a román csoport tagjai valamennyivel idősebbek, a férfi–nő arány pedig hasonló, mindegyik nyelvi csoportban sokkal kevesebb férfi van.

A három nyelvi csoport életkori mutatói			
Nyelvi csoport	**Életkori átlag**	**Elemszám**	**Szórás**
Kínai	35,03	31	17,505
Magyar	33,82	143	13,473
Román	39,70	136	10,892
Összesen	36,52	310	13,155

A három nyelvi csoport eloszlása nem és életkori csoportok szerint				
Nyelvi csoport/életkori csoport (35 év alatt fiatal, 35 év felett idős)		Nem		Összesen
		FÉRFI	NŐ	
Kínai	idős	2	10	12
	fiatal	7	12	19
	Összesen	9	22	31
Magyar	idős	11	42	53
	fiatal	17	73	90
	Összesen	28	115	143
Román	idős	19	66	85
	fiatal	13	38	51
	Összesen	32	104	136
Összesen	idős	32	118	150
	fiatal	37	123	160
	Összesen	69	241	310

1. A térfogatra utaló kifejezések

KINT: A magyar és román csoportban a legnagyobb arányban a *gúnyos* (*ironic*) szóhoz társították, a kínai kérdőívben azonban ennél a szónál nem kérdeztünk rá a *kint–bent* társításra.

BENT: A *szomorú* (*trist*) szó esetében a három csoportban nagyon hasonló társítási mintázatot látunk, mind a teljes mintában, mind a nem szerinti csoportokban. A román nők kisebb mértékben társítják hozzá a *bent*et, mint a magyar nők, a kínai nők hasonló arányban társítják, mint a magyar nők.

*KERESZTTÁBLA: szomorú_KINT_BENT * nem *nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Kínai	szomorú	Kint	Szám	2	5	7
			% szomorú	28,6%	71,4%	100,0%
			% nem	22,2%	22,7%	22,6%
		Bent	Szám	7	17	24
			% szomorú	29,2%	70,8%	100,0%
			% nem	77,8%	77,3%	77,4%
	Összesen		Szám	9	22	31

*KERESZTTÁBLA: szomorú_KINT_BENT * nem *nyelv*

Nyelv				Nem		Összesen
				FÉRFI	NŐ	
Magyar	szomorú	Kint	Szám	7	26	33
			% szomorú	21,2%	78,8%	100,0%
			% nem	25,0%	22,6%	23,1%
		Bent	Szám	21	89	110
			% szomorú	19,1%	80,9%	100,0%
			% nem	75,0%	77,4%	76,9%
	Összesen		Szám	28	115	143
Román	szomorú	Kint	Szám	7	37	44
			% szomorú	15,9%	84,1%	100,0%
			% nem	21,9%	35,6%	32,4%
		Bent	Szám	25	67	92
			% szomorú	27,2%	72,8%	100,0%
			% nem	78,1%	64,4%	67,6%
	Összesen		Szám	32	104	136
Összesen	szomorú	Kint	Szám	16	68	84
			% szomorú	19,0%	81,0%	100,0%
			% nem	23,2%	28,2%	27,1%
		Bent	Szám	53	173	226
			% szomorú	23,5%	76,5%	100,0%
			% nem	76,8%	71,8%	72,9%
	Összesen		Szám	69	241	310

Az érzelemszavaknak a *kint,* illetve *bent* szavakkal való társításait a magyar, román és kínai mintában a következő oldalon található ábra szemlélteti.

Az ábra azt a 31 érzelemszót tartalmazza az 56-ból, amelyekre a kínai nyelvű kérdőívben is volt kérdés a *kint–bent*tel való társításra. A három mintában közös, hogy a *kint*et inkább a negatív érzelmekhez társítják, de a kínaiak nagyobb arányban társítják pozitív érzelmekhez is, mint a románok és különösen a magyarok, akiknek túlnyomó többsége az ilyenekhez a *bent*et társítja. A kínai mintában a magyarhoz és románhoz képest kiugróan magas arányban társítják a *kint*et a *csodálkozik* (58,06%), a

meglepetés (64,52%), a *szégyen* (48,39%) és a *szorong* (58,06%) szóhoz, a pozitív érzelmek közül pedig a *szerelmes* (51,61%) és a *szeret* (38,71%) szóhoz. (A következtetések levonása előtt azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a kínai mintában részt vevők száma egynegyedét sem éri el a magyar vagy a román nyelvű személyekének.)

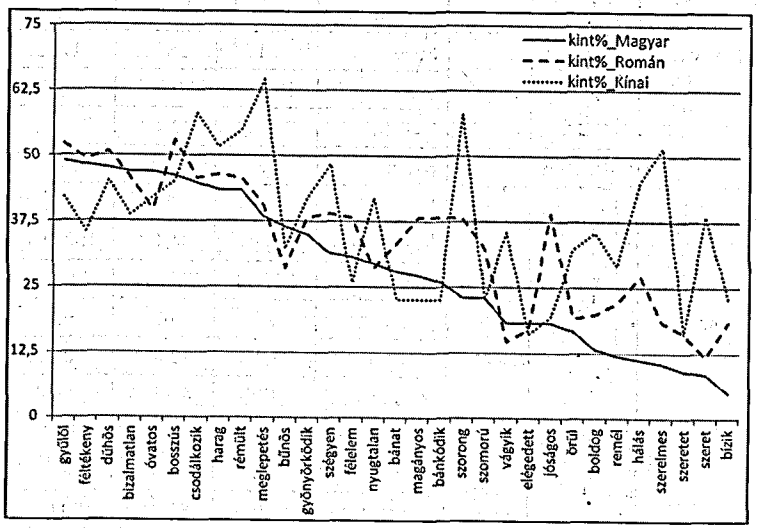

2. A függőleges dimenzióra utaló szavak

FENT: A *büszke* szó esetében azt lehet megállapítani, hogy a kínaiak a magyarokhoz hasonló arányban társítják vele a *fent*et, míg a románok kisebb arányban. A különbség pedig statisztikailag szignifikáns ($\chi^2 = 15,304$; d = 2; p = 0,000).

*KERESZTTÁBLA: büszke_FENT_LENT * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Büszke	Fent	Szám	22	113	78	213
		% büszke	10,3%	53,1%	36,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	71,0%	79,0%	57,4%	68,7%
	Lent	Szám	9	30	58	97
		% büszke	9,3%	30,9%	59,8%	100,0%
		% nyelvi csoport	29,0%	21,0%	42,6%	31,3%

*KERESZTTÁBLA: büszke_FENT_LENT * nyelv*

		Nyelvi csoport			Összesen
		Kínai	Magyar	Román	
Összesen	Szám	31	143	136	310
	% büszke	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
	% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

LENT: A *dühös*höz a kínai és a magyar személyek hasonló arányban társítják a *lent* szót, a román személyek azonban náluk szignifikánsan nagyobb mértékben ($\chi^2 = 12,601$; d = 2; p = 0,002).

*KERESZTTÁBLA: dühös_FENT_LENT *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Dühös	Fent	Szám	10	46	20	76
		% dühös	13,2%	60,5%	26,3%	100,0%
		% nyelvi csoport	32,3%	32,2%	14,7%	24,5%
	lent	Szám	21	97	116	234
		% dühös	9,0%	41,5%	49,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	67,7%	67,8%	85,3%	75,5%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% dühös	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *fent,* illetve *lent* szavakkal való társításait a magyar, román és kínai mintában a következő oldalon található ábra szemlélteti.

Mint látjuk, a pozitív érzelmekhez mindhárom mintában magas arányban társítják a *fent*et, a negatívakhoz pedig a *lent*et. A két érzelemcsoport világosan elkülönül, a pozitívaktól a negatívak felé haladva pedig a kettő határán mindhárom csoportban meredeken esnek az arányok. Feltűnő, hogy a kínai mintában a magyarnál és románnál jóval kisebb arányban társítják a *fent*et a *szerelmes* (64,52%) és különösen a *szeretet* (35,48%) szóhoz, és hogy a negatív érzelmek esetében a kínaiak nagyobb arányban társítják a szavakhoz a *lent*et, mint a románok és különösen a magyarok.

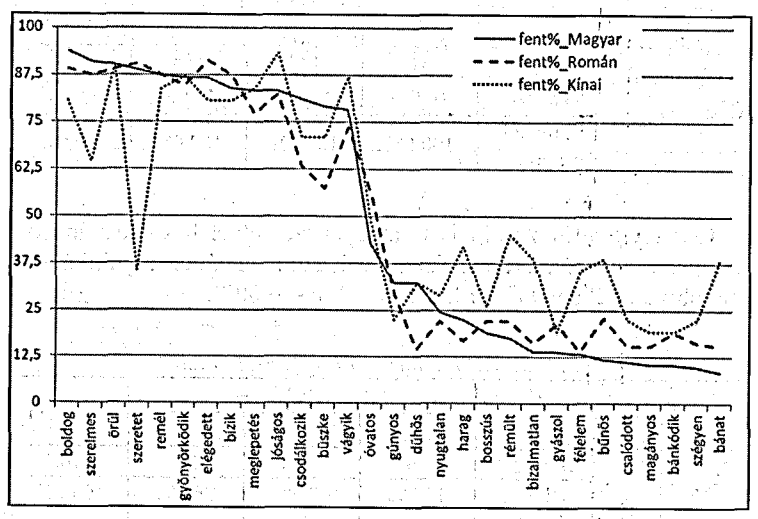

3. A vízszintes dimenzióra utaló szavak

Elöl: A kínai mintában az *irigy* szóval az *elöl–hátul–mellett* csoportból legnagyobb arányban az *elöl*t társították, és ez szignifikánsan különbözik a román és a magyar mintától ($\chi^2 = 35{,}457$; d = 4; p = 0,000), ahol az *irigy* szót leginkább a *hátul*lal társították.

*KERESZTTÁBLA: irigy_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Irigy	Elöl	Szám	16	18	26	60
		% irigy	26,7%	30,0%	43,3%	100,0%
		% nyelvi csoport	51,6%	12,6%	19,1%	19,4%
	Hátul	Szám	3	94	75	172
		% irigy	1,7%	54,7%	43,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	9,7%	65,7%	55,1%	55,5%
	Mellett	Szám	12	31	35	78
		% irigy	15,4%	39,7%	44,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	38,7%	21,7%	25,7%	25,2%

*KERESZTTÁBLA: irigy_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * nyelv*

		Nyelvi csoport			Összesen
		Kínai	Magyar	Román	
Összesen	Szám	31	143	136	310
	% irigy	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
	% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A *szeretet* szóval a kínai nyelvi csoportban szignifikánsan az *elöl*t társítják legmagasabb arányban (61,3%), míg a román és magyar nyelvi csoportban a *mellett*et ($\chi^2 = 16{,}507$; d = 4; p = 0,002).

*KERESZTTÁBLA: szeretet_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Szeretet	Elöl	Szám	19	65	58	142
		% szeretet	13,4%	45,8%	40,8%	100,0%
		% nyelvi csoport	61,3%	45,5%	42,6%	45,8%
	Hátul	Szám	5	3	9	17
		% szeretet	29,4%	17,6%	52,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	16,1%	2,1%	6,6%	5,5%
	Mellett	Szám	7	75	69	151
		% szeretet	4,6%	49,7%	45,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	22,6%	52,4%	50,7%	48,7%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% szeretet	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A *remél* szóhoz mindhárom nyelvi csoportban többségi társítással az *elöl*t választották, a csoportok között nincs szignifikáns különbség, a társítási arányok hasonlók.

*KERESZTTÁBLA: remél_ELÖL_HÁTUL_MELLETT *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Remél	Elöl	Szám	22	85	89	196
		% remél	11,2%	43,4%	45,4%	100,0%
		% nyelvi csoport	71,0%	59,4%	65,4%	63,2%
	Hátul	Szám	2	13	5	20
		% remél	10,0%	65,0%	25,0%	100,0%
		% nyelvi csoport	6,5%	9,1%	3,7%	6,5%
	Mellett	Szám	7	45	42	94
		% remél	7,4%	47,9%	44,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	22,6%	31,5%	30,9%	30,3%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% remél	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A *rajong* szóhoz a kínai nyelvi csoportban szignifikánsan nagyobb arányban társítják az *elöl*t (71%), mint a román és magyar nyelvi csoportban, ahol a válaszok inkább a *hátul* és *mellett* szavak közt oszlanak meg ($\chi^2 = 12,085$; d = 4; p = 0,017).

*KERESZTTÁBLA: szeretet_ELÖL_HÁTUL_MELLETT *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Rajong	Elöl	Szám	22	64	58	144
		% rajong	15,3%	44,4%	40,3%	100,0%
		% nyelvi csoport	71,0%	44,8%	42,6%	46,5%
	Hátul	Szám	5	24	17	46
		% rajong	10,9%	52,2%	37,0%	100,0%
		% nyelvi csoport	16,1%	16,8%	12,5%	14,8%
	Mellett	Szám	4	55	61	120
		% rajong	3,3%	45,8%	50,8%	100,0%
		% nyelvi csoport	12,9%	38,5%	44,9%	38,7%

*KERESZTTÁBLA: szeretet_ELÖL_HÁTUL_MELLETT *nyelv*

		Nyelvi csoport			Összesen
		Kínai	Magyar	Román	
Összesen	Szám	31	143	136	310
	% rajong	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
	% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak az *elöl*lel való társításait a magyar, román és kínai mintában az alábbi ábra szemlélteti:

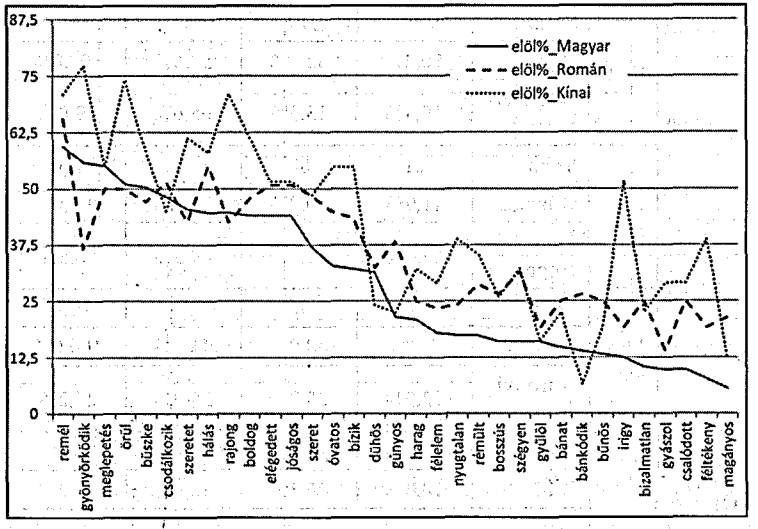

Amint az ábra mutatja, az *elöl*t legnagyobb arányban mindhárom mintában a pozitív érzelmekkel társították, a társítások eloszlása így hasonló tendenciát mutat mindegyik esetében. A kínaiak azonban majdnem mindegyik érzelemszóhoz nagyobb arányban társították az *elöl*t, ebben pedig a kínai minta hasonlóságot mutat a románnal. Feltűnő a *gyönyörködik* (77,42%), az *örül* (74,19%), a *rajong* (70,97%), a *bízik* (54,84%) és különösen az *irigy* (51,61%) és a *féltékeny* (38,71%) kiugróan nagy arányú társítása az *elöl*lel a magyar és román mintához képest.

Hátul: A kínai mintában a *bűnös* szóhoz a leggyakrabban a *hátult* társították, hasonló módon a román és magyar mintában is, bár ott nem érte el a határozott többségi társítás szintjét. A román csoportban a *bűnös*höz kevésbé társítják a *hátult* (49,3%), mint a magyar (61,55%) és kínai (67,7%) nyelvi csoportban, és ez a különbség enyhén szignifikáns ($\chi^2 = 35{,}457$; d = 4; p = 0,051).

*KERESZTTÁBLA: bűnös_ELÖL_HÁTUL_MELLETT *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Bűnös	Elöl	Szám	6	19	34	59
		% bűnös	10,2%	32,2%	57,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	19,4%	13,3%	25,0%	19,0%
	Hátul	Szám	21	88	67	176
		% bűnös	11,9%	50,0%	38,1%	100,0%
		% nyelvi csoport	67,7%	61,5%	49,3%	56,8%
	Mellett	Szám	4	36	35	75
		% bűnös	5,3%	48,0%	46,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	12,9%	25,2%	25,7%	24,2%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% bűnös	10.0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A *szégyen* szó esetében a magyar nyelvi csoportban egy erős szignifikáns társítás van a *hátul* szóval (67,8%) a román (47,1%) és a kínai (45,2%) mintához viszonyítva ($\chi^2 = 15{,}043$; d = 4; p = 0,005).

*KERESZTTÁBLA: szégyen_ELÖL_HÁTUL_MELLETT *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Szégyen	Elöl	Szám	10	23	43	76
		% szégyen	13,2%	30,3%	56,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	32,3%	16,1%	31,6%	24,5%
	Hátul	Szám	14	97	64	175
		% szégyen	8,0%	55,4%	36,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	45,2%	67,8%	47,1%	56,5%
	Mellett	Szám	7	23	29	59
		% szégyen	11,9%	39,0%	49,2%	100,0%
		% nyelvi csoport	22,6%	16,1%	21,3%	19,0%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% szégyen	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A *magányos* szó esetében a magyar nyelvi csoportban egy erős szignifikáns társítás van a *hátul* szóval (57,3%) a román (47,8%) és a kínai (48,4%) mintához viszonyítva ($\chi^2 = 15{,}304$; d = 4; p = 0,004).

*KERESZTTÁBLA: magányos_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Magányos	Elöl	Szám	4	8	29	41
		% magányos	9,8%	19,5%	70,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	12,9%	5,6%	21,3%	13,2%

*KERESZTTÁBLA: magányos_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Magányos	Hátul	Szám	15	82	65	162
		% magányos	9,3%	50,6%	40,1%	100,0%
		% nyelvi csoport	48,4%	57,3%	47,8%	52,3%
	Mellett	Szám	12	53	42	107
		% magányos	11,2%	49,5%	39,3%	100,0%
		% nyelvi csoport	38,7%	37,1%	30,9%	34,5%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% magányos	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *hátul*lal való társításait a magyar, román és kínai mintában az alábbi ábra szemlélteti:

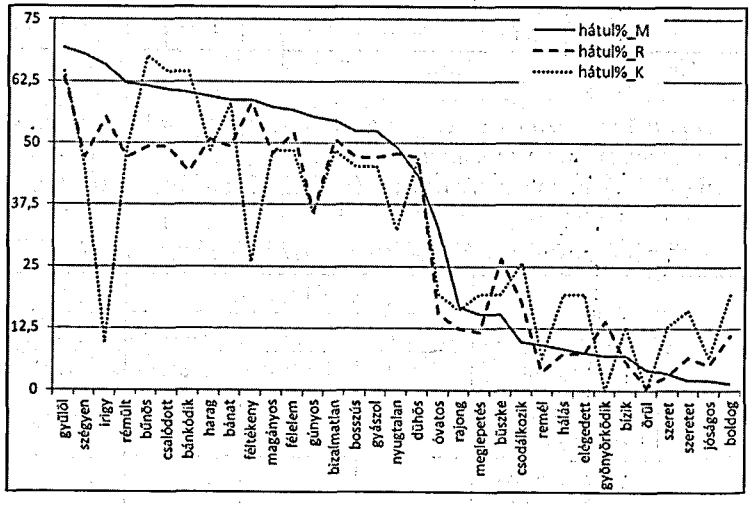

A társítások általános tendenciája mindhárom mintában megegyezik: a *hátult* jóval nagyobb gyakorisággal társítják a negatív érzelemszavakhoz, mint a pozitívakhoz, a két érzelemcsoport határán pedig a társítások gyakorisága meredeken esik. A negatív érzelemszavakhoz mind a kínai, mind a román mintában valamivel kisebb arányban társítják a *hátult*, mint a magyarban, a kínai mintában pedig kiugróan alacsony az *irigy* (9,68%), a *féltékeny* (25,81%) és a *nyugtalan* (32,26%) szavakhoz való társítások aránya a magyarhoz és a románhoz képest.

MELLETT: A *bízik* szó esetében szignifikáns különbség van a három csoport között ($\chi^2 = 10{,}328$; $d = 4$; $p = 0{,}035$): a magyar nyelvi csoportban határozottan a *mellett* szót társítják hozzá (60,8%), hasonlóan a román mintához, de ott kevésbé magas arányban (50,7%), a kínai nyelvi csoportban pedig határozottan az *elölt* (54,8%).

*KERESZTTÁBLA: szeretet_ELÖL_HÁTUL_MELLETT * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Bízik	Elöl	Szám	17	46	59	122
		% bízik	13,9%	37,7%	48,4%	100,0%
		% nyelvi csoport	54,8%	32,2%	43,4%	39,4%
	Hátul	Szám	4	10	8	22
		% bízik	18,2%	45,5%	36,4%	100,0%
		% nyelvi csoport	12,9%	7,0%	5,9%	7,1%
	Mellett	Szám	10	87	69	166
		% bízik	6,0%	52,4%	41,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	32,3%	60,8%	50,7%	53,5%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% bízik	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *mellett*-tel való társításait a magyar, román és kínai mintában az alábbi ábra szemlélteti:

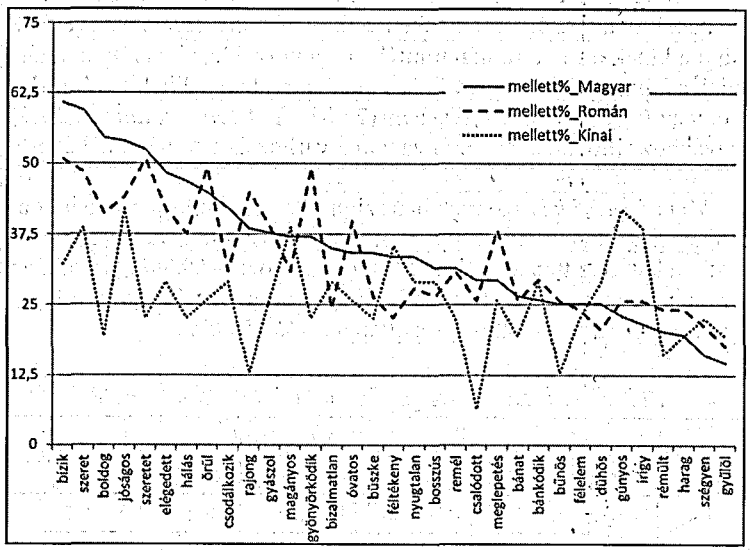

Mint látjuk, a magyar és román mintában megfigyelhető, hogy a *mellett*et tendenciaszerűen inkább a pozitív érzelemszavakkal társítják, bár ezek és a negatívak közt nincs éles határ, és a két csoport elemei (mind a magyar, mind a román mintabeli gyakoriságok csökkenő sorrendjében elrendezve) kissé keveredhetnek is. Ez a tendencia a kínai mintában nem érvényesül, sőt úgy tűnik, hogy ott a *mellett* társítása alig függ össze azzal, hogy az illető érzelemszó pozitív-e, vagy negatív. Ez arra vallhat, hogy a kínaiak a *mellett*et kevésbé érezhetik pozitívnak, mint a magyarok, és még annyira sem, mint a románok. Jól mutatja ezt az érzelemszavaknak az a sorrendje, amelyet a kínai minta társítási arányainak csökkenő sorrendbe rendezésével kapunk (elöl a legnagyobb, a végén a legkisebb arányokkal, a pozitív érzelemszavak aláhúzva): *jóságos, gúnyos, szeret, magányos, irigy, féltékeny, bízik, elégedett, csodálkozik, bizalmatlan, nyugtalan, bosszús, bánkódik, dühös, örül, gyászol, óvatos, meglepetés, szeretet, hálás, gyönyörködik, büszke, remél, félelem, szégyen, boldog, bánat, harag, gyűlöl, rémült, rajong, bűnös, csalódott.* A magyar és román, illetve a kínai minta ilyen értelemben különböző volta mögött valószínűleg kulturális tényezők állnak, ami azt is jelentheti, hogy a *mellett*

téri relációnak más téri helyekhez viszonyítva kisebb jelentősége lehet az érzelmek téri hangulatalakzatainak szervezésében, ezért az észlelése inkább ki lehet téve a különböző kulturális konvenciók hatásának.

Közel: A *rajong* szóhoz a kínai és a román nyelvi csoportban szignifikánsan nagyobb valószínűséggel társítják a *közel*t, mint a magyar csoportban ($\chi^2 = 9{,}162$; d = 2; p = 0,010).

*KERESZTTÁBLA: rajong_KÖZEL_MESSZE *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Rajong	Közel	Szám	24	92	109	225
		% rajong	10,7%	40,9%	48,4%	100,0%
		% nyelvi csoport	77,4%	64,3%	80,1%	72,6%
	Messze	Szám	7	51	27	85
		% rajong	8,2%	60,0%	31,8%	100,0%
		% nyelvi csoport	22,6%	35,7%	19,9%	27,4%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% rajong	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%

A *szerelmes* szóhoz a román és a magyar nyelvi csoportban határozott többségben a *közel*t társították ($\chi^2 = 10{,}073$; d = 2; p = 0,000), a kínai mintában a társítások megoszlanak a *közel* és *messze* szavak között.

*KERESZTTÁBLA: szerelmes_KÖZEL_MESSZE * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Szerelmes	Közel	Szám	17	122	113	252
		% szerelmes	6,7%	48,4%	44,8%	100,0%
		% nyelvi csoport	54,8%	85,3%	83,1%	81,3%
	Messze	Szám	14	21	23	58
		% szerelmes	24,1%	36,2%	39,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	45,2%	14,7%	16,9%	18,7%

*KERESZTTÁBLA: szerelmes_KÖZEL_MESSZE * nyelv*

		Nyelvi csoport			Összesen
		Kínai	Magyar	Román	
Összesen	Szám	31	143	136	310
	% szerelmes	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%

A *boldog* szóhoz mindhárom nyelvi csoport majdnem azonos arányú határozott többséggel társítja a *közelt*.

*KERESZTTÁBLA: boldog_KÖZEL_MESSZE * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Boldog	Közel	Szám	27	121	119	267
		% boldog	10,1%	45,3%	44,6%	100,0%
		% nyelvi csoport	87,1%	84,6%	87,5%	86,1%
	Messze	Szám	4	22	17	43
		% boldog	9,3%	51,2%	39,5%	100,0%
		% nyelvi csoport	12,9%	15,4%	12,5%	13,9%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% boldog	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%

MESSZE: A román mintában a *féltékeny*, a magyarban a *gúnyos*, a kínaiban pedig az *undor* és *szégyen* szavakhoz társították leggyakrabban a *messze* szót.

A *gúnyos* esetében a magyar nyelvi csoport társítása szignifikánsan különbözik a másik két csoportétól, a román és kínai kisebb arányban társítja a *gúnyos*hoz a *messze* szót ($\chi^2 = 7{,}056$; d = 2; p = 0,029).

*KERESZTTÁBLA: gúnyos_KÖZEL_MESSZE * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Gúnyos	Közel	Szám	14	44	62	120
		% gúnyos	11,7%	36,7%	51,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	45,2%	30,8%	45,6%	38,7%

*KERESZTTÁBLA: gúnyos_KÖZEL_MESSZE * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Gúnyos	Messze	Szám	17	99	74	190
		% gúnyos	8,9%	52,1%	38,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	54,8%	69,2%	54,4%	61,3%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% gúnyos	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%

A *féltékeny* szó esetében mind a három nyelvi csoportban hasonlóak a társítási arányok.

*KERESZTTÁBLA: féltékeny_KÖZEL_MESSZE * nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Féltékeny	Közel	Szám	12	57	44	113
		% féltékeny	10.6%	50,4%	38,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	38.7%	39,9%	32,4%	36,5%
	Messze	Szám	19	86	92	197
		% féltékeny	9.6%	43,7%	46,7%	100,0%
		% nyelvi csoport	61.3%	60,1%	67,6%	63,5%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% féltékeny	10.0%	46,1%	43,9%	100,0%

A *szégyen* szóhoz a kínai mintában nagy arányban társítják a *messze* szót (67,7%), de ez a román (51,5%) és magyar (50,3%) nyelvi csoport eredményeitől nem tér el szignifikánsan.

*KERESZTTÁBLA: szégyen_KÖZEL_MESSZE *nyelv*

			Nyelvi csoport			Összesen
			Kínai	Magyar	Román	
Szégyen	Közel	Szám	10	71	66	147
		% szégyen	6,8%	48,3%	44,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	32,3%	49,7%	48,5%	47,4%

*KERESZTTÁBLA: szégyen_KÖZEL_MESSZE *nyelv*

			Nyelvi csoport			Össze-sen
			Kínai	Magyar	Román	
Szé-gyen	Mesz-sze	Szám	21	72	70	163
		% szégyen	12,9%	44,2%	42,9%	100,0%
		% nyelvi csoport	67,7%	50,3%	51,5%	52,6%
Összesen		Szám	31	143	136	310
		% szégyen	10,0%	46,1%	43,9%	100,0%

Az érzelemszavaknak a *közel,* illetve *messze* szóval való társításait a magyar, román és kínai mintában az alábbi ábra szemlélteti:

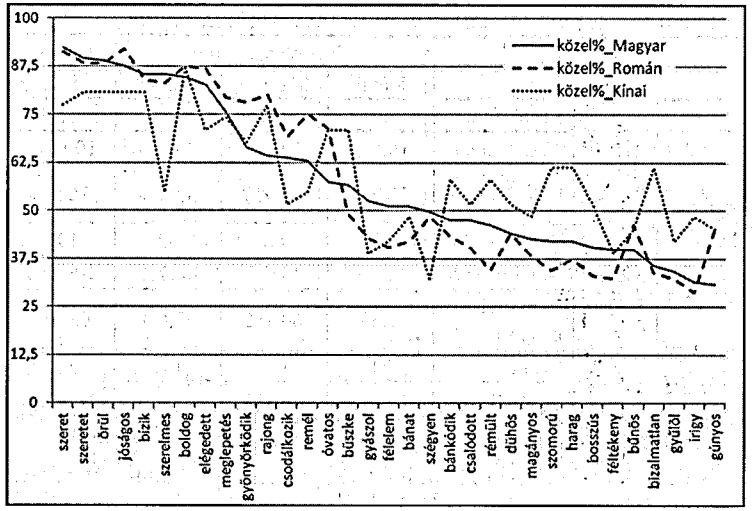

Amint az ábrán láthatjuk, mindhárom mintában ugyanaz a tendencia figyelhető meg: a pozitív érzelemszavakhoz feltűnően nagy arányban társítják a *közelt*, a negatívak esetében viszont a *messze* társítása egyik érzelemszó esetében sem éri el a 75%-ot: a román mintában a *közel* legkisebb értéke 28,68% (*irigy*), a magyarban 30,77% (*gúnyos*), a kínaiban pedig 32,26 (*szégyen*). A kínai mintában a negatív érzelemszavak esetében a *közel* arányai nagyobbak, mint a magyar és különösen mint a román minta esetében. A pozitívaknál a kínai minta társításai közül

a *szerelmes* (54,84%) és a *csodálkozik* (51,61%) tűnik ki a magyar és román minta társításainál jóval kisebb arányaival.

4. A román, magyar és kínai kérdőív statisztikai eredményeinek összefoglalása

A három mintát összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az általános tendenciák mindegyik nyelvi csoportban többé-kevésbé hasonlóak, kivéve a *mellett* társításait, ahol a kínai minta feltűnően eltér a magyartól és a romántól. A pozitív és negatív érzelmek csoportja leghatározottabban a *fent–lent* és a *hátul* társításaiban különül el.

Különbségeket figyelhettünk meg bizonyos érzelemszavak társításaiban is, az ilyenek közül az alábbiakat említhetjük meg:

1. A ***szomorú*** szóval a román nyelvű nők kisebb arányban társítják a *bent*et, mint a magyar és a kínai nyelvű nők, akik hasonló arányban társítják ezt a szót a *szomorú*hoz.

2. A ***büszke*** szóhoz a románok szignifikánsan kisebb arányban társítják a *fent* szót, mint a magyarok és a kínaiak, akiknek a társításai hasonló arányúak.

3. A ***dühös*** szóhoz a románok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *lent*et, mint a magyarok és a kínaiak, akiknek a társításai hasonló arányúak.

4. Az ***irigy*** szóhoz a kínaiak szignifikánsan az *elöl* szót társítják, ellentétben a román és magyar nyelvű személyekkel, akik inkább a *hátul*t társítják hozzá.

5. A ***szeretet*** szóval a kínaiak szignifikánsan az *elöl*t társítják, míg a románok és magyarok inkább a *mellett*et.

6. A ***rajong*** szóhoz a kínai nyelvű minta szignifikánsan nagyobb arányban az *elöl*t társítja, míg a magyarok és románok a *mellett* vagy a *hátul* szavakat társították bizonytalanul. A kínaiak és a románok a magyaroknál szignifikánsan nagyobb mértékben társítják a *rajong*hoz a *közel*t.

7. A ***bűnös*** szóhoz a román személyek kisebb mértékben társítják a *hátul*t, mint a magyarok és a kínaiak, akiknek a társításai hasonló arányúak.

8. A ***szégyen*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *hátul*t, mint a román és kínai nyelvű személyek, akiknek a társításai hasonló arányúak. A kínaiak viszont nagyobb arányban társítják a *szégyen*hez a *messze* szót, mint a románok és a magyarok, akik ezt hasonló arányban társítják hozzá.

9. A ***magányos*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *hátult*, mint a románok és a kínaiak, akiknek a társításai hasonló arányúak.

10. A ***bízik*** szóhoz a magyar nyelvi csoport szignifikánsan nagyobb arányban társította a *mellett*et, mint a román nyelvű minta. A kínaiak inkább az *elöl* szóval társították.

11. A ***szerelmes*** szóval a magyarok és a románok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *közelt*, mint a kínaiak, akik bizonytalanul a *közel* vagy a *messze* szavakat társítják vele.

12. A ***gúnyos*** szóhoz a magyarok szignifikánsan nagyobb arányban társítják a *messze* szót, mint a románok és a kínaiak, akiknek a társításai hasonló arányúak.

2.2.6. A kérdőíves kutatás eredményei

2.2.6.1. Nyelvészeti és lélektani tanulságok

Péter Mihály (1991: 13) a nyelvi érzelemkifejezésről szóló kérdéskörben két nagy történeti irányzatot különböztet meg: az absztrakt objektivizmust és az individualista szubjektivizmust. Az előbbi alapgondolata a descartes-i értelmezés, amely szerint a nyelv funkciója a tisztán racionális értelemben vett kommunikáció. A Saussure által a beszédtől megkülönböztetett nyelv olyan vizsgálható objektív tárgy, amelynek megvan a maga szabályrendszere, és ebbe az immanens, Chomsky által „ideális beszélő-hallgató" konstruktumnak leírt rendszerbe nem fér bele az érzelemkifejezés (Péter 1991: 16).

Az individualista szubjektivizmus a rousseau-i gondolatból indul ki, amely szerint a nyelv az ember érzelmi alapú közlésvágyából született, és később a társadalmiasulással kivált a nyelv-zene-költészet ősi egységéből (Péter 1991: 17). Péter (1991: 19) utal Vico munkásságára, aki szerint, ellentétben a racionalista felfogással, a nyelv nem a gondolkodás eszköze, hanem annak prelogikus formája. Az individualista szubjektivizmus az érzelem elsődlegességét vallja Schlegel nyomán, aki szerint az érzelem megelőzi az értelmet, a beszéd „hajlama" a nyelvet (Péter 1991: 18). A romantikus filozófia a nyelv, a költészet és a mítosz egységét vallja, amelyben az ember önmagára eszmél.

Potebnya (hivatkozik rá Péter 1991: 21) nyelvelméletében ezt az ősi egység gondolatot fejti ki. A hagyományos hangtest és jelentés mellé egy harmadik fogalmat is bevezet, a belső forma fogalmát. A belső forma arra vonatkozik, ahogyan a nyelvközösség egy képszerű formát rendel

korábbi tapasztalatai alapján egy új tartalom jelölésére. A szó tehát belső formáját tekintve szimbolikus, vagyis költői, azonban idővel elveszíti ezt a jellegét, és prózaivá válik. „A nyelv »költőisége« örökösen megújuló képesség, »prózaisága« pedig a tudomány nyelvében éri el a legmagasabb fokát, amelyen a szó hangzó oldala a belső forma közvetítése nélkül, közvetlenül kapcsolódik a fogalomhoz." (Péter 1991: 22)

Fónagy (hivatkozik rá Péter 1991: 27) kettős kódolási elmélete szerint beszédünkben két kódot használunk, egy konvencionális verbális kódot és egy preverbális természetes kódot. Az elsődleges verbális kódon a preverbális kód mint „transzformátor" torzításokat hoz létre. Ez az átalakítás a nyelv minden szintjére kiterjed, a hangzás, a szemantika és a mondatszerkesztés szintjére is. Péter (1991: 29) felhívja azonban a figyelmet arra, hogy Fónagy elmélete sem tekinti az érzelemkifejezést az emberi kommunikáció teljességének részeként, mert értelmezésében az érzelemkifejezés csak az intellektuális közlés torzításaként jelenik meg.

Az emberiséget már nagyon régóta foglalkoztatja az érzelmi világunk elhelyezése az emberi viselkedés teljességében, a lelki folyamatoknak a testben való lokalizációja. Platón (utal rá Péter 1991: 33) szerint az ész a fejben, az akarat a mellkasban, az érzelem a rekeszizom és köldök közti határvonalon lakik. Közismert Platón hasonlata is az emberi lélekről, amely olyan, mint egy szekér, amelyet két ló húz (az akarat és az érzelem), és a bakon ülő kocsis (gondolkodás) irányítja.

Péter (1991: 40) az érzelemkifejezést, amit emocionalitásnak is nevez, elkülöníti három másik jelenségtől, az expresszivitástól, a stílusértéktől és a nyelvi értékeléstől, és Zima nyomán az expresszivitásnak három kategóriáját nevezi meg: az inherens, adherens és kontextuális expresszivitást. Az inherens expresszivitás lényege a nem expresszív képzési modellekhez viszonyított szokatlanság, amely megjelenhet a hangszimbolikában vagy a metaforikus átvitelben. Az adherens expreszszivitás kizárólag szemantikus szinten jelenik meg, és olyan eszközei vannak, mint a főnév fokozása, a személyalakok cseréje, a személyes igék személytelen használata vagy a vonzatok felcserélése. A kontextuális expresszivitás eszközei az egyéni nyelvalkotás és a stiláris interferencia (Péter 1991: 44).

Péter (1991: 46) értelmezésében az érzelemkifejezés azzal függ össze, amit mondunk, az expresszivitás és a stílusérték pedig azzal, ahogyan mondjuk. A nyelvi értékelés fogalma sem írja le az emocionalitást, hiszen az sokkal tágabb, mert nemcsak az érzelmi, de a racionális értékelést is magába foglalja. Az érzelemkifejezés a beszélőnek

az érzelmi viszonyulását fejezi ki, és nem feltétlenül jelent társadalmi standardot is (például a „remek cipő" egy szubjektív értékelés, szemben a „jó cipővel", amelyet lehet valamilyen szinten standardizálni).

Ha a Péter-féle érzelemkifejezés-meghatározást vesszük alapul, akkor az, amit a kérdőíves kutatásban vizsgáltam, az érzelemkifejezésről szól, hiszen olyan szavaknak próbáltam felállítani az asszociációs hálóit, amelyek általában érzelmi állapotra utalnak. A verbális asszociációknak már régi hagyománya van a nyelvészetben is, segítségükkel a szavak közti szemantikus kapcsolatokat térképezhetjük fel. A klasszikus konnotáció-denotáció megkülönböztetésen alapul Osgood szemantikus differenciál módszere is. Péter (1991: 52) az üstökös hasonlatát alkalmazza a szó jelentésének leírására: „a legtöbb szó jelentése egy-egy kis üstökös, amelynek fogalmi magja különféle asszociációk és képzetek, olykor csak kódszerű, elmosódó csóváját húzza maga után. Számunkra az a fontos, hogy e »csóva« összetételéből kiszűrjük mindazt, ami nem egyéni vagy esetleges, ami az egész nyelvközösség vagy legalábbis annak jelentős csoportjai számára »interszubjektív érvényű«."

A kérdőíves asszociációs kutatással azt vizsgáltam, hogy egy-egy érzelmi állapotra utaló szó „jelentéscsóvájához" milyen térbeli irány vagy hely tartozik leginkább, és ez mennyire nyelvfüggő, vagy felfedezhetők univerzális jelenségek is. Az eredmények alapján azt állapíthattam meg, hogy vannak univerzális jelenségek, mint például az, hogy a *bűnös* mind a román és magyar, mind a kínai nyelvi világban *hátul* van, a *dühös* pedig hasonló módon *lent* van. Léteznek csak egy adott nyelvre jellemző társítások is, mint például az *irigy* szó, amelynek jelentéscsóvájában csak a kínaiaknál található meg az *elöl* szó, a román és magyar nyelvűek számára az *irigy* inkább *hátul* van.

Nyilván a bemutatott kérdőíves asszociációs kutatás nem írja le teljesen az egy adott szóhoz tartozó konnotációs jelentéseket, de bepillantást enged abba a módba, ahogyan az ember a benső világát ábrázolja. A nyelv nemcsak ábrázolja, hanem ki is fejezi a világhoz való viszonyunkat. És minden, ami viszonyulást jelent, az egyben érzelmi viszonyulás, vagyis érzelemkifejezés. Hogy mi tartozik a szó jelentéséhez, az vitatott kérdés, sokan próbáltak választ keresni erre, de egy biztos, hogy a szavaink érzelmi viszonyulást is tartalmaznak. Péter (1991: 49) idézi Erdmant, aki a szójelentésben három réteget különböztet meg: a fogalmi tartalmat, a mellékjelentést és az érzelmi értéket, de felhívja a figyelmet, hogy az érzelmi élmény pontos fogalmi jelölése gyakorlatilag és elvileg is lehetetlen. Péter (1991: 58) szerint az érzelmi tartalmat

hordozó szavainknak több fajtája létezik: vannak érzelemfogalmakat jelölő szavaink, metaforikus vagy metonimikus módon közvetetten ábrázolt érzelemszavaink, értékelő és minősítő szavaink, valamint olyan szemantikai kapcsolódások a szavak közt, amelyekben megjelenik az értékelés. A kérdőíves kutatásban értelmezési kontextus nélkül jelentek meg a szavak, a társításos választás feladathoz nem volt szükség bonyolult kognitív vagy nyelvi műveletekre, voltak kérdőívkitöltők, akik jelezték is, hogy nem látnak „logikát" a feladatban. Az alkalmazott társításos módszer lehetővé tette, hogy a Stern által is leírt amodális percepció segítségével próbálja teljesíteni a feladatot a kérdőív kitöltője, hiszen valamilyen szembeötlő téri jellegű tulajdonságot kellett kivonjon az érzelmi állapotra utaló szó jelentéséből, és azt rendelje hozzá az adott téri irányokhoz vagy helyekhez. A téri jellegű társítás tehát része az érzelmi állapotokra utaló szavainknak. Láttuk fentebb, hogy vannak *felszínszerű* és *térfogatszerű* érzelmeink, és éppen úgy, ahogy a tárgyainkat próbáljuk megnevezni, az érzelmeinket is hasonló módon próbáljuk leírni.

A kutatás eredményei és az elméleti bevezető alapján azt mondhatjuk, hogy az érzelmi állapotaink téri mintázatai az adott érzelem hangulatreprezentációit jellemzik. A hangulatreprezentációkat azok a jellemzők írják le, amelyek az amodális reprezentációkat: intenzitás, alak és időzítés vagy ritmus, de megfogalmazhatjuk ezt az Osgood által azonosított dimenziók mentén is: aktivitás, értékelés, erő.

Az érzelmi állapotainknak van valamilyen „alakzatuk" vagy téri projekciójuk, és ezek alapján próbáljuk leírni őket. Az érzelmeinkhez rendelhetünk valamilyen formát is, több kutatás igazolta, hogy az egyszerű geometriai formák érzelmi reakciókat váltanak ki belőlünk. Larson, Aronoff és Steuer (2012: 404) kutatásukban azt találták, hogy az egyszerű geometriai formák érzelmi valenciával rendelkeznek, a lefele irányított V alakokat kellemetlennek értékeljük, szemben a felfele irányított V alakú formákkal, a görbe vonalú formákat viszont kellemesnek érzékeljük. A hétköznapi tárgyaink, amelyek éles sarkokkal rendelkeznek, sokkal kellemetlenebb érzéseket váltanak ki belőlünk, mint a görbe vonalakat is tartalmazó tárgyak, és olyan idegi területeket aktiválnak az amigdalában, amelyeknek a veszélyreakció kiváltásában van szerepük. Az absztrakt szögletes mintákat hajlamosak vagyunk a veszéllyel társítani, a görbe vonalú formákat pedig a kellemességgel és boldogsággal. Az egyik magyarázata ennek a jelenségnek az, hogy az emberi arcban fellelhetők ezek a formák, a haragos arc több éles szöget tartalmaz, a boldog arc pedig több „kerekséget". Az említett szerzők

a szemantikus differenciál módszerét alkalmazva egy másik kutatásukban azt találták, hogy a fordított V alakú formákat „rosszabbnak" értékelik, a kör és görbe vonalú formákat pedig „jobbaknak" (Larson, Aronoff és Steuer 2012: 405).

Larson, Aronoff és Steuer (2012: 409) az Implicit Association Test (IAT) módszerével végzett kísérletükben igazolták, hogy az egyszerű geometriai formák implicit feldolgozása ugyanazt az érzelmi választ váltja ki, mint amikor egy sokkal bonyolultabb értékelő módszert használunk. Kísérletükben a társítás kognitív feldolgozás nélkül történt, azért alátámasztja azt a hipotézist, hogy az egyszerű geometriai formáknak az értékelése evolúciós jelentőséggel bír. LeDoux szerint (hivatkozik rá Larson, Aronoff és Steuer 2012: 410) a veszély felismerése annyira fontos az evolúciós készenlét szempontjából, hogy ez a felismerés minimális szenzoriális és kognitív feldolgozással történik. Larson, Aronoff és Steuer (2012: 410–411) utalnak arra, hogy bár a kutatók nem jutottak megegyezésre abban, hogy az IAT módszer milyen pszichológiai mechanizmus alapján működik (szemantikus társítás, perceptuális hasonlóság vagy kiugró aszimmetria alapján), mégis úgy tűnik, hogy az egyszerű geometriai formák érzelmi értékeléséhez nem szükségesek az explicit kognitív értékelések. A kutatás rámutatott arra is, hogy a lefele irányuló V formák kellemetlenként való értékelése a lefele irányuló függőleges iránnyal van kapcsolatban, és nem az éles lefele irányuló szöggel. A vizuális térben lent található dolgokat negatívabban értékeljük, mint a fennebb található tárgyakat. Az a tény, hogy a negatív értékelés nem az éles szöggel függ össze, hanem a szög irányával, arra enged következtetni, hogy a veszély hatását nem a „tanult élesség" okozza, inkább automatikus evolúciós gyökerei vannak. Számos olyan kutatást végeztek, amely a babaarc iránti preferenciát igazolta, és ez lehet a magyarázata a kör alakú formák kellemesként való értékelésének. A gyermeki arcok vonásai növelik a kötődést és ragaszkodást, a babaarcú felnőtteket pozitívabban értékeljük (Larson, Aronoff és Steuer 2012: 411).

Az érzelmi állapotok és a formák közti összefüggéseket a klinikai pszichológia a projektív tesztekben hasznosítja, a Simple Shape Test például az egyszerű geometriai formák (háromszög, négyzet, téglalap, firka, kör) preferenciái alapján azonosítja a különböző személyiségtípusokat. Pacheco, Le Groux és Verschure (2015: 1) a grafikai kijelzők érzelmi hatásait vizsgáló kutatásukban azt találták, hogy a görbe formák inkább pozitív és kevésbé izgatott érzelmi állapotokat váltanak ki,

mint az éles formák, a lassan mozgó formákat pedig pozitívabbnak és kevésbé izgatónak értékeljük, mint a gyorsan váltakozókat.

Lu és munkatársai (2012) az International Affective Picture System (IAPS) képei alapján létrehozták az érzelmek alakmodelljét. Abból kiindulva, hogy a pszichológiai kutatások a körkörösséget és az alak bonyolultságát azonosították olyan tényezőkként, amelyek hatással vannak az érzelmekre, azt tűzték ki célul, hogy olyan elemi komputációs részecskékre bontsák a képeket, amelyek átvihetők más képekre is.

Az IAPS semleges és erős érzelmeket kiváltó képeket tartalmaz, és ezeket egy komputációs feldolgozásnak vetették alá, minden képből kivonták a kontúrt, majd ezeket felosztották egyenes vonalakra és görbékre. A képekből kivont alakelemek és jellemzőik a következők voltak: vonalszakaszok (irány, hossz, vastagság), szögek (szög nagysága, szögletek száma), folytonos vonalak (hajlítás mértéke, hossz, vonalak száma), görbék (körkörössége, nagysága). Ezek alapján határozták meg a kép egyszerűségét, illetve bonyolultságát. Az IAPS az érzelmek háromdimenziós modelljén alapszik, amely szerint minden érzelmet a valencia, arousal és dominancia jellemez. A kutatás korrelációkat talált az érzelemdimenziók és az alakok elemi egységei között. Lu és munkatársai (2012) szerint a szögletek száma, feszessége, a körkörösség és a vonalszakaszok irányulása magasan korrelálnak a valenciával, a szög mérete, az egyenesség, az ívelés hosszúsága és a görbe vonalak irányulása pedig az arousallal.

Lu és munkatársai (2012) az alábbi táblázatban foglalták össze eredményeiket:

Érzelem	Vonások (képi egységek)
HARAG	Köralakúság
UNDOR	A vonalszakaszok hossza
FÉLELEM	A vonalszakaszok iránya és a szögek mérete
SZOMORÚSÁG	Egymáshoz illeszkedés, a görbék mennyisége, körkörösség és a vonalszakaszok iránya
ÉLVEZET	A görbék nagysága és vonalszakaszok iránya
MEGILLETŐDÉS	A vonalszakaszok iránya
IZGATOTTSÁG	A vonalszakaszok iránya
MEGELÉGEDETTSÉG	A vonalak mennyisége, a szög nagysága és a vonalszakaszok iránya

Az érzelmet kiváltó képek komputációs vizsgálata természetesen nem az érzelmekhez rendel alakot, hanem az érzelmi ingereket próbálja elemi egységekre lebontani. Érdekes viszont összevetni azzal az eredménnyel, amelyre a nyelvi asszociációs kutatásban jutottam. Azt láttuk, hogy a pozitív érzelmek a nyelvben inkább „térfogatszerűek", vagyis több téri irányhoz és helyhez társíthatóak, a negatív érzelmek pedig „felszínszerűek", vagyis inkább csak egy vagy két téri helyhez rendelhetők. Általánosságban ez összhangban van a fentebb említett kutatásokkal, amelyek szerint a hullámosabb és teltebb formák kellemes érzéseket váltanak ki, a lefele irányuló szögletes alak pedig kellemetlen érzéseket.

Lu és munkatársainak kutatása viszont jellegzetes példája annak, hogy mi történik akkor, ha túlságosan részeire akarjuk bontani és komputálni az emberi lelket. Az érzelmi ingerek és képek kvantifikálhatósága matematikai zsenialitást igényel, de az emberi lélekre a számítógép metafora alkalmatlan. Ha túlságosan felbontjuk a képi alakokat, már nem tudunk a gyakorlatban is használható információkat nyerni. A képek globálisabb észlelése az, ami az érzelmi élményt kiváltja.

Ez az elv érvényes az érzelmek tanulmányozásával kapcsolatban is: ha nagyon elemeire akarjuk bontani, ha megmaradunk csupán a szemantikai primitívek, a kognitív domének és sémák szintjén, az érzelmi életünk árnyaltságát nem fogjuk észrevenni, az érzelmi állapotaink csupán kognitív építőkockákból felépített mentális állapotokká válnak. A pszichoterápiás jegyzőkönyvekben azonosított kognitív domének olyan elemi építőköveknek bizonyulnak az érzelmek nyelvi megértésében, amelyek hasznosak, de önmagukban nem nyújtanak átfogó képet a nyelvi világban jelen lévő érzelmeinkről. Az érzelmi állapot nyelvi kifejezésében azonosítható kognitív relációt egy sokkal gazdagabb nyelvi képből vontuk ki. A pszichoterápiás jegyzőkönyvek elemzése során is azt láttuk, hogy a kognitív sémák, amelyeken az érzelmi kifejezéseink alapulnak, szintén a tér megéléséhez kötöttek, hiszen olyan doméneket azonosíthattam, mint az ÚT, REND, TÁVOLSÁG, vagy a legtöbb esetben a KINT–BENT és a FENT–LENT relációk jelentek meg. Pszichoterápiás szempontból azonban csupán a kognitív reláció (távol) megértése nem elégséges, a hozzá társuló nyelvi kép, mint például az „északi sark" képe egy árnyaltabb jelentését adja a depresszív lelkiállapotnak. Hasonlóan kiemelt fontossággal bírnak a pszichoterapeuta számára azok az érzelmi állapotok, amelyekben a térben való létünk feszültségei tükröződnek, amikor „nem tudjuk *hova* tenni magunkat", vagy azok az ellentmondásos érzelmi állapotok, amelyet József Attila az *Óda* című versében úgy fogalmaz meg, hogy a „távol közelében".

A nyelv számos lehetőséget nyújt számunkra arra, hogy kifejezzük, leírjuk azt az érzelmi átélést, amely igazából nem objektiválható. Ahogy fentebb is láttuk, az érzelemkifejezésre lehetőségünk van a szavak vagy a mondatok szintjén, tehát egy speciálisabb alapszinten, de globálisabb szinten is kifejezhetjük érzelmeinket.

Viktor Frankl (1996: 20), a logoterápiás irányzat megalapítója a redukcionista szemlélet veszélyeire hívta fel a figyelmet, ami különösen az emberközpontú tudományokat érinti. A túlzott specializáció a biológiából biologizmust, a pszichológiából pszichologizmust, a szociológiából szociologizmust épít. A kognitív paradigma hasonló hibát követ el, ha az embert és annak nyelvét számítógépes algoritmusokra redukálja. Az emberi lélek szabad a nyelvében is, és megtalálja a módját annak, hogy megfelelő kifejezésformákat találjon érzelmi állapotainak a konvencionalitáson túl. A belső és a külső világ közti megfeleltetésre példa Wolfgang Köhler kísérlete,[21] aki a két általa tervezett alakhoz (az egyik tintapacaszerű, a másik széttört üvegdarabszerű) két kitalált szót rendelt, a *kiki* és *bouba* szavakat. A kísérleti személyek nagyon magas százaléka a tintapacaszerű alakot a *bouba* szóval, a széttört üvegdarabszerű alakot pedig a *kiki* szóval társították, és ez nem egy nyelvhez kötött jelenség. A kísérletnek a szinesztéziakutatásban van relevanciája, de alkalmazhatjuk a hangulatreprezentációk megértésében is. Az elméleti részben láttuk, hogy a sterni amodális reprezentációk szervezőelve az alak, intenzitás, ritmus. A csecsemők ezeket az elemi tulajdonságokat vonják ki az észleletekből, az anyák pedig ezekre a mintázatokra válaszolnak.

Hasonló jelenség figyelhető meg az érzelmi állapotok esetében is, hiszen legtöbbször az érzelmi állapotainkat nem a kognitív címke szerint nevezzük meg, hanem kivonjuk az átéléseinkből azt, ami kiugró, és ezek mentén próbáljuk leírni azt, amit átélünk.

A kérdőíves kutatás célja az volt, hogy azonosítsa az érzelmek téri asszociációs hálóját, és megvizsgáltam azt is fentebb, hogy az a mód, ahogyan társították a téri helyekkel és irányokkal, megfelelnek-e a (magyar) nyelvben használt igekötős formáknak is, hiszen a téri irányok és helyek az igekötőinkben is tükröződnek. A kérdőíves kutatás eredményei azt mutatják, hogy az érzelmek konnotációs „csóvájában" a téri irányok és helyek következetesen benne vannak, és nemcsak egy nyelvben, hanem akár egy másik struktúrájú nyelvben is, mint például a kínaiban, ugyanazok a téri konnotációk megtalálhatók.

[21] L. itt: https://www.synesthesiatest.org/blog/bouba-kiki-effect.

Azt mondhatjuk, hogy azok a téri helyek, irányok, amelyekkel az érzelmeket társítjuk, képezik az adott érzelem „kiugróságát". Ha csak azt az első két téri helyet tekintjük, ahol a legnagyobb társítási százalékokat találtuk, az alábbi jellemző „kiugróságokat" állíthatjuk fel:

Érzelem főnév	Téri hely I.	Téri hely II.
Bánat	LENT	BENT
Félelem	LENT	BENT
Harag	LENT	HÁTUL
Szégyen	LENT	BENT/HÁTUL
Undor	MESSZE	KINT
Meglepetés	KÖZEL	BENT
Élvezet	FENT	KÖZEL
Szeretet	BENT	KÖZEL

A kérdőíves kutatás ugyanakkor ahhoz a kérdéshez is ad némi eligazítást, ha teljes választ nem is, hogy az érzelmek téri helyekkel és viszonyokkal való kapcsolatának alapjában a nyelvi konvenciók állnak-e, vagy ez hozzátartozik az érzelmek hangulatreprezentációjához, és viszonylag független a nyelvi és kulturális konvencióktól. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a téri helyek között vannak olyanok, amelyek esetében feltételezhetjük, hogy fontos szerepük van az érzelmek hangulatalakzatainak a szervezésében. Ilyennek látszik a FENT-LENT, amelynek társításait csak kismértékben befolyásolja a nyelv, illetve a kulturális környezet. Ha az érzelemszavakat a három nyelvi csoport százalékainak az átlaga szerint rendezzük sorba, a következő oldalon látható sorrendet kapjuk (a 25%-on aluli arányok a *lent*tel való társítások határozott többségét mutatják).

Mint látjuk, az oldó-megnyugtató és a feszültségi-izgalmi érzelmek nagyon határozottan elkülönülnek egy olyan egyesített mintában is, amelyben magyar, román és kínai nyelvűek is vannak, a két csoport határán pedig a félelem kategóriába tartozó érzelemszavak találhatók. A FENT-LENT-ről tehát feltételezhetjük, hogy magának az érzelemnek a hangulatalakzatához tartozik hozzá, a kapcsolatot kifejező nyelvi formák pedig (amilyen például a *felderül, felvidít,* illetve *lehangolt, levert, letört* vagy *mélyponton van*) nem pusztán nyelvi konvenciók. (Ezért nem valószínű például, hogy legyen olyan nyelv, ahol az örül vagy a *boldog* a *lent*tel legyen összekapcsolva, a *bánat* pedig a *fent*tel.)

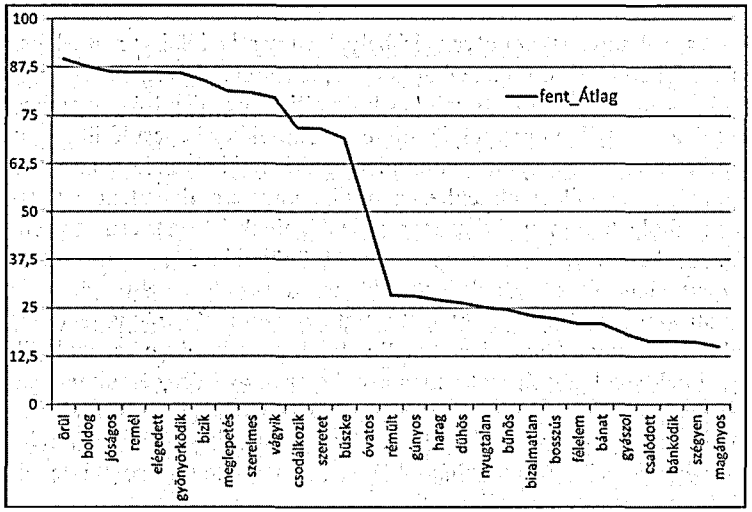

Ugyanilyennek tűnik a HÁTUL is, ahol a három nyelvi minta társítási arányainak átlaga szerint is világosan elkülönül a két érzelemcsoport, a félelem kategóriába tartozó *óvatos* pedig itt is a kettő határa közelében van, közvetlenül mellette pedig az első pozitív érzelem itt is a *büszke:*

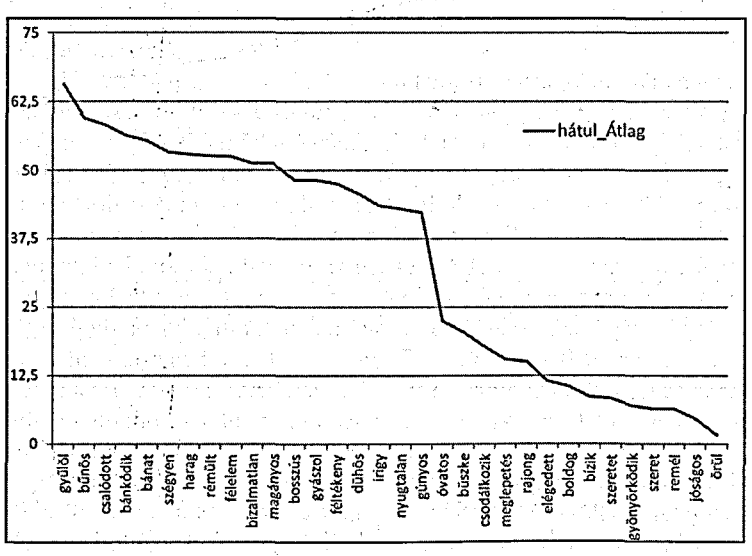

Vannak ugyanakkor olyan téri helyek vagy relációk is, amelyek kevésbé lehetnek fontosak az érzelmek téri hangulatalakzatának formálásában, ezek esetében a nyelvi és kulturális konvenciók könnyebben befolyásolhatják, hogy melyik milyen érzelmekhez kapcsolódik. Az is előfordulhat, hogy bizonyos komplementáris téri helyek közül csak az egyik kapcsolódik érzelmekhez, a másik pedig nem. Ilyen lehet a KINT–BENT, ahol a három nyelvi csoport százalékainak átlaga szerint sorrendezve a két nagy érzelemcsoport nem különül el határozottan, viszont a *bent* válaszok arányának legkisebb értéke is valamivel meghaladja az 50%-ot (*csodálkozik:* 50,53%). Ezt az eredményt úgy is lehet értelmezni, hogy a *kint* és *bent* közül valójában csak a *bent* kapcsolódik érzelmekhez, leghatározottabban azokhoz a *bensőséges* érzelmekhez, amelyeknél a *bent*tel való társítás meghaladja a 75%-ot, a *kint*tel való társítások nagyobb aránya pedig valójában azt mutatja, hogy mennyire *„kevésbé bent"*. Az ábra tehát inkább a *bent*tel való kapcsolat intenzitásának mértékét szemléltetheti:

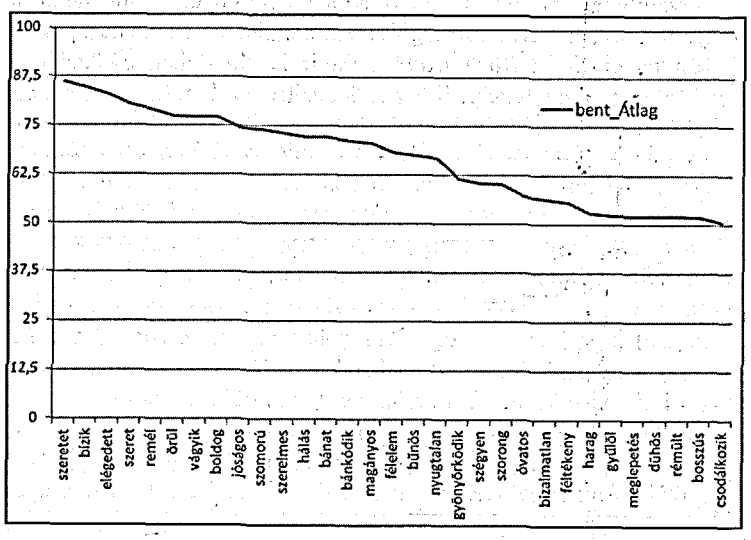

A lelki problémák lényege, amelyekre az emberek a pszichoterápiában keresnek megoldást, általában egy olyan érzelmi állapot, amellyel szemben tehetetlenséget élnek meg. Frankl (1996: 39) szerint a 20. század embere elidegenedett nemcsak a környezetétől, a társadalomtól,

hanem önmagától is, mert saját érzelmeitől került távol. Az angolszász puritanizmust, amely az érzelmek feletti uralmat és kinyilvánításuk elnyomását tekintette normának, kompenzációs törekvésként, ma felváltotta az *érzelmi inkontinencia*. Frankl (1996: 39) érzelmi inkontinenciának nevezi azt a jelenséget, amellyel a mai ember érzelmeit válogatás nélkül a publikus szférába viszi. A pszichoterápiás keretben fellépő érzelmi inkontinencia viszont abban nyújt segítséget a személynek, hogy az érzelmi átélésére rálásson, és annak mintázatát olyanná alakíthassa, amellyel szemben már nem él át tehetetlenséget. Az érzelmi állapot megértése a koherencia érzését vonja maga után, és a személy belső világát ismét az egészlegesség jellemzi.

Az érzelem dimenzionális elmélete és a kognitív metaforaelmélet szerint is az érzelem olyan entitás, amely valamilyen erőt fejt ki a személyre. Ezért a Magyar Nemzeti Szövegtár adatbázisának felhasználásával megkerestem azokat az igéket, amelyek az adott érzelmekkel kapcsolatban jelennek meg, és azt vizsgáltam meg, hogy miképpen kapcsolódnak azokhoz a téri helyekhez, amelyek leginkább jellemzik az adott érzelemfőnevet. Az igék listája nem teljes, és olyan igéket is beválasztottam, amelyek használata nem annyira szokványos. Az igék arra is rámutatnak, hogy milyen mozgással vagy dinamikus alakzattal próbáljuk megragadni az adott érzelmi állapot milyenségét.

A ***bánat*** esetében az igéket három csoportba soroltam:

– LENT hellyel kapcsolatos igék: *elcsitul, elborít, ellep, eltemet, sújt, ül, nyom, leng.*

Ebbe a csoportba olyan igéket soroltam, amelyek jelentésében megjelenik a vertikalitás. A csoport érdekessége, hogy a LENT helyet kifejező *le* igekötővel használható igék mellett (*lesújt, lenyom*) megjelenik a *be(beborít)* és az *el* igekötő is. Az *el* igekötő általában a KÖZEL–TÁVOL dimenzióban való elmozdulást jelöli, ahol a KÖZEL a beszélőhöz közelebb eső térrész. A LENT helyet a fentebbi igék esetében elsősorban nem az igekötő jelzi, hanem az ige jelentésében van benne az, hogy valami a lenti helyen van vagy történik. A *borít, lep, temet, sújt, ül, nyom* igék magukba foglalják a *lentiséget*; a *leng* pedig éppen azáltal, hogy ha leng valami, akkor az egyik vége fel van akasztva, a másik pedig lefelé irányul. A *csitul* esetében pedig úgy jelenik meg a fentről lefele való mozgás, hogy ami hangos, az rendszerint fent van, és ami halk, az lent. „A nyelvi kifejezésekben nem jelenik meg egyértelműen, hogy ez a »távol« pontosabban merre is van: elöl vagy hátul, jobbra vagy balra, illetve fent vagy lent, legtöbbször azonban – a kifejezés alkotóelemeinek jelentése alapján – inkább horizontálisan képzelhetni

el, mint vertikálisan. A rendszerint meghatároz(hat)atlan helyű »távol« tehát mintegy körbefogja a jóval kisebb »közel« kört, e két koncentrikus kör középpontja pedig maga a viszonyítási pont: az ember (illetve a beszéd) helye" (Szilágyi 1996: 24). Az *ellep, eltemet, elborít* igék ilyen értelemben kapcsolódnak a LENT dimenzióhoz, és a *bánat* az őt hordozó személy fölé kerül.

Fazakas (2015: 31) szerint a BENNE relációt a szemantikai elemzés során több csoportba tudjuk sorolni: szobaszerű, körszerű, edényszerű, veremszerű, vízszerű és síkszerű BENT helyekről beszélhetünk. A körszerű BENT hely abban különbözik a szobaszerű helytől, hogy nincs minden oldalán elhatárolva a külvilágtól (Fazakas 2015: 44). A *bánat* szó esetében használt igéket ennek alapján is besorolhatjuk.

– BENT hellyel kapcsolatos igék:
  • vízszerű BENT hely: *eláraszt, eltölt, csordul;*
  • szobaszerű BENT hely: *befészkelődik, kopogtat;*
  • síkszerű BENT hely: *bujdokol, beárnyékol;*
  • veremszerű BENT hely: *váj;*
  • körszerű BENT hely: *szorít.*

– egyéb igék a *bánat*tal kapcsolatban: *búsít, fog, közelít, (el)visz, szalad, szétszaggat, zenél, zsongat, emészt, gyötör, vérzik, eloszlik, szunnyad, hullámzik, űz, üt.*

Ezeket az igéket nem soroltam be más csoportba, de fontosnak tartottam itt bemutatni, mivel vannak köztük olyanok, amelyeknek a használata nem szokványos, és ezek hozzájárulnak az érzelemszó hangulatához, ahogy ezt lentebb jelezni fogom (pl. *zsongat*).

Hasonló igékkel használjuk a *szomorúság* szót is, bár ezt a szót a kutatásban nem használtam, csak az igei és melléknévi formáját (*szomorú, szomorkodik*):

– LENT hellyel kapcsolatos igék: *elszáll, lesújt, elmerül;*
– BENT hellyel kapcsolatos igék:
  • körszerű BENT hely: beleül, szűkül;

– egyéb igék: *lopódzik, hömpölyög, sejlik, gunnyaszt, hullámzik, eltűnik, gyűl.*

A fentihez hasonló módon olyan igéket soroltam fel külön, amelyek az érzelemszó hangulatára utalnak.

Érdekes megfigyelnünk, hogy mind a két szó esetében a víz metafora jelenik meg. Fazakas szerint (2007: 82) a víz észlelési feltételei alapján strukturálódó metaforák körében az állóvíz és a folyóvíz metafora típusát különböztetjük meg. A *bánat* esetében mindkét típus megtalálható, de itt nemcsak a mozgás iránya számít, hogy függőlegesen *elborít* vagy

vízszintesen *kiárad* a medréből, hanem az alakzat is: *elcsitul, hömpölyög* és *hullámzik*. Ahogy fentebb is írtam, a függőleges mozgás az *elcsitul* esetében abból adódik, hogy a halk a LENT hellyel kapcsolatos.

A ***félelem*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– LENT hellyel kapcsolatos igék: *ül, megszáll, kúszik, lebeg, tönkretesz, gyökerezik, árnyékol, elborít;*
– BENT hellyel kapcsolatos igék:
  • szobaszerű BENT hely: *besurran, búvik, fullaszt;*
  • körszerű BENT hely: *szorít, szorongat, kiszorul;*

– egyéb igék: *lüktet, elhagy, bénít, sodor, fölemészt, uralkodik, kísér, süvölt, elborít, lopakodik, űz, üldöz, hajt, fog, kerget, torzít, szül, veszít, lombosodik, tapad, kínoz, teremt, mozdul, dobog, meglep, megdermeszt.*

A *félelem* esetében is találunk alakzatra (*lombosodik*) és ritmusra (*lüktet, dobog*) vonatkozó igéket. Érdekes megfigyelnünk, hogy a *bánat* és a *félelem* esetében is találunk hangadásra vonatkozó igéket, de ezek különböznek egymástól: a félelem *kopog, dobog, süvölt*, a bánat *zenél* és *zsong*.

A ***harag*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– LENT–FENT dimenzióval kapcsolatos igék: *felparázslik, felgerjed, elönt, ellep, uralkodik, győz, megszáll, lobban, ébred, háborog;*
– HÁTUL hellyel kapcsolatos igék: *vezet;*
– egyéb igék: *morajlik, fűt, dúl, vakít, zúz, torzít, lobog, lobban, megfertőz, ömlik, pirít, küzd, éget, hömpölyög, gomolyog, szúr, gyúl, mérgez, ébred, enyhül, keveredik, háborog, ég, feszít, nyuvaszt, szorít, viaskodik, tehetetlenkedik, kiéget, büntet, megragad.*

A *harag* esetében is találtam alakzatra (*hömpölyög, gomolyog, háborog*) és hangadásra (*morajlik*) vonatkozó igéket, és ez utóbbi különbözik a félelem és a bánat esetében használt igéktől.

A ***szégyen*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– LENT hellyel kapcsolatos igék: *elborít, nyom, mélyül, ül, rászáll;*
– BENT hellyel kapcsolatos igék:
  • körszerű BENT hely: *szorongat, fojtogat;*
  • edényszerű BENT hely: *feszít;*

– Egyéb igék: *dúl, kínoz, vár, ég, pirít, perzsel, lobog, megdermeszt, virágzik, mar, suhan, kerget, elönt, meglebbent, öl.*

Ebben a csoportban az igék egy része mögött A SZÉGYEN TŰZ metafora van (pl. *kínoz, ég, pirít, perzsel, lobog*).

Az ***undor*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– MESSZE hellyel kapcsolatos igék: *végigfut, átfut;*
– KINT hellyel kapcsolatos: *kitör, övez, kiül, kerülget;*

– Egyéb igék: *elkap, elfog, fojtogat, szül, ellep, emészt, éget, lobban, remeg, gyűl, alakul, uralkodik, vezérel, lehúz, felébred.*

A ***meglepetés*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– KÖZEL hellyel kapcsolatos igék: *ér, vár, készül;*

– egyéb igék: *tükröződik, hat, ural, okoz, születik.*

A *meglepetés* szavunk nem annyira az érzelmet fejezi ki, alkalmasabb lett volna erre a célra inkább a *meglepődés* szót vizsgálnunk, habár ebben az esetben sem találtunk volna több igét (*uralkodik, rátör, tükröződik, kiül*). Az *undor* és a *meglepetés* szavaink a nyelvi világunkban teljesen az ellentétes pólusokon találhatók (MESSZE–KINT–HÁTUL, illetve KÖZEL–BENT–ELÖL).

Az ***élvezet*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– FENT hellyel kapcsolatos igék: *nyom;*

– LENT hellyel kapcsolatos igék: *ül;*

– KÖZEL–TÁVOL dimenzióval kapcsolatos igék: *vár, árad, távolít, hoz;*

– egyéb igék: *csal, válik, feledtet.*

Az élvezet szó esetében kevés igét találtam, talán azért is, mert ez a szó új keletű, a nyelvújítás alkotása, az él igéből származik.

A ***szeretet*** szó esetében a következő igecsoportokat találtam:

– BENT hellyel kapcsolatos igék:

- szobaszerű BENT hely: *bearanyoz, kizár, lakik;*
- vízszerű BENT hely: *kiárad, kiömlik, beteljesedik;*

– KÖZEL hellyel kapcsolatos igék: érkezik, *hoz;*

– egyéb igék: *ösztökél, sugárzik, árad, eltölt, elönt, mond, beszél, megszüntet, csökkent, süt, peng, kínoz, gyötör, megold, elhomályosít, viháncol, épít, összeköt, összefűz, száll, simogat, elsimít, lappang.*

Ebben az esetben a *viháncol* igét emelném ki, amely jelentésében valamilyen dinamikus alakzatot is hordoz. Az ÉrtSz. szerint hangfestő szó, a jelentése: '(kissé rosszalló) <Rendsz. több személy, főleg serdülő korban levő gyermek, fiatal lány csintalanságból v. kacérságból> pajkosan, huzamosan, hangosan nevetgél, lármázva, bőrébe nem férve ugrabugrál, rendetlenkedik'.

Fentebb azt vizsgáltam, hogy egy adott érzelem főnévi formája számára melyek azok a téri helyek, dimenziók, amelyek az adott érzelem „kiugróságát" biztosítják. A kérdőíves kutatásban az adott érzelmi állapotra utaló igéket és mellékneveket is megvizsgáltam. A statisztikai eredmények azt mutatják, hogy az igék esetében az *undor* kategóriához tartozó *viszolyog* kivételével a dimenziók ugyanazok maradnak.

Érzelemige	Téri hely I.	Téri hely II.
bánkódik	LENT	BENT
gyászol	LENT	KÖZEL/HÁTUL
szorong	LENT	BENT
retteg	LENT	BENT/HÁTUL
ellenszenvet érez	LENT	MESSZE
emészti magát	LENT	BENT
viszolyog	BENT	HÁTUL
csodálkozik	FENT	KÖZEL
örül, gyönyörködik	FENT	KÖZEL
vágyik	FENT	BENT
szeret	KÖZEL	BENT

A melléknevek esetében is nagyjából ugyanaz a helyzet.

Érzelem melléknév	Téri hely I.	Téri hely II.
szomorú, búskomor	LENT	BENT
rémült	LENT	HÁTUL
mérges	LENT	BENT
bűnös, zavart	LENT	BENT
gúnyos	KINT	MESSZE
(meglepetés: nincs melléknévi forma)		
boldog, elégedett	FENT	BENT/KÖZEL
szerelmes	FENT	BENT
hálás	BENT	MELLETT
jóságos	KÖZEL	FENT/BENT

Összegzésként azt mondhatjuk el, hogy az érzelmi állapotokat leíró szavainkat jellemzi egy adott téri alakzat és egy adott téri hely a nyelvi világunkban. Az ember alapélménye a térben való létezés és az a mód, ahogyan az érzelmi állapotairól beszél, ezt tükrözi. Az érzelmi állapotainkat úgy próbáljuk leírni, hogy elhelyezzük őket a térben, de ezek a téri

projekciók, amelyek a nyelvi világunkban kifejeződnek, nem mindig képzelhetők el a valóságban, hiszen a külső világunkban nem léteznek olyan konkrét dolgok, amelyek megfelelnének nekik. A valóságban nehezen képzelhető el, hogy valami egyszerre *fent* és *közel* vagy *bent* és *messze* is legyen, a lelkiállapotaink viszont össze tudják kötni bennünk ezeket a pólusokat. A *szolidáris értékek vonzásának elvét*, amely szerint a BENT–LENT–MESSZE–HÁTUL téri helyek összefüggnek a nyelvi világban, a kérdőíves kutatás igazolta a feszültségi-izgalmi érzelmek csoportjában. Ezek a dimenziók nemcsak a nyelvi megfogalmazásokban, de az asszociációs hálózatunkban is összefüggnek.

2.2.6.2. A kulturális mintákkal való kapcsolatok

Fentebb már volt szó arról, hogy különösen az érzelmekkel kevésbé intenzíven kapcsolódó téri elemek esetében a kulturális konvencióknak és hagyományoknak is nagyobb befolyásuk lehet abban, hogy bizonyos érzelmek milyen téri helyekhez kapcsolódnak. Ugyanakkor vannak olyan érzelmek, amelyeknek a percepciója (és esetleg a megítélése is) eltérő lehet a különböző kultúrákban, ami a téri helyekkel való kapcsolataikban is megmutatkozhat.

Az érzelmek (és értékek) téri hangulatalakzataiban meghatározó szerepet betöltő téri helyek és viszonyok esetében (amilyen a FENT–LENT is) viszont az várható, hogy a nyelvben kifejeződő téri kapcsolatok a kultúra más területein is megjelenjenek. Így nemcsak lélektani és nyelvészeti, hanem antropológiai szempontból is értelmezhető az, hogy a negatív érzelmek *lent* vannak, a pozitívak pedig *fent*. Eliade szerint (1999: 18) valójában nem létezik homogén és semleges geometriai tér, mert az ember akár vallásos, akár nem, a teret minőségileg éli meg. Az ember ősi szükséglete a *profán* és a *szent tér* elkülönítése. A két tér közti átmenetet a rítusok biztosítják. A geometriai tér minden irányban osztható és körülhatárolt, de nem strukturált, így nem lehet tájékozódni benne (Eliade 1999: 17). Ezt a teret a primitív társadalmak különféleképpen osztották fel, de mindegyiknek közös vonása, hogy létezik egy elválasztó tengely – *axis mundi* – az ég és föld között (például világoszlop vagy létra).

Meletyinszkij (1985: 275, 278) szerint a vertikális kozmikus modell szervezőelve a világfa, a horizontális kozmikus modellé pedig a víz vagy a négy égtájnak megfelelő tárgyak (pl. kő, fa) vagy állatok (pl. madár, medve, mókus). A horizontális tájolás a vertikális modellel is összeolvad egyes mitológiákban, így az egyes dimenziók is. A világot a mítoszok

egyfajta bináris logika szerint strukturálják több szinten, és a különböző szintű bináris párok szemantikailag összekapcsolódnak (Meletyinszkij 1985: 301). Ez a szemantikai összekapcsolódás megfigyelhető az érzelmeknél is, ahogy a fentebb leírt dimenzionális összekapcsolódásokban láttuk. Az oldó érzelmek *fent–bent–közel–mellett* helyezkednek el, a feszültségi érzelmek *lent–bent–messze–hátul–alatt*.

A hagyományos társadalmak világképe hármas tagoltságú: ég, föld, alvilág (Eliade 1999: 31). Az „igazi világ", a *kozmosz* az ember világa, és mindig a középpontban van, mert csak ott jön létre a kapcsolat a három világrész között. Ami az ember rendezett világán túl (*lefelé*) található, az a *káosz*, amelynek betörésétől az ember mindig is félt. A (vallásos) ember törekvése mindig is az volt ennek értelmében, hogy strukturálja a teret, hogy a szent teret elválassza a profántól. Az ember a világban való letelepedésekor újrateremti az „isteni világot" azáltal, hogy biztosítja magának a középpontot, az „isteni nyílást", ahol az isteni és földi világ összeérhet. És ez az a dinamika, amelyik az emberi érzésvilágot is leírja. Egzisztenciális értelmezésben az ember meghaladja, transzcendálja önmagát, hogy azután ismét önmagához térjen, a külső világ belső képe az érzésekben válik megfoghatóvá. Az ember érzéseivel strukturálja a világot önmaga számára. A kozmosz rendjét az ember saját mikrokozmoszában tudja tetten érni.

Az egyik ilyen érzés, amely a világ strukturálását kíséri, a *magasztosság* érzése. A szó jelentésének eredetében benne van a *felemel*, *épít*. Eliade szerint „a kozmosz – az istenek példaszerű műve – úgy van »megszerkesztve«, hogy az isteni transzcendencia vallásos érzését már az ég puszta létezése előhívja" (1999: 109). Az ég stabil viszonyítási pontot képez az ember számára, amelyhez hozzá tudja rendelni az életét, érzéseit. Ha a mitikus világképből indulunk ki, akkor a *magasztos* érzéseket a *fent*, a *kaotikus* érzéseket a *lent* térbeli helyében lokalizálhatjuk. A szeretet és a bizalom magasztos érzések, a harag és a félelem összezavaró érzések.

A *függőleges* ég–föld tengely mellett a világot a víz is felosztja, de másfajta módon. A víz biztosítja a *vízszintes* síkot, de ugyanakkor a lehetőségek szimbóluma is: megszünteti, felbontja a formákat, tisztává tesz, és újjáéleszt (Eliade 1999: 122). A sírást például hasonlóképpen megtisztítónak, eltörlőnek, formabontónak értelmezhetjük.

Kövecses (2005b: 1) több antropológus véleményére alapozva írja, hogy a kultúra egy olyan tudáskészlet, amelyet egy csoporton belül az emberek megosztanak egymással. Az egyetemes emberi tapasztalatok ezért egyetemes elsődleges metaforákban testesülnek meg.

Az elsődleges metaforák viszont komplexebb metaforákat képeznek, és ezekben már megjelennek a kulturális különbözőségek. Kövecses (2005b: 3) a következő elsődleges, vagyis kultúrától független metaforákat nevezi meg: AZ OKOK ERŐK, AZ ESEMÉNYEK MOZGÁSOK, A FEJLŐDÉS TOVÁBBMOZDULÁS, A CÉLOK ÚTICÉLOK, A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK. A forrástartomány kognitív doménje több metaforában is megjelenhet, de minden forrástartománynak van egy vagy több fő témája. Ez a fő téma az, ami kultúraspecifikus lehet (Kövecses 2005b: 12). A kognitív metaforák univerzalitását a testi tapasztalatok és a neuronális működés egyetemessége magyarázza. Kövecses (2005b: 35) szerint mivel az érzelmek privát tapasztalatok, és erősen kultúrafüggők, az érzelmek kognitív metaforái inkább nyelvspecifikusak lesznek. Azonban az angol, magyar és kínai nyelvben vizsgálva A BOLDOGSÁG FENT VAN, A BOLDOGSÁG VILÁGOSSÁG, A BOLDOGSÁG TARTÁLYBAN LEVŐ FOLYADÉK metaforákat vizsgálva Kövecses azt találta, hogy ezek mindhárom nyelvben létező metaforák.

A kutatásom viszont arra világít rá, hogy az univerzalitást nem annyira a testi tapasztalatok egyetemessége biztosítja, hanem az, hogy az embernek olyan lelkivilága van, amely nem az elme fogalmi hálói szerint működik, hanem inkább a lélek hangulatalakzatai szerint, és ezek többé-kevésbé egyetemesek lehetnek. Ennek igazolására viszont további, más nyelvekre kiterjesztett kutatásokra lenne szükség.

A kognitív metaforaelmélet szerint a metaforák megfelelői az agyban is azonosíthatók, hiszen neurológiai kutatások igazolták, hogy a forrás- és céltartományok neuroncsoportjai egyszerre aktiválódnak, ami arra utal, hogy létezik közöttük egy idegi összeköttetés, ezért a kognitív metaforák nem véletlenszerűen alakulnak ki, hanem mintegy „be vannak építve az agyba". Azért lehetséges ez, mert a mai ember agyára a „kognitív egybefolyás" jellemző, szemben az ősemberével, akinek doménspecifikus elméje volt. Kövecses (2005b: 24) Mithen kutatásaira hivatkozva úgy véli, hogy ez az evolúciós szemlélet megmagyarázza az olyan antropológiából ismert jelenségeket, mint az antropomorfizmus, totemizmus, tárgyiasítás. Az ezek mögött meghúzódó metaforák (AZ ÁLLATOK ÉS NÖVÉNYEK EMBEREK, AZ EMBEREK ÁLLATOK, AZ EMBEREK STRUKTURÁLT TÁRGYAK) képezik az általános metaforaképződéses lehetőségeket, de ezek mellett léteznek sokkal lokálisabb jellegű metaforaképződések is. Ilyen például bizonyos jelenségeknek és dolgoknak az együttjárása, egybeesése (például hő és intenzitás). Szilágyi (1996: 86–88) szerint azonban A NÖVÉNYEK EMBEREK inkább az általánosabb zoomorfizmus körébe tartozik, amely azt jelenti, hogy

a nem viselkedő dolgokra a viselkedőkre jellemző igéket és relációkat alkalmazzuk. A nyelvi világban megnevezett dolgokat nem lehet egy az egyben megfeleltetni a reális világban létező dolgokkal, de még ha nem is nevezzük meg, ezek a világ létező, érzékelhető elemei. A nyelvi világnak azonban van egy absztraktumokból álló régiója is, amely a nyelvnek köszönheti létezését, mert egyedül a nyelvben léteznek az elemei (például a *fehérség*, amely az elme főnevesítő funkciójának az eredménye). A nyelvi problémáink (és nemcsak azok) ott kezdődnek, amikor a tulajdonságakcidenciából szubsztanciát, azaz főnevet alkotunk (ahogyan a *fehérség* esetében).

De hogyan gondolkodhatunk az érzelemfőneveinkkel kapcsolatban? Az érzelem, érzés, hangulat az ember szubsztanciájához tartozik, és mint ilyen annak akcidenciája. Amikor érzelmekről beszélünk, paradox jelenséggel állunk szemben: egyrészt az érzelmi tapasztalatok teljesen szubjektívek, s mint olyanok csak melléknevekben és igékben nyilvánulhatnának meg, másrészt viszont ezekből a tapasztalatokból absztrahálható valami „dologszerű", ami mindenki számára a lehető legvalóságosabb dolgot jelenti. Az érzelem esetében a személyes érintettségünk teljesen valóságossá teszi a szubsztanciává tett akcidenciát, és ilyenformán *szomorúságunk* ténylegesen *nyomja szívünket*, hiszen ha sokáig nem foglalkozunk a nyomásával, ténylegesen meg is betegíthet.

Arieti (hivatkozik rá Péter 1991: 36) szerint az érzelmek három csoportba sorolhatók: az elsőrendű érzelmek, amelyek a kognitív tevékenységnek csak egy minimumát feltételezik, a másodrendű érzelmek, amelyeket a kognitív szimbolikus folyamatok hoznak létre, és a harmadrendű érzelmek, amelyek csak a nyelv és a fogalmi gondolkodás megjelenésével alakultak ki. A kutatásom viszont arra akar rávilágítani, hogy az érzelmi állapotokat jelölő szavaknak van egy olyan preverbális szintjük is, amelyhez nem szükséges feltétlenül a kognitív tartalom, és ez a preverbális szint a téri élményhez kötődik. Ezzel magyarázható az az eredmény, amelyhez a kérdőíves kutatás statisztikai feldolgozása vezetett: bár különböző típusú nyelvek beszélőiről van szó, a legtöbb érzelmi állapotra utaló szónak hasonlók a téri társításai, a három nyelvközösség hasonló módon társítja a legtöbb érzelmi állapotra utaló szót és téri irányokat. A gyakorisági eloszlások bizonyítják ezt.

A magyar, román és kínai nyelvűek egyaránt a BENT szóval társítják a *szeretet*, *elégedett*, *bízik* szavakat:

Érzelem/BENT	% Magyar	% Román	% Kínai
szeretet, iubire, 爱 ài	90,9	83,82	83,87
elégedett, mulţumit, 满足 mǎnzú	88,8	83,09	83,87
bízik, are încredere, 信赖 xìnlài	95,1	81,62	77,42

A magyar, román és kínai nyelvűek ugyanazokat az érzelmeket társítják a FENT szóval, és a gyakorisági eloszlások nagysága hasonló.

Érzelem/FENT	% Magyar	% Román	% Kínai
elégedett, mulţumit, 满足 mǎnzú	86,7	91,18	80,65
örül, se bucură, 开心 kāixīn	90,2	88,97	90,32
bízik, are încredere, 信赖 xìnlài	83,9	87,50	80,65
remél, speră, 希望 xīwàng	87,4	87,50	83,87
gyönyörködik, se delectează, 欣赏 xīnshǎng	86,7	84,56	87,1
meglepetés, surpriză, 惊喜 jīngxǐ	83,2	77,21	83,87

A magyar, román és kínai nyelvűek ugyanazokat az érzelmeket társítják a LENT szóval, és a gyakorisági eloszlások is hasonlók.

Érzelem/LENT	% Magyar	% Román	% Kínai
magányos, însingurat, 寂寞 jìmò	89,5	84,56	80,65
csalódott, dezamăgit, 失望 shīwàng	88,8	84,56	77,42
bánkódik, este mâhnit, 悲 bēi	89,5	80,88	80,65
gyászol, jeleşte, 哀悼 āidào	86,0	78,68	80,65

Az *elöl* szóval leggyakrabban társított szó mind a három nyelvben a *remél* (59,4%), illetve a *speră* (65,44%) és a 希望 *xīwàng* (70,97%) szavak.

A magyar, román és kínai nyelvűek ugyanazokat az érzelmeket társítják a KÖZEL szóval, és a gyakorisági eloszlások nagysága hasonló.

Érzelem/KÖZEL	% Magyar	% Román	% Kínai
szeretet, iubire, 爱ài	92,3	91,18	77,42
szeret, iubeşte, 爱ài	89,5	88,24	80,65
örül, se bucură, 开心 kāixīn	88,8	88,24	80,65
jóságos, binevoitor, 善良 shànliáng	87,4	91,91	80,65
boldog, fericit, 高兴 gāoxìng	84,60	87,50	87,00

A fenti táblázatokból látjuk, hogy ugyanazon irányhoz vagy térbeli helyhez hasonló kategóriájú érzelmek tartoznak, vagyis az oldó-megnyugtató érzelmek téri társításai BENT, FENT és KÖZEL vannak, a feszültségi-izgalmi érzelmek társításai pedig általában KINT, LENT és MESSZE vannak. Találtam viszont olyan társításokat is, amelyek a különböző nyelvekben másképpen mutatkoznak. A román nyelvűeknél a MESSZE leginkább az *invidios* (irigy, 71,32%) szóval társul, a magyar nyelvűeknél a *gúnyos*sal (69,23%) és a kínai nyelvűeknél az *undor* (生厌 *shēngyàn*, 67,74%) és *szégyen* (耻辱 *chǐrǔ*, 67,74%) szavakkal. Ebben az esetben ugyanabba a „negatívnak" értékelt érzelmi csoportba tartoznak a lelkiállapotra utaló szavak. A KINT szó esetében mind a román (72,73%), mind a magyar nyelvűek (70,59%) esetében a leggyakoribb társítás a feszültségi-izgalmi csoportba tartozó *gúnyos* szóval történik, a kínai nyelvűek azonban az oldó-megnyugtató csoportba tartozó *meglepetés* (惊喜 *jīngxǐ*, 64,52%) szóval társítják.

Kövecses (2005b: 68) szerint az érzelmek kognitív metaforáinak nyelvspecifikussága abban mutatkozik meg, hogy az általános szintű metafora olyan tartalommal egészül ki a specifikusabb metaforában, amelyben már megjelennek a kulturális elemek. Például A DÜHÖS SZEMÉLY EGY TÚLNYOMÁSOS TARTÁLY metafora jelen van mind a kínai nyelvben, mind az angolban és a japánban is. De a nyomást okozó anyag, illetve a tartály különböző dolgokra vonatkozik a három nyelvben. Az angolban forró folyadék okozza a nyomást, a kínaiban a *csi* okozza, amelyről tudjuk, hogy a kínai kultúrának, orvostudománynak és filozófiának egy nagyon fontos és meghatározó fogalma. A japán nyelvben pedig a tartály a *hara* (szó szerint 'has'), ami szintén egy egyedülálló kulturális fogalom.

A leggyakrabban tanulmányozott kognitív metaforák az alábbi érzelmekre vonatkoznak: harag, boldogság, szeretet, félelem, szomorúság, szégyen. A jelen kutatást viszont az érzelmek és érzelmi állapotok széles skálájára is kiterjesztettem, a kategoriális érzelmek mellett számos nem kategoriális érzelmi állapotot is tanulmányoztam.

A kognitív metaforák a konceptualizálás módját írják le, és a fogalmi tartalom szintjén látjuk, hogy a kultúra befolyásolja az érzelemmetaforákat. A hangulatreprezentációk szintjén viszont, amelyet a téri dimenziók és alakzatok írnak le, gyengébb kulturális befolyást találunk, talán inkább etnikai sztereotípiák befolyásáról lehet szó. A kérdőíves kutatásban a fogalmi értelmezéseket próbáltam kiszűrni, de statisztikailag sok tényező befolyásolhatja a társításokat, mint például az életkor, a tapasztalat, a személyiségtípus, a személyes érintettség és az érzelmekkel kapcsolatos elképzelések.

A statisztikai elemzésekben az életkor és a nemek befolyását is figyelembe vettem. Két lépésben végeztem ezt, az elsőben csak a román és magyar eredményeket hasonlítottam össze, mert statisztikailag a két csoport hasonló súllyal rendelkezett, második lépésben pedig a kínai csoportot is bevettem az összehasonlító elemzésbe. A kínai csoportnak kisebb a statisztikai súlya a kisebb elemszám miatt, de az eredmények használhatók összehasonlítás céljából. Az alábbiakban azokat az érzelmi állapotokat jelölő szavakat mutatom be részletesebben, amelyek esetében a három nyelvi csoportban valamilyen eltérést találtam.

1. *Gúnyos.* Bár a szó társítási gyakoriságai a téri dimenziókkal nem voltak annyira magasak, statisztikailag megfigyelhető, hogy a magyar nyelvű csoportban gyakoribb volt a *messze* szóval való társítása a román és kínai nyelvű csoporthoz viszonyítva. A román csoporton belül pedig a nők nagyobb gyakorisággal társították a *kint* szóval, mint a férfiak.

A fentiekhez hasonló módon megkerestem, hogy a *gúny* szót milyen igékkel szoktuk használni. A KINT–BENT relációhoz kapcsolódó igék csoportjába sorolhatjuk a következőket: *árad, mar, belemar, lappang, lapul, rejlik, kiül, támad.*

A MESSZE helyviszonyhoz kapcsolódnak a következő igék: *elnémul, elsül, szétfut, cirkál.*

Egyéb igék, amelyeket a *gúny* szó esetében használunk: *éget, nevel, villog, csillog, villan, sért, vegyül, fűszerez, rombol, motivál.*

A gúny negatív jelentésű, fájdalmas érzéssel járó érzelem, és az igékből látjuk, hogy a gúny kívülről jön, többnyire agresszív, és szeretnénk azt minél messzebbre helyezni önmagunktól. A nők nagyobb gyakoriságú társításait az is magyarázhatja, hogy érzékenyebbek az agresszivitásra, ezért „kintebb" szeretnék azt tudni. A gúny, a cinizmus pszichodinamikai szempontból a depresszív lelkiállapot megnyilvánulása is, eredményeink akár összefüggésben lehetnek azzal a köztudott általánosítással, hogy a magyar nép egy búskomorságra hajlamosabb nép.

Kiemelném ebben az esetben is a *villog, villan, csillog* igéket, amelyek hasonló hangulatot árasztanak és hasonló alakzatra utalnak, rövid és valamilyen intenzitású ritmusos fénykibocsátásra, amely általában zavarja a látást. A félelem szónak is van egy ritmusos alakzata (*lüktet*), de egészen más jelentésű és alakzatú, mint a gúny esetében. Látjuk tehát, hogy az érzelmek rendelkeznek saját alakzattal, ritmussal, és ez a nyelvből „kiolvasható".

2. *Szomorú.* A magyar és kínai nők esetében a *szomorú* „bentebb" van, mint a román nők esetében. Pszichológiai szempontból ezt az eredményt magyarázhatja az a több kutatás által igazolt tény, hogy a nők hajlamosabbak a depresszióra. Kulturálisan hasonlóképpen magyarázható, a magyar nép nyelvében is búskomorabb. King (2006: 106) szerint a kínai kultúra egyik jellemzője, hogy a szomorúság kifejezése szankcionált.

Fentebb felsoroltam azokat az igéket, amelyeket a *szomorúság* főnévvel használunk. A szomorúság alakzata a hullámzás.

3. *Büszke.* A magyar és a kínai nyelvű csoportban a *büszke* szót nagyobb gyakorisággal társították a *fent* szóval, mint a román csoportban. A magyar nyelvű csoportban a *fölött* szó is nagyobb gyakoriságot mutatott. A román és magyar csoport közti különbséget magyarázhatjuk azzal is, hogy a magyarban a *fent* szó korrelál a büszke emberre használt *fenn hordja az orrát* kifejezéssel, amely a román nyelvben is megtalálható, ott viszont inkább a *felfuvalkodott* (îngâmfat) emberre használják. Számos szociológiai kutatás vizsgálta a magyarok auto- és heterosztereotípiáit a nemzeti karakter szempontjából, és ezek azt mutatják, hogy a magyarok önmagukat nagyobb *erkölcsi fölénnyel* jellemzik másokhoz viszonyítva (l. Csepeli 2002).

Ha a *büszkeség* szóval használt igéket megvizsgáljuk, a legtöbb a BENT hellyel kapcsolatos: *fészkel, eltölt, beköltözik, árad, ömlik.* A FENT-tel kapcsolatos ige: *elönt.* Vízszintes iránnyal kapcsolatos igék: *elfog, átjár, hat.* Egyéb igék, amelyek a térre vonatkoznak, de többirányúak lehetnek: *keveredik, oszlik, dagaszt, lappang.* Hangra utaló igéket is találtunk a büszkeséggel kapcsolatban: *cseng, csendül.* Mindkét ige hangutánzó, jelentésükkel hozzájárulnak a büszkeség hangulatához, hiszen a csengés egy élesebb, kellemetlenebb hangot ad, mint például a szomorúság esetében használt *zenélés* vagy *zsongás.*

Kövecses (2000: 30) szerint a *büszkeség* egy olyan fogalom, amelynek nincs specifikus metaforikus konceptualizációja, szemben a beképzeltség és a hiúság fogalmakkal, amelyek specifikus forrástartományokkal is rendelkeznek, mint A BEKÉPZELT EMBER FENT VAN/NAGY ÉS MAGAS. Nem

gondolom, hogy ez annyira csak a büszkeségre lenne jellemző, hiszen más érzelem is *fent* van, mint például az öröm. Ami a büszkeséget inkább meghatározza, az itt is az alakzat lenne, amelyet ebben az esetben a *dagaszt* ige jelentése adhat. A tágulás az a mozgásos alakzat, ami leginkább leírja a *büszkeség* hangulatát, és megmagyarázhatja azt is, hogy miért lehet egyaránt pozitív és negatív jelentése is a büszkeségnek. A dagasztás eredményeként létrejött termék lehet nagy méretű (*felfújt*), de lehet megfelelő, odaillő méretű is.

4. *Dühös.* A román és kínai nyelvű személyek nagyobb arányban társítják a *dühös* szót a LENT-tel, mint a magyar nyelvűek. Ez az eredmény azért is érdekes, mert a dühre vonatkozó kognitív metaforák alapján létrejövő kifejezéseink a FENT-et valószínűsítenék. Értékjelentés szerint viszont a negatív tartományba soroljuk, hiszen a düh olyan érzelem, ami kellemetlen, de nem passzív érzelem, ahogy az a szolidáris értékek vonzásának elve szerint kellene hogy legyen. A statisztikai eredményre az egyik magyarázat az lehet, hogy a magyarok számára az aktivitás a kiugróbb, ami a FENT-tel van kapcsolatban, és a magyar nyelvben ezt az igekötős igék is erősítik (*feldühödik, felmérgelődik*).

5. *Magányos.* A magyar nyelvű személyek nagyobb arányban társították az *alatt* szóval, mint a román nyelvűek, és a *hátul* szóval a kínai és a román nyelvű csoporthoz viszonyítva. A magyar nyelvű személyek számára tehát a magányosság téri helye inkább a *hátul* és *alatt*.

A *magány* főnevet a következő igékkel szoktuk használni:

– ALATT-hoz kapcsolódóan: *sújt;*

– HÁTUL-hoz kapcsolódóan: *rejt;*

– egyéb igék: *gyötör, kikezd, elönt, árad, fojt, körülzár, ölel, szorít, tekerőzik, deformál, elrákosít, susog, hörög, zihál, csöndül.*

Az igékből láthatjuk, hogy a *büszkeség* szóval ellentétben, amelyhez egy táguló alakzat tartozik inkább, a magányosságot a szűkülő tér (*fojt, körülzár, ölel, szorít*) jellemzi. A magányosság téri helye nemcsak általánosan a *lent*, hanem *hátul* és *alatt*. A hangra vonatkozó igék (*susog, zihál, hörög, csöndül*) szintén hozzátartoznak a magányosság hangulatreprezentációjához.

Ha a *magányos* szó rokon értelmű szavait nézzük, akkor mind a román nyelvben, mind a magyarban megtalálhatók a *visszahúzódó* és *retras* szavak, amelyek jelentésében ott van a *hátul* téri helye.

6. *Remél.* A román nyelvű személyek nagyobb gyakorisággal társították a *közel* és *elöl* szavakkal, mint a magyar nyelvűek, és a román csoporton belül megfigyelhető, hogy az idősebb személyek (35 év felett) nagyobb gyakorisággal társítják az *elöl* szóval. Ez az eredmény

azzal magyarázható, hogy a *remél* ige szemantikája tartalmazza az idő komponenst, mind a *közel*, mind az *elöl* utalhat erre. Az idősebb személyek társítását magyarázhatjuk úgy is, hogy több mindenben reménykednek, több a felelősséget kívánó élethelyzetük, és az időperspektívájuk más.

7. *Gyűlöl.* Nyelvi csoporttól függetlenül azt találtuk, hogy a nők nagyobb gyakorisággal társították a *hátul* szóval, mint a férfiak. Az eredményt magyarázhatja az általános pszichológiai tény, hogy a nőiességhez nem tartozik hozzá az agresszivitás, és a nők kevésbé preferálják a gyűlöletet, ezért inkább *hátul* helyezik el.

8. *Szégyen.* A magyar nyelvű személyek nagyobb gyakorisággal társították a *hátul* szóval, mint a román és kínai nyelvűek. A kínai nyelvűek azonban nagyobb gyakorisággal társították a *messze* szóval, mint a román és magyar nyelvűek.

A *szégyen* szóval használatos igék azokkal a kognitív metaforákkal kapcsolatosak, amelyek a szégyen fogalmát leírják: A SZÉGYEN TŰZ (*perzsel, pirít, lobog, éget, süt*) A SZÉGYEN ELLENSÉG (*fojtogat, fojt, szorongat, kínoz, öl, leüt*), vagy a következő téri relációk mentén jelennek meg: BENT (*szorít, kerülget, borít, elönt, mélyül*), ÉRINTKEZÉSI-TÉRI reláció (*mar, ér, elfog, marad*), LENT (*aláz, borít*).[22] És vannak egyéb igék, amelyeket nem tudunk besorolni: *suhan, megdermeszt, virágzik.* A *hátul* valószínűleg nem a fogalmi metaforákkal kapcsolatos, hanem inkább a szégyen viselkedéses következményével, amit a *szégyenemben elrejtőznék* nyelvi kifejezés fejez ki, a rejtekhely pedig *hátul* van, a testi sémánkból kifolyólag.

A statisztikai eredmény teljesen összhangban van azokkal a kulturális kutatásokkal, amelyek a *szégyen* különböző konceptualizációit vizsgálják a judeo-keresztény és a konfuciánus kultúrákban. A nyugati kultúrában a *szégyen* az egyéni identitással függ össze: ha az identitást veszély fenyegeti, az egyén szégyent él át. A kínaiak esetében is fontos az identitás, de ők sokkal differenciáltabban tárgyalják, és több szégyenérzelmet különböztetnek meg annak függvényében, hogy melyik fajta identitást érinti: publikus, privát, ideálokkal, valamint publikus és privát identitással egyaránt kapcsolatos szégyen. A konfuciánus kultúrákban a szégyen inkább a moralitással kapcsolatos: akkor él át szégyent az egyén, ha nem teljesíti pozitív kötelességeit (Bedford és

[22] A szégyen a BENT és a LENT hellyel is kapcsolatos lehet. Az *elborít a szégyen* egy felülről lefele való vertikális mozgást jelöl. A BENT helyhez pedig úgy kapcsolódik, hogy a *borít* ige vízszerű BENT reláción alapszik, ahogy korábban már utaltam rá.

Hwang 2003: 139). Aki nem érez szégyent, az morálisan megközelíthetetlen, és „attól még az ördög is fél" (Li, Wang és Fischer 2004: 769). Ebből a szempontból érthető, hogy a kínai nyelvűek számára a szégyen miért társul inkább a *messze* téri hellyel. A *szégyen* az ő esetükben inkább társadalmi rendet biztosító funkcióval rendelkezik, aki szégyent érez, az messze kerül a társadalmi rendtől és harmóniától.

9. *Csüggedt.* A magyar nyelvű személyek nagyobb gyakorisággal társítják a *hátul* téri hellyel, mint a román nyelvűek. A *csüggedt* szó szemantikájában a lefele irányultság van jelen, a csüggedt ember kimerült, ernyedt, levert. Az igei alakjához viszont az *el* igekötőt lehet csak hozzárendelni, ami a vízszintes iránnyal, a távolsággal van összefüggésben.

Ennek alapján láthatjuk, hogy a nyelvi világ szerkezetében a *remél* és a *csüggedt* szimmetrikus viszonyban vannak, a *remél elöl* van, a *csüggedt hátul*. Ez bizonyos fokig a testi kifejezésben is megjelenik: aki remél, az előre néz, aki csüggedt, az lefele, vagyis elrejti az arcát, az arc nélküli felünk pedig hátul van.

10. *Bízik.* A magyar nyelvűek nagyobb gyakorisággal társították a *mellett* szóval, mint a román nyelvűek, de a csoporton belül különbség van a nemek között. A magyar nyelvű nőkkel szemben a férfiak inkább társították a *bízik* szót a *mellett*-tel. A kínai nyelvűek pedig az *elöl* szóval társítják. A nyelvi csoporton belüli különbségek csak az ELÖL–HÁTUL–MELLETT dimenzióra vonatkoznak, mert a *bízik* szót mindhárom nyelvben a FENT, BENT, KÖZEL téri helyekkel társították. Az, hogy a férfiak *mellett* választása nagyobb mértékű volt, jelentheti azt is, hogy a *bizalom* szót inkább interperszonális jellegűnek tekintik, mint a nők. Számos pszichológiai kutatást végeztek azzal kapcsolatban, hogy a nemnek milyen hatása van a bizalom attitűdre, de a kutatások eredményei nem egyértelműek (Buchan, Croson, Solnick 2008: 467).

Kriz és Keating (2010: 299) rávilágítanak arra, hogy a nyugati mentalitással nem lehet megérteni a kínai bizalom fogalmat, amely a kereskedelmi kapcsolatoknak is az alapja. A kínai kultúrában két bizalomfogalom van, a felületesebb, udvariasságot és társas kapcsolatokat jelentő *guanxi* és a személyes bizalmat jelentő *xinyong*. A kínai mentalitásban a jin–jang séma alapján az ellentétes dolgok is megférnek egymással, például a *guanxi* és a *ji* (stratégia), amely a bizalom ellentétét és olyan katonai jellegű taktikát jelent, amely révén elérhető a cél, még annak árán is, ha ezért egy harmadik fél fizet. A kérdőívben a személyes bizalmat jelölő szót használtam, az *elöl* szóval való társítása mindenképpen rámutat arra, hogy valószínűleg egy másfajta

bizalomfogalomról van szó, mint a nyugati nyelvekben. Kriz és Keating (2010) rámutat arra, hogy az üzleti sikerhez szükséges a *xinren* (mély bizalom) kialakítása, amely fogalomba beletartozik a kölcsönösség és az érzelmi kötődés is. A bizalom *elöl* vagy *mellett* szóval való társítása talán az interperszonális kapcsolatok különböző konceptualizálását jelenti: a bizalom mint elköteleződés valaki mellett vagy bizalom mint valakivel szemtől szemben állni. A „konfuciánus úriember" számára az „arc" bemutatása fontos kulturális elem, talán ezzel kapcsolatos lehet az *elöl* szóval való társítási tendencia.

11. *Vonzódik.* A magyar nyelvűek nagyobb gyakorisággal társították hozzá a *mellett*et, mint a román személyek, és a magyar csoporton belül a nők nagyobb arányban, mint a férfiak. Nyelvtől függetlenül pedig a férfiak a *vonzódik* szóhoz inkább társítják a *közel*t, mint a nők. A *vonzódik* jelentéséhez hozzátartozik a vonzalom is, amellyel, ha szexuális vonzalomként értelmezünk, megmagyarázható a nemek társításai közti különbségek. Pszichológiai tény, hogy a férfiak számára az intimitást inkább a szexuális közeledés jelenti, a nők számára viszont inkább a romantikus körülményeket. Talán ez magyarázza a *közel* és *mellett* szavak preferenciáit a két nem esetében.

12. *Rajong.* A román nyelvű személyek nagyobb gyakorisággal társították a *közel* szóval, és a nemek szerinti csoportban inkább a férfiak. Ha a kínai csoportot is beleveszem a statisztikai modellbe, az inkább a román nyelvűek tendenciáihoz áll közel. Az eredményeket a *vonzódás* esetében megfogalmazottakkal magyarázhatjuk. Mind a rajongás, mind a vonzódás a kínai csoportban az *elöl*lel társul, a román és magyar nyelvűek esetében pedig inkább a *mellett*-tel és *közel*lel.

13. *Derűs.* A magyar nyelvűek nagyobb gyakorisággal társítják a *közel* szóval, mint a román nyelvűek, és a két nyelvi csoportban a nemek társításai különböznek: a román nyelvűek közül inkább a nők, a magyar nyelvűek közül pedig inkább a férfiak társítják a *közel* szóval. A *derűs* átvitt értelemben jelöli az érzelmi állapotot. Mind a magyar, mind a román nyelvi csoportban a *derű (senin)* téri helyei a szolidáris értékek elve szerint a FENT, ELÖL, KÖZEL. A román nyelvű csoportban van még egy gyakoribb társítása, a *deasupra (fölött)*, ez mintegy megerősíti a *fent* jelentését.

A *derű* főnévvel használt igék rávilágítanak azokra a kognitív doménekre, amelyek révén konceptualizáljuk a derű fogalmát. A *derű* doménjei: FOLYADÉK (*ömlik, árad, gyűl, ragad, melegszik*), FÉNY (*aranyoz, fénylik, bujkál, villan, tündököl, szüremlik, eltűnik, átjár*). Egyéb

igék, amelyekkel még használjuk: *költözik, honol, megóv, leng, vonz, száll, borít, gömbölyít.*

A korábbiakban is láttuk, hogy egyes érzelmek esetében az igékben megjelenik az alakra való utalás is. A derűt a gömbölyű formához társítjuk, mint ahogy a jókedvet is.

14. Élvezet. A férfiak nagyobb gyakorisággal társították az élvezet szót a *közel*lel. Ennek valószínűleg ugyanaz lehet a magyarázata, mint a *vonzódás* és *rajongás* esetében.

15. ***Szerelmes.*** A magyar és a román nyelvűek nagyobb gyakorisággal társították a *közel* dimenzióval, mint a kínaiak, akik igazából a KÖZEL–MESSZE dimenzión nem tudták elhelyezni, de a többi dimenzión sem értek el nagy gyakoriságot (KINT 51,61%; FENT 64,52%; KÖZEL 54,84%). A nemek befolyása pontosan fordított a román és magyar nyelvi csoportban: a magyar férfiak és a román nők gyakoriságai nagyobbak a másik saját csoportbeli nemhez viszonyítva.

A SZERELEM TŰZ kognitív metafora mind a három nyelvben megtalálható, a *közel*lel való társítás ezzel is magyarázható, a tűz hatása a közelségben nyilvánul meg. A kínai nyelvben léteznek egyedi szerelem metaforák is, amelyek csak erre a nyelvre jellemzőek. Huang (2015: 100) szerint ezek a következők: A SZERELEM HOLD, A SZERELEM ELŐRE ELRENDELT VONZÓDÁS, A SZERELEM SELYEM, A SZERELEM ECET. A hold képe a taoizmus jin–jang filozófiájából származik, amely szerint minden dolognak megvan az ellentéte, a férfi és a női princípiumot a nap és a hold képviseli. A buddhizmus elemét képező reinkarnáció, illetve karma képezi az előre elrendelt vonzódás metafora alapját. A selyem tulajdonságai miatt, valamint a selyemtermelés elterjedt volta miatt képezi a szerelem metafora forrását. Az ecet a kínai konyha elengedhetetlen fűszere, és a szerelem féltékenységének metaforizálásához szolgáló forrástartomány.

16. ***Szeretet.*** A kínai nyelvű személyek a *szeretet* szót az *elöl*-lel társítják, ellentétben a magyar és román nyelvű személyekkel, akik a *mellett*-tel.

Yang (2008: 91) szerint a szeretet három komponense: a rajongás, ragaszkodás, jóindulat, és ez számos kognitív metafora szerint konceptualizálható. A SZERETET TÉR és A SZERETET MOZGÓ TÁRGY A TÉRBEN metaforák az alábbi kifejezésekben nyilvánulnak meg (Yang 2008: 95. nyomán):

恋爱中 (be *in* love) – szerelemben lenni
爱上 (to fall *in* love with) – szerelembe esni
爱在心里 (love *from* the heart) – szívből szeretni
爱下去 (keep *loving*) – szeretetet megtartani

A SZERETET ÚT kognitív metafora a fenti metaforából következik. Talán ezzel magyarázható az *elöl*lel való társítás, hiszen az úton való járás az *elöl* felé történik.

17. ***Elégedett.*** Nyelvi csoporttól függetlenül az idősebb (35 év feletti) személyek nagyobb gyakorisággal társították a *közel*lel, mint a fiatalabbak. A román nők és a magyar férfiak itt is, akárcsak a *derűs* és *szerelmes* esetében, nagyobb gyakorisággal társítják az *elégedett*hez a *közelt*, mint az ellenkező neműek. Az *elégedett* szó jelentése asszociációs kapcsolatban van a *közel*lel: aki elégedett, az közel van önmagához. A statisztikai eredmények azt sugallják, hogy az idősebb személyek elégedettebbek lehetnek.

18. ***Irigy.*** A kínai nyelvű személyek az *elöl* szóval társítják, ellentétben a román és magyar nyelvűekkel, akik a *hátul*lal. A kínaiban az irigységre használt egyik kifejezés az ízérzékelésre vonatkozik, másik a színérzékelésre: az *ecetet iszik/ivott* és a *piros a szeme az irigységtől* kifejezések az irigységre utalnak (Lei 2011: 27–28). A nyugati kultúrában a piros szem a dühös lelkiállapotot jelzi, nem az irigységet. A kínai nyelvűek *elöl* iránti preferenciája talán azzal kapcsolatos, hogy az arcnak fontos szerepe van az érzelem megjelenítésében, illetve érzékelésében. A kulturális különbözőség megmutatkozik a különböző színekkel való társításban: az angolok irigysége zöld, a magyaroké és az oroszoké sárga, a kínaiaké piros.

A *hátul*lal való társítás az értékjelentéssel lehet kapcsolatban, mert a kognitív domének szintjén nem találunk semmilyen összefüggést. Az *irigység* főnévvel használt igék a kognitív metaforákat jelzik: AZ IRIGYSÉG EMBERI LÉNY (*dolgozik, suhan, beszél, szól, emészt, rág, elfog, fest, színez*), AZ IRIGYSÉG LEIGÁZÓ ERŐ (*megszáll, kényszerít, hajt, irányít, öl*), AZ IRIGYSÉG BETEGSÉG (*fertőz, keleszt*) AZ IRIGYSÉG FOLYADÉK (*keveredik, forr, elönt*).

19. ***Bűnös.*** A magyar és kínai nyelvű személyek nagyobb gyakorisággal társították a *hátul*lal, mint a román nyelvűek. Az ÉrtSz. adataiban a *bűn* úgy jelenik meg, mint *sokaság* (*annyi van, mint a bűn; több a bűne, mint a hajszála*), mint *rútság* (*ronda/rút, mint a bűn; vénebb a bűnnél; utálja, mint a bűnét*), mint egy *ragacsos dolog* (*ragad, mint a bűn; úgy ragad, mint az enyv*), mint egy olyan dolog, amibe *bele lehet esni* (*bűnbe esik*), mint egy út (*a bűn útjára taszít, a bűn útjára téved*). A magyar nyelv értelmező szótára alapján a bűn további jellemzői: súlya van, meg lehet tisztulni tőle. A fentiek alapján a következő kognitív metaforákat azonosíthatjuk: A BŰN TEHER, A BŰN TISZTÁTALANSÁG. A teher nemcsak a bűn sajátja, hanem a szomorúságot is szoktuk eszerint

konceptualizálni (a szomorúság *nyomja a szívünket*). A *tisztátalanság* viszont a bűn sajátja. Mary Douglas a bűn tisztátalanság metaforájának kialakulását a renddel magyarázza. Szociológiai szempontból mindenki, aki renden kívül van, tisztátalan, mert a mocsok renden kívüli dolog (l. Homa 2013: 11).

A *bűn* és a *hátul* összekapcsolása magyarázható A BŰN TEHER metaforával is, mert általában a terhet hátunkon hordjuk, de lehet fordítva is, ha valami a hátunknál van, az ránk nehezedhet. A közelebbről meg nem határozott bajok is *hátul* vannak, onnan érik *utol* az embert.

A *szégyen*t a román és magyar nyelvűek, ahogy fentebb láttuk, a *hátul*lal társították, a kínai nyelvűek a *messze* szóval. A *bűnös* esetében mind a három nyelvet beszélők leginkább a *hátul*lal kapcsolták össze. A *bűntudat (bűnösség érzése)* és a *szégyen* a specificitásban különbözik: míg az első egy konkrét tettre vonatkozik, az utóbbi esetében a negatív értékelést kiterjesztjük az egész személyre. A szégyen az érdemtelenség, a gyengeség érzésében nyilvánul meg, a bűntudat a lelkifurdalásban és a sajnálat érzésében. Hasonlóképpen egymástól eltérő viselkedéses reakciókat vonnak maguk után: a bűntudat bűnbevalláshoz, bocsánatkéréshez és a rossz jóvátételéhez vezet, a szégyen menekvéses és titkolásos viselkedéseket motivál (Homa 2013: 12).

Bedford és Hwang (2003: 128) szerint a *szégyen* és a *bűnösség* esetében kevés kultúraközi kutatás készült, és rámutatnak azokra a problémákra, amelyeket figyelembe kell venni, amikor a nyugati kultúra megközelítéseit alkalmazzák a keleti érzelmek tanulmányozására. Az antropológusok igazolták, hogy a bűnösség és a szégyen fogalma függ az adott kultúrától. A szégyen és a bűnösség érzésére való hajlam is függ a kulturális háttértől, például az ázsiai amerikaiak hajlamosabbak a szégyen érzésére, mint a kaukázusi amerikaiak. Különböző típusai léteznek a szégyennek, amelyeknek nincs megfelelőjük egy másik kultúrában, például a japán és kínai nyelvben külön szavak vannak az ilyen fogalmakra. A kínai nyelvben háromféle bűntudat (bűnösség érzése) és négyféle szégyenérzés létezik (Bedford és Hwang 2003: 135).

A *szégyen* és a *bűnösség* fogalmai azért sem fordíthatók át a két típusú kultúra között, mert a nyugati kultúra másfajta *self* fogalommal rendelkezik, mint a keleti, és hasonlóképpen más morális rendszerrel. A konfuciánus szemléletben az *egyéni self*-hez hozzátartozik a család is, annak határai kiterjednek az ősökre is, és egy *nagy self*-et képeznek (Bedford és Hwang 2003: 137).

A kérdőívben az a kínai *bűnös* szó szerepelt (罪孽 *zuìniè*), ami a legközelebb állt a nyugati *bűnös* fogalomhoz, és amelyik a törvényszegés

érzésére vonatkozik, bár a kínai bűnösség tágabb jelentésű, mert tartalmazza a mások iránti felelősséget és kötelességet is. Bedford és Hwang (2003: 136) szerint a konfuciánus és a judeo-keresztény moralitás abban különbözik, hogy a konfuciánus pozitív kötelességként fogalmazza meg elvárásait, a nyugati hagyomány pedig tiltásokban. A moralitás meghatározásától függetlenül viszont a *bűnösség* és a *hátul* dimenzió összekapcsolása értelmezhető úgy is, mint 'hátat fordítani', az európai kultúrában a törvénynek, a keleti kultúrában a csoportnak, családnak.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

3.1. A kutatás összegzése

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy az érzelmi állapotainkat jelölő szavaink hogyan tudják kifejezni az érzéseinket, érzelmeinket. Az érzelemkifejezésnek, mint láttuk, nagyon sok módja van: megnyilvánulhat a szemantika, a szintaxis és a stílus szintjén is. A pszichológiai elméletek arról szólnak, hogy mit nevezhetünk érzelemnek, milyen komponensei vannak, a nyelvészetiek pedig arról, hogy melyek azok a nyelvi eszközök, amelyekkel kifejezhetjük az érzelmi állapotainkat. A kognitív nyelvészet fogalmi szinten tárgyalja az érzelmeket, a többi absztrakt fogalomhoz hasonlóan. Az a mód viszont, ahogyan beszélünk az érzelmi állapotainkról, nem írható le kizárólag a forrás- és céltartomány fogalmi leképzésével. A legtöbb pszichoterápiás irányzat szerint az ember érzelmi állapotai sokkal árnyaltabbak, és sokkal inkább hasonlatokkal, komplex képekkel, szinesztéziákkal írhatók le, mint fogalmi leképzésekkel. De ha mindezekre közös nevezőt szeretnénk keresni, akkor a *hangulatreprezentáció* fogalmát kell bevezetnünk. A hangulatreprezentáció biztosítja azt az egységes világszemléletet, amellyel a gyerekek még rendelkeznek.

Ha csak az érzelemfőnevekre korlátozzuk a kutatást, akkor ezeket valóban csak a kognitív metaforák módszerével tudjuk megközelíteni, hiszen az érzelemfőneveink egy absztrahált tudáscsomagot hordoznak. Olyan belső átéléseket próbálunk becsomagolni, amelyekhez megfigyelhető külső tárgyak, jelenségek tulajdonságait használjuk fel. Az érzelemszavak metaforikus konceptualizálása leggyakrabban az érzelem testi tüneteiből indul ki, ez magyarázza azt is, hogy a legtöbb érzelemmel kapcsolatos kognitív metaforánk univerzális, a metafora általános szintjén mindenképpen.

Leff (hivatkozik rá King 2006: 46) szerint az érzelemszó kialakulása négy fázisban történik: nem differenciált testi tapasztalatok, nem differenciált testi és pszichológiai tapasztalatok, nem differenciált pszichológiai tapasztalatok, körülhatárolt pszichológiai tapasztalatok progresszív differenciálódása. Leff szerint nem mindegyik nyelvben jutnak el a negyedik fázisig, véleménye szerint az angol nyelvben a testi tapasztalatok hivatkozásai például elveszítették az eredeti jelentésüket, és metaforizálódtak. Az érzelmek történeti folyamatát ebben az értelemben úgy is megfogalmazhatjuk, mint a szomatizációtól a pszichologizálásig vezető utat.

A könyvemben bemutatott kutatás egyik újdonságának azt tartom, hogy nemcsak érzelemfőneveket vizsgáltam, hanem érzelmi állapotokra utaló mellékneveket és igéket is. A pszichoterápiás jegyzőkönyveket vizsgálva láthattuk, hogy a legtöbb esetben az érzelmi állapotot a kliens nem tudja egy címkével ellátni, hanem saját lelkiállapotát megpróbálja alakzat, intenzitás és ritmus szerint verbálisan megnevezni. Az érzelmi állapotok személyiségünk dinamikus részét képezik, ezért egy adott érzelem alakzatát leginkább az igékben tudjuk megragadni. A kutatásban, ha nem is mindegyik érzelem esetében, de azonosítottam olyan alakzatokat, amelyek jellemzőek lehetnek az adott érzelemre: a bánat és szomorúság alakzata a *hullám*, a félelemé a *lombosodás*, a haragé a *gomolygás*, a szereteté a *vihráncolás* (dinamikus alakváltás). Vannak „térfogatszerű" és „felszínszerű" érzelmeink. Az oldó-megnyugtató érzelmeink inkább *térfogatszerűek*, a térből többet kivesznek akár alakzat szintjén (*a jókedv gömbölyödik*), akár elhelyezkedés szintjén (a legtöbb pozitív érzelem több dimenzión is – fent, elöl, közel – magas társítási gyakoriságot ért el). A feszültségi-izgalmi érzelmeink inkább *felszínszerűek* mind alakzatban (*a rosszkedv laposodik*), mind a térben elfoglalt hely szerint is (általában csak két dimenzión mutatnak magas gyakoriságot). Az érzelmi állapotainknak tehát vannak alakzataik, mert aszerint beszélünk róluk, és ez abban is kifejezésre jut, hogy az érzelmeinket preferenciálisan társítjuk alakzatokhoz úgy, ahogyan ez a projektív pszichológiai tesztekben is történik.

Az érzelmi állapotainknak van egyfajta ritmusa is, amelyet szintén az érzelemmel kapcsolatos igékből „olvashatunk ki": a szomorúság melodikusabb (*zenél*), a félelem szabályosabb (*dobog, kopog*), a harag pedig alacsony tonalitású, de szintén ritmusos (*morajlik*), a szeretet esetében pedig egy szabálytalanabb ritmus jelenik meg (a *vihráncol*hoz kapcsolódó *nevetgélés*).

Érzelmi állapotainkban a térben való lét nemcsak egy alakzat felvételében mutatkozik meg, hanem abban is, hogy az érzelmek a nyelvi világ terében is elfoglalják a „helyüket". Az igekötők, határozószók és névutók rendszere által kifejeződő és a nyelvben azonosított értékjelentés alapján szerveződő térstruktúra igazolható nemcsak egy részletes nyelvi szövegelemzés alapján, de statisztikailag is, az emberek többsége együvé tartozónak érzi a FENT–ELÖL–KÖZEL, illetve a LENT–HÁTUL–MESSZE téri helyeket és viszonyokat.

Ez az együvé tartozás nemcsak egy nyelvre korlátozódik. Kutatásom másik újdonságának azt tartom, hogy a román nyelv mellett a kínai nyelvvel is összehasonlíthattam a társítások gyakoriságát. A kínai nyelv

szerkezete teljesen eltér a magyarétól, mégis a legtöbb érzelem esetén a téri dimenziókkal való társítási mintájuk megegyező volt. King (2006: 42) szerint az érzelmeket három komponens mentén tudjuk megragadni: a fiziológiai reakciók, a mentális állapot és a társas kapcsolatok mentén, de a kínai érzelemkifejezés, ellentétben a nyugati kultúrákkal, előnyben részesíti a fiziológiai állapotokat. A legtöbb kultúraközi pszichiátriai kutatás a depresszióra vonatkozott, és arra az eredményre jutottak, hogy a depresszióban szenvedő nyugati páciensek hajlamosabbak a lelki tüneteket hangsúlyozni (szomorúság, reménytelenség, érdemtelenség érzése), szemben a nem nyugati kultúrájú depressziós személyekkel, akik inkább a testi tüneteket említik (álmatlanság, gyomorpanaszok, testi fájdalmak).

Matisoff (hivatkozik rá King 2006: 52) szerint a keleti és délkelet-ázsiai nyelvekben az érzelmekre vonatkozó kifejezésekben sokkal több belső szervre vonatkozó főnév van (máj, lép, vese, epe, belek), mint a nyugati nyelvekben. Matisoff szerint a keleti nyelvekben nincs éles határvonal a test és lélek között, és háromféle pszicho-főnevet különböztet meg:[23] többnyire mentális főneveket, amelyek közé olyan szavak tartoznak, mint az angol *elme, lélek, szellem;* alapvetően kétértelmű főneveket, amelyek utalnak a fizikai megnyilvánulásokra is, és többnyire fizikai főnevekre, amelyek szervekre való utalást tartalmaznak.

A fent említett kulturális különbségek ellenére a kétféle nyelvi világban az érzelmi állapotok hasonló téri „helyeket" kapnak. A statisztikai feldolgozás eredményeképpen feltárt különbségek pedig, amelyek a nyelvi világok értékjelentés mentén szerveződő térstruktúrái között mutatkoznak meg, illeszkednek azokhoz a korábbi kutatásokhoz, amelyek az érzelmek kultúraközi tanulmányozására vonatkoztak.

3.2. Kitekintés

Könyvem végére érve néhány jobbítási irányt is szeretnék jelezni, illetve azt, hogy milyen irányban lenne érdemes folytatni a kutatást. A jelen kutatás nagyon sok érzelmi állapotra utaló szót használt, ezért minden szó esetében nem tudtam mélyebbre menő lexikális és szemantikai elemzést végezni. Érdemes lenne a kérdőíves kutatásban használt szavak mélyebb elemzését elvégezni.

[23] A pszicho-főnevek olyan főnevek, amelyek tartalmaznak egy explicit pszichológiai utalást, és az angolban olyan szavakkal fordítjuk, mint *szív, elme, szellem, lélek, temperamentum.*

A magyar, román és kínai nyelvű kérdőíves kutatást összehasonlítás céljából végeztem el, de a szavak nyelvi elemzése nélkül, érdemes lenne tehát a vizsgált szavak lexikális és szemantikai nyelvközi elemzését is elvégezni.

Az empirikus kutatásban lehetne több tényezőt is kontrollálni, itt csak a nemek és az életkor befolyását vizsgáltam, de meg lehetne ismételni igényesebb módon is a kutatást, a nyelvismeret szintjének (iskolázottság) és a személyiségtényezők befolyásának vizsgálatával is.

Pszichoterápiás szempontból a kutatás hasznossága nem egy új diagnosztikai módszer kidolgozásában állt, mert az meghaladta volna a jelen munka keretét és célját, viszont hasznosságát abban látom, hogy egy új szemléletet ad. Fónagy Iván szerint a nyelvészet gazdagíthatja a pszichoanalízist, de nem csak azt, hanem bármilyen irányzatú pszichoterápia hasznosíthatja a szavak mélyebb, preverbális eredetének megismeréséből adódó tanulságokat. „A nyelv attól élő, hogy van benne valami, ami ősibb, mint a grammatika." (Fónagy 1997: 51)

Szakirodalom

Ammaniti, Massimo – Ferrari, Pierfrancesco (2013): Vitality Affects in Daniel Stern's Thinking – A Psychological and Neurobiological Perspective. *Infant Mental Health Journal*, 34 (5), 367–375.

Bakker, Iris – van de Voordt, Theo – Vink, Peter (2014): Pleasure, Arousal, Dominance: Mehrabian and Russell revisited. *Current Psychology*. Sep, Vol. 33, 3, 405–421.

Bańczerowski Janusz (2005a). A pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr,* 129, 1, 71–77.

Bańczerowski Janusz (2005b): A félelem tartományába tartozó negatív érzelmek. *Magyar Nyelvőr,* 129, 2, 202–208.

Bedford, Olwen – Hwang, Kwang-Kuo (2003): Guilt and Shame in Chinese Culture: A Cross-Cultural Framework from the Perspective of Morality and Identity. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 33(2), 127–144.

Belli, Simone – Harré, Rom – Íñiguez, Lupicinio (2010): What is love? Discourse about Emotion in Social Sciences. *Human Affairs*, 20, 249–270.

Buchan, Nancy R. – Croson, Rachel T. A. – Solnick, Sara (2008): Trust and Gender: An Examination of Behavior and Beliefs in the Investment Game. *Journal of Economic* Behavior & Organization, 68(3–4), 466–476.

Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében.* Balassi Kiadó, Budapest.

Damasio, Antonio– Grabowski, Richard T. J. – Bechara, Antoine – Damasio, Hanna. – Ponto, Laura L. B. – Parvizi, Josef – Hichwa, Richard D. (2000): Subcortical and cortical brain activity during the feeling of self-generated emotions. *Nature Neuroscience*, 3, 1049–1056.

Damasio, Antonio (2003): *Looking for Spinoza. Joy, Sorrow, and the Feeling Brain.* William Heineman, London.

Damasio, Antonio – Damasio, Hanna (2006a): Minding the Body. *Daedalus*, Vol. 135, No. 3, On Body in Mind, 15–22.

Damasio, Antonio R. (2006b): Emotion and the Human Brain. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 935 (1), 101–105.

Deák Anita (2011): Az érzelmi folyamatok mérése képi ingerekkel. In Deák–Nagy–Péley (szerk.): *Lélek-képek. Tanulmányok a 60* éves *Révész György tiszteletére.* Pro Pannonia, Pécs, 75–88.

Eliade, Mircea (1999): *A szent* és *a profán.* Európa Kiadó, Budapest.

ÉrtSz. = *A magyar nyelv* értelmező *szótára I–VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. (1997): *Kognitív pszichológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Fazakas Emese (2007): *A fel, le* és *alá igekötők használati köre a kései ómagyar kortól napjainkig.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
Fazakas Emese (2015): *A magyar igekötőrendszer változása a 15. századtól napjainkig hét térviszony szemantikai struktúrájának alapján.* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
Feldman Barrett, Lisa – Fossum, Thyra (2001): Mental representations of affect knowledge. *Cognition and Emotion,* 15(3), 333–363.
Fónagy Iván (1990): *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
Fónagy Iván (1997): Nyelvészet és pszichoanalízis. Beszélgetés Fónagy Ivánnal. *Thalassa,* 8, 1, 42–58.
Fónagy Iván (1998): A kognitív metaforáról. In Zoltán András (szerk.): *Nyelv. Stílus. Irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára.* ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék, Budapest.
Frankl, E. Viktor (1996): *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben.* Kötet Kiadó, Budapest.
Frankl, E. Viktor (2002): *A tudattalan Isten.* Euroadvice Kiadó, Budapest.
Frijda, Nico (2009): Emotion Experience and its Varieties. *Emotion Review,* 1, 3, 264–271.
Gendron, Maria – Feldman Barrett, Lisa (2009): Reconstructing the Past: A Century of Ideas About Emotion in Psychology, *Emotion Review,* Vol 1, No 4. (October), 316–339.
Goleman, Daniel (1997): *Érzelmi intelligencia.* Háttér Kiadó, Budapest.
Haimovici, Sabrina (2018): The Modal—Amodal Distinction in the Debate on Conceptual Format. *Philosophies,* 2018, 3, 7
Hermann Imre (1947): Néhány lelki jelenség térvonatkozása. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1947/3–4, 102–114.
Hermann Imre (1984): *Az ember ősi ösztönei.* Magvető Kiadó, Budapest.
Hermann Imre (2007): Az ösztönök és az érzelmek térvonatkozása. In uő: *Magyar nyelvű cikkek, tanulmányok 1934–1971.* Animula, Budapest, 146–155.
Homa Ildikó (2013): A bűn(tudat) és (fel)oldozás kognitív metaforái a klinikai gyakorlatban. *Keresztény Szó,* 9, 3,
Huang, Jianping (2015): A Study of the Cultural Factors of Unique Romantic Love Metaphors in Chinese. *Cross-Cultural Communication,* Vol. 11, No. 6, 2015, 98–102.

Izard, Ellis Caroll (2007): Basic Emotions, Natural Kinds, Emotion Schemas, and a New Paradigm. *Perspectives on Psychological Science,* 2, 3, 260–280.
King, Brian (2006): *The Conceptual Structure of Emotion in Chinese.* Brian King.
Kövecses Zoltán (1990): *Emotion concepts.* Springer Verlag, New York.
Kövecses Zoltán (2000). *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling.* Cambridge University Press, Cambridge.
Kövecses Zoltán (2003): Two approaches to emotion concept. In Andor József – Horváth József – Nikolov Marianne (eds.): *Studies in English Theoretical and Applied Linguistics.* Lingua Franca, Pécs, 115–129.
Kövecses Zoltán (2005a): *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe.* Typotex, Budapest.
Kövecses Zoltán (2005b): *Metaphor in Culture. Universality and Variation.* Cambridge University Press, New York.
Kriz, Anton – Keating, Byron (2010): Business Relationships in China: Lessons about Deep Trust. *Asia Pacific Business Review,* 16 (3), 299–318.
Lakoff, George – Johnson, Mark (1980): *Metaphors we live by.* The University of Chicago Press, Chicago.
Landau, Barbara – Jackendoff, Ray (2004): A „mi" és „hol" a téri nyelvben és a téri megismerésben. In Lukács Ágnes – Király Ildikó – Racsmány Mihály – Pléh Csaba (szerk.): *A téri megismerés és a nyelv.* Gondolat, Budapest, 69–125.
Längle, Alfried (1993): Ein Gespräch zur Selbstfindung anhand der Personalen Existenzanalyse. *Bulletin der GLE,* 10, 2, 3–11.
Längle, Alfried (2000): Ce anume îl mișcă pe om? Motivația existențială a persoanei. *Analiza existențială,* 2, 1–2, 18–31.
Längle, Alfried (2011): Emotionality: An Existential-Analytical Understanding and Practice. In Trnka, R. – Balcar, Karel – Kuška, Martin (eds.): *From experience to regulation: Notes on the social rootedness and the communicative value of discrete emotions.* Prague College of Psychosocial Studies Press, Prague, 41–62.
Larson, Christine L. – Aronoff, Joel – Steuer, Elizabeth L. (2012): Simple geometric shapes are implicitly associated with affective value. *Motivation and Emotion,* 36, 3, 404–413.
Latinjak, T. Alexander (2012): The Underlying Structure of Emotions: A Tridimensional Model of Core Affect and Emotion Concepts for Sports. *Revista Iberoamericana de Psicologia del Ejercizio y el Deporte,* 7, 1, 71–87.

Lei, Yanbo (2011): Metaphors in Chinese Literary Translations. A Case Study for Fortress Besieged, Universidade de Macau. [http://library.umac.mo/etheses/b25255290_ft.pdf] letöltve 2018. 09. 25.
Li, Jin – Wang, Lianqin – Fischer, Kurt W. (2004): The organization of Chinese Shame Concepts. *Cognition and Emotion*, 186, 767–797.
Lu, Xin – Suryanarayan, Poonam – Adams, Reginald B. Jr. – Li, Jin – G. Newman, Michelle – Wang, James Z. (2012): *On Shape and the Computability of Emotions.* Proceedings of the ACM Multimedia Conference, 229–238, Nara, Japan, ACM, October 2012.
Lyddon, William J. – Clay, Alison L. – Sparks, Cheri L. (2001): Metaphor and change in counselling. *Journal of Counseling & Development*, 79 (3), 269–274.
Mandler, Jean M. (2004): A nyelv előtti reprezentáció és a nyelv. In Lukács Ágnes – Király Ildikó – Racsmány Mihály – Pléh Csaba (szerk.): *A téri megismerés* és *a nyelv*. Gondolat, Budapest, 177–196.
Mehrabian, Albert (1996): Pleasure-Arousal-Dominance: A General Framework for Describing and Measuring Individual Differences in Temperament. *Current Psychology*, 14, 4, 261–292.
Meletyinszkij, Jeleazar (1985): *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest.
Modell, Arnold H. (2003): *Imagination and the Meaningful Brain*. MIT Press, Cambridge.
Morgan, L. Rick – Heise, David (1988): Structure of Emotion. *Social Psychology Quarterly*, 51, 1, 19–31.
Ortony, Andrew – Clore, Gerald L. – Foss, Mark A. (1987): The referential structure of the affective lexicon. *Cognitive Science*, 11, 341–364.
Osgood, Charles E. – Suci, George J. – Tannenbaum, Percy H. (1967): *The Measurement of Meaning*. University of Illinois Press, Urbana, Chicago, and London (első kiadása: 1957).
Pacheco, Daniel – Le Groux, Sylvain – Verschure, Paul F. M. J. (2015): Two Dimensional Shapes for Emotional Interfaces: Assessing the Influence of Angles, Curvature, Symmetry and Movement. [https://www.researchgate.net/publication/282005066_Two_Dimensional_Shapes_for_Emotional_Interfaces_Assessing_the_Influence_of_Angles_Curvature_Symmetry_and_Movement] (letöltve: 2018. szept. 9.).
Pennebaker, W. James (1998): Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological Science*, 8, 3, 162–166.
Péter Mihály (1991): *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei* és *módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
Pléh Csaba (2003). *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest.

Pléh Csaba (2007): A tudomány jövője: A kognitív tudomány példája a tudományok tagolódásáról és diverzifikálódásáról. *Magyar Tudomány*, 9, 1118–1129.
Pléh Csaba (2011): Sartre érzelemfenomenológiája és a többtényezős érzelemelméletek. In Boros Gábor – Szalai Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája: szisztematikus-történeti tanulmányok*. L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület – Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 115–125.
Pléh Csaba (2013a): *A pszichológia örökzöld témái*. Typotex. Letöltve: www.interkonyv.hu
Pléh Csaba (2013b): *A lélek* és *a nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Rácz József – Kaló Zsuzsa (2009): Metaforák és pszichoaktív anyaghasználat. *Korunk*, 20, 7, 14–22.
Rosenbaum, Bent – Garfield, David (1996): Containers, mental space, and psychodynamics. *Psychology and Psychotherapy*, 69,4, 281–297.
Russell, James A. (1980): The circumplex modell of affect. *The Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 6, 1161–1178.
Schwendtner Tibor (2004): Fenomén és nyelv. A nyelv problematikájának helye a Lét és időben. In Neumer Katalin – Laki János (szerk.): *Analitikus filozófia* és *fenomenológia*. Gondolat, Budapest, 129–141.
Séra László (2004): Wittgenstein, az alaklélektan és a reprezentáció. In László János – Kállai János – Bereczki Tamás (szerk.): *A reprezentáció szintjei*. Gondolat, Budapest, 80–98.
Spiegelberg, Herbert (1994): *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
Steck, Andreas & Steck, Barbara (2016): *Brain and Mind. Subjective Experience and Scientific Objectivity*. Springer International Publishing.
Stern, Daniel N. (1998): *The Interpersonal World of the Infant*. Karnac Books, London.
Stern, Daniel N. (2002): *A csecsemő személyközi világa*. Animula Kiadó.
Strongman, T. Kenneth (2003): *The Psychology of Emotion. From Every Day Life to Theory*. Wiley, West Sussex.
Szilágyi N. Sándor (1996): *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
Szilágyi N. Sándor (2004): *Elmélet* és *módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
Szilágyi N. Sándor (2012): *Szimpatikus embertudomány*. Videóelőadások. https://goo.gl/nro1R4.

Szilágyi N. Sándor (2013): A mi (rend)szertelen nyelvünk. In Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Analógia* és *modern nyelvleírás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 235–261.
Szilágyi N. Sándor (2015): Hangulatfestés – de mit is festünk? In Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság* és *nyelvi ikonicitás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015, 23–42.
Tay, Dennis (2011): THERAPY IS A JOURNEY as a discourse metaphor. *Discourse Studies*, 13(1), 47–68.
Tay, Dennis (2013): *Metaphor in Psychotherapy: A descriptive and prescriptive analysis*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
Tay, Dennis (2014): Metaphor Theory for Counseling Professionals. In John Taylor – Jeanette Littlemore (eds.): *Bloomsbury Companion to Cognitive Linguistics*. Bloomsbury Publishing, 352–367.
Tay, Dennis – Jordan, Jenny (2015): Metaphor and the notion of control in trauma talk. *Journal of Text and Talk*, 35 (4), 553–573.
Vargha Jenő-László – Szabó Krisztina-Gabriella (2009): *Bevezetés a pszichoterápiák integratív szemléletébe*. Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
Vértes O. András (1985): A jelenkori személyiségfejlődést akadályozó néhány tényező s a személytelenség; nyelvhasználati megnyilvánulásaik. In Hárdi István – Vértes O. András (szerk.): *Beszéd* és *mentálhigiéné*. A Pest megyei KÖJÁL Egészségnevelési Osztálya és a Pest megyei Alkoholizmus elleni bizottság.
Vértes O. András (1996/1997): Oldó érzelmeink ritkulásáról. In Bánki Judit (szerk.): *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva 70. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 186–190.
Wierzbicka, Anna (2005): *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press, Paris.
Yang, Renying (2008): A Holographic Study of Metaphors Concerning Love in Chinese. *Intercultural Communication Studies* XVII: 1, 90–101.
Zajonc, Robert (2003): *Érzelmek a társas kapcsolatokban és a megismerésben*. Osiris Kiadó, Budapest.

REZUMAT

Formele lingvistice ale vorbirii despre sentimente şi rolul acestora în procesul psihoterapeutic

Subiectul cărţii este analiza modalităţilor exprimării în forme lingvistice ale stărilor de spirit şi stărilor emoţionale. Ca psiholog, consider că sentimentele au o importanţă deosebită în viaţa unei persoane, deoarece reprezintă acea parte dinamică a personalităţii sale, care o fac să fie nu doar o fiinţă care gândeşte, ci şi una care simte. Cercetarea experienţelor noastre sufleteşti (emoţiile, sentimentele, dispoziţiile) impune o abordare interdisciplinară, implicând două discipline: lingvistica şi psihologia. Dat fiind faptul că în psihologia contemporană paradigma cognitivistă dominantă nu are în vedere şi cercetarea ştiinţifică a sufletului (în sensul în care acest termen este folosit în lucrare), am încercat o abordare a subiectului cercetării mele dintr-o perspectivă lingvistică, fără a scăpa din vedere că oamenii şi lumea lor interioară nu pot avea o explicaţie exhaustivă în niciuna dintre disciplinele implicate, luate separat.

Unul dintre scopurile acestei cercetări a fost să verificăm dacă semnificaţia cuvintelor denotând stări emoţionale este structurată exclusiv pe baza principiilor conceptualizării noţiunilor şi ale metaforei cognitive, aşa cum se afirmă în teoria lingvistică cognitivă, sau există şi alte modalităţi care pot avea, şi ele, un rol fundamental în modelarea acelor mijloace lingvistice care fac posibilă vorbirea despre emoţiile şi experienţele noastre interioare.

În prima parte a cărţii sunt prezentate problemele teoretice, uneori controversate, ale definirii şi interpretării ştiinţifice ale stărilor emoţionale şi emoţiilor în literatura de specialitate, precum şi principalele rezultate ale cercetărilor, în psihologie şi lingvistică, referitoare la acest subiect.

Una din concepţiile care stau la baza cercetării este aceea potrivit căreia sistemul comportamental uman are două componente, două sisteme aparte, interconectate, funcţionând însă după principii diferite (cf. Szilágyi 2012, 2015). Din punct de vedere evoluţionar, sistemul primar (originar) este continuarea sistemului comportamental animal, şi funcţionează pe principiul analogic. Sistemul secundar s-a format odată cu apariţia şi dezvoltarea limbajului, şi funcţionează preponderent pe principiul digital al procesării informaţiilor. Acest sistem din urmă,

numit *minte* şi responsabil pentru gândirea raţională, se organizează pe bază conceptuală, iar ca sistem cognitiv operează cu *reprezentări conceptuale.* Sistemul primar, numit *suflet,* din care face parte şi sistemul emoţional, funcţionează şi ca sistem cognitiv, operând însă cu *reprezentări impresionale* (noţiune introdusă în literatura de specialitate de către dr. Szilágyi N. Sándor), diferite ca principiu de organizare de cele conceptuale, iar principiile şi caracteristicile acestora se manifestă şi în expresiile lingvistice denotând sentimente.

Tocmai de aceea la această temă nu este suficient să vorbim numai despre reprezentările conceptuale care ne definesc gândirea, şi nici măcar să ne definim emoţiile în aceşti termeni, ci trebuie să luăm în considerare şi reprezentările impresionale. Deocamdată nu există o literatură foarte vastă cu privire la reprezentările impresionale; unul din scopurile acestei cercetări este să aducă o contribuţie şi la cunoştinţele în acest domeniu. Concepţia lui Stern despre reprezentarea amodală pare să fie apropiată de ceea ce numim aici reprezentare impresională. Viziunea unitară, nediferenţiată asupra lumii, oferită de caracteristicile percepţiei amodale (formă, intensitate, ritm), poate fi extinsă şi asupra structurării formelor lingvistice. Percepţia formei este esenţială pentru o viziune unitară; de aceea am examinat şi relaţiile dintre stările emoţionale şi reprezentările spaţiale.

În cea de-a doua parte a cărţii sunt prezentate cercetările proprii şi rezultatele acestora. Pentru a verifica aplicabilitatea în procesul psihoterapeutic a constatărilor lingvisticii cognitive referitoare la metafore şi expresii figurative, am identificat domeniile cognitive ale metaforelor într-un corpus propriu (în limba maghiară), obţinut prin înregistrarea unor conversaţii între pacient şi psihoterapeut. Acest corpus folosit pentru cercetare nu este foarte mare, dar este suficient pentru a observa diferenţele de exprimare în cazul diferitelor tipuri de afecţiuni mentale şi stări emoţionale, precum şi pentru a vedea care sunt domeniile cognitive mai caracteristice diferitelor afecţiuni, constatările putând fi folosite, într-o anumită măsură, şi pentru scopuri de diagnosticare. Pe lângă domeniile cognitive specifice ale metaforelor, stările de spirit şi emoţiile urmărite în acest corpus pot fi caracterizate şi prin configuraţiile reprezentărilor impresionale.

Cea mai mare parte a domeniilor cognitive a fost legată de spaţiu, ca urmare am examinat mai amănunţit şi relaţiile dintre stările emoţionale şi locurile şi direcţiile spaţiale. În cea de-a doua parte a analizei materialului lingvistic sunt prezentate rezultatele unei cercetări pe bază de chestionar care a avut scopul de a examina modul în care cuvintele

care denotă sentimente se încadrează în structura spaţială a lumii lingvistice care, în cea mai mare parte, se structurează pe baza semnificaţiilor valorice. Pornind de la organizarea spaţială, care în cazul limbii maghiare poate fi observată cel mai evident prin sistemul preverbelor, am cerut respondenţilor să asocieze cuvinte denotând stări emoţionale cu cuvinte care indică locuri şi direcţii spaţiale. Ipoteza cercetării bazate pe acest chestionar a fost că există o structură organizată pe baza locurilor şi direcţiilor spaţiale în limbaj, în concordanţă cu principiul asocierii valorilor solidare, iar aceasta se poate identifica şi în asocierile cuvintelor denotând sentimente, în sensul că stările noastre emoţionale au o anumită „localizare" în acest spaţiu cognitiv. A doua întrebare din cadrul acestei cercetări se referă la măsura în care aceste „localizări" sunt universale, şi cât de mult depind ele de convenţiile lingvistice în cazul fiecărei limbi. Pentru a găsi un răspuns, am efectuat cercetarea pe baza chestionarului şi în limbile română şi chineză, care nu au un sistem de preverbe la fel de bine elaborat ca cel al limbii maghiare. Locurile spaţiale în cadrul acestei cercetări au fost definite prin postpoziţii/prepoziţii şi adverbe. Rezultatele acestei cercetării au fost prelucrate cu metode statistice şi interpretate atât din punct de vedere lingvistic, cât şi cultural.

Abstract

Linguistic Forms of Discussing Emotions and Their Role in the Psychotherapeutic Process

The subject of my research is about states of spirit and emotional states. As a psychologist, I believe that one's own feelings are the most important in a person's life since these are the dynamic part of one's personality, which make one not only a thinking but also a sentient being. Examining everything that we experience in our souls (emotions, feelings, moods) requires the connection of at least two disciplines: linguistics and psychology. Since in psychology today's dominant cognitive paradigm does not assume talking about the soul at a scientific level (in the sense it will be discussed below), I tried to approach the subject of my research from a linguistic perspective, not forgetting that people and their spirit could not be thoroughly grasped in any discipline.

One of the aims of my research is to investigate whether the meaning structure of words indicating emotional states is organized exclusively through notional conceptualization and the principles of cognitive metaphor theory, or there is another way of naming and talking about our emotions. In the first half of my book, I present the definitions of emotional states and emotions, as well as a review of the related psychological and linguistic research.

When using the word *emotion* in an interdisciplinary framework, we need to be very careful as the linguist may mean something different by it than the psychologist, and it may mean something entirely different even to the latter, depending on what kind of orientation s/he belongs to. In accordance with Sándor Szilágyi N., I consider it important that the two systems operating in human behaviour, mind, and soul be in harmony with each other. Therefore, it is not enough to talk about conceptual representations that define our thinking, and even to define our emotions in its terms, but we also need to take into account the representations of our souls and *impressional representations*. There is no extensive literature on impressional representation, so I would like to contribute to this through the present work. Stern's concept of amodal representation seems to be close enough to what Sándor Szilágyi N. called impressional representation. The uniform vision of the world provided by the characteristics of amodal perception (shape,

Lacaro Sandor 159.97 H77
OT,to

intensity, rhythm) can be extended to the language, too. The perception of the shape is important in a unified view; hence, I also examine the relationships between emotional states and spatial dimensions.

In the second, practical part of the book, I identify cognitive domains and metaphors in psychotherapeutic protocols. The extent of the corpus used for investigation is not large, but it was only necessary to observe the relationships between different types of mental disorders and emotional states and figure out how to characterize various disorders in different ways in cognitive domains. The states of spirit and emotional states tracked in the corpus can also be identified by the characteristics of impressional representations. The majority of the cognitive domains was related to space, so I also examined the relationships between emotional states and space.

The second part of the analysis of the linguistic material presents the results of a questionnaire survey aimed at examining how our feeling words fit into the structure of the linguistic world along the values. Starting from the spatial organization that can be seen in the system of phrasal verbs of the Hungarian language, I asked the participants to associate words that indicate spatial locations, directions, and words referring to emotional states. The hypothesis of the questionnaire research was that there is a value structure organized along the spatial directions in the language, organized according to the principle of attracting of solidary values, and this is reflected in our feeling words and their system. In the linguistic world, our words indicating emotional states occupy different "places". The second question of the research referred to what extent these "places" are universal and how dependent they are on language. For this reason, I extended the questionnaire research to Romanian and Chinese, which have no well- developed system of phrasal verbs similar to the Hungarian system. Spatial locations in the research were denominated by postpositions and adverbs. Finally, the results of the questionnaire research were interpreted from a linguistic and also a cultural point of view.

X 351152

DOKTORI DOLGOZATOK

Homa Ildikó

Az érzelmekről való beszéd nyelvi formái és szerepük a pszichoterápiás folyamatban

Homa Ildikó (1971, Temesvár) pszichológiai tanulmányait 2003-ban fejezte be a BBTE Pszichológia és Neveléstudományok Karán, majd a BBTE RK Teológiai Karán mesteri fokozatot szerzett. 2012–2019 között a BBTE Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskolájának hallgatója; Szilágyi N. Sándor témavezető szakmai irányítása alatt doktori fokozatot szerzett *Az érzelmekről való beszéd nyelvi formái és szerepük a pszichoterápiás folyamatban* című dolgozatával. 2008 óta gyakorló pszichológusként magánpraxisban dolgozik. Fontosabb publikációi: *Embodiment: the incarnation of feelings in language.* Studia Universitatis Babeș–Bolyai, Theologia Catholica, 2017/2.; *A válság szerepe a spirituális fejlődésben.* Szociálpedagógia, 2014/3–4.; *A lelki egészség értelmezése a HIT kognitív metaforáinak és bibliai hasonlatainak kontextusában.* In: Benő Attila–Fazakas Emese–Zsemlyei Borbála (szerk.): Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában. XXIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Kolozsvár, 2014. április 24–26., Erdélyi Múzeum Egyesület, 2014/11.; *Életjáték vagy játékélet.* In: Veress Károly (szerk.): Játék és tudomány. Interdiszciplináris párbeszéd 2., Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2014; *Élet és halál, emlékezés és felejtés: a gyászfolyamat „tériesülése".* In: Veress Károly (szerk.): Emlékezés és felejtés. Interdiszciplináris párbeszéd 5., Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2017.

A doktori dolgozat célja – ahogyan a cím is mutatja – annak megállapítása, hogy a hangulatokat, érzéseket jelölő szavakat a kognitív konceptualizáció és a beszélt nyelv metaforái szerint alkotjuk meg, vagy más módon nevezzük meg az érzéseket, hangulatokat, amelyekről beszélünk.
Az értekezés témája új ezen a területen. Elsősorban azért, mert interdiszciplináris elemzés és értelmezés. Másodszor, mert nem korlátozódik egy nyelvre, egy nyelvi közösségre, hanem három nyelvet vizsgál, így megfelelőbb következtetéseket vonhat le. A dolgozat újdonsága abban áll, hogy felhívja figyelmünket arra, hogy a jelenségeket több szempontból, több tudományág szemszögéből kell elemezni, hogy jobban megérthessük önmagunkat.

Fazakas Emese

X 351152

Egyetemi Műhely Kiadó